

DE MAJOLICAPAPKOMMEN VAN HET MAAGDENHUIS

Beschrijvende en vergelijkende studie

Rapporten van het
Stedelijk informatiecentrum
archeologie & monumentenzorg

COLOFON

Auteurs

Leon Geyskens & Frans Caignie

Layout & eindredactie

Frans Caignie

Wettelijk depot

D|2021|0306|44

Copyright stad Antwerpen dienst archeologie

Zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de stad Antwerpen dienst archeologie mag geen enkel onderdeel of uittreksel van deze tekst worden weergegeven of in een elektronische databank worden gevoegd, noch gefotokopieerd of op een andere manier vermenigvuldigd.

april 2021

Foto's omslag

Papkom met Madonna met kind, inv. 46/03 (cat. A.02)

Papkom met mannenportret, inv. 46/32 (cat. E.10)

<http://www.antwerpen.be/archeologie>

INHOUDSTAFEL

Inleiding	4
1. De collectie papkommen van het Maagdenhuis	6
1.1. Ontstaan van het Maagdenhuis	6
1.2. Majolica of tin?	7
1.3. Overige vermeldingen van papkommen	12
2. Majolica in Antwerpen	13
2.1. Van Italië naar Antwerpen	13
2.2. Majolicaproductie en -techniek	15
3. Typologische beschrijving van de papkommen van het Maagdenhuis	17
3.1. De basisvorm	17
3.2. De onderzijde	18
3.3. De oren	19
4. Iconografische en vergelijkende studie van de papkommen van het Maagdenhuis	21
4.1. Vijf iconografische groepen	21
4.2. De decoratieve boorden op de rand en de wand	22
4.3. De madonnakommen	24
4.3.1. Groep A: Madonna van het lange type met open mantel	26
4.3.2. Groep B: Madonna van het lange type met gesloten mantel	29
4.3.3. Groep C: Madonna van het korte type	37
4.4. De portretkommen	39
4.4.1. Groep D: de vrouwenportretten	40
4.4.2. Groep E: de mannenportretten	47
5. Discussie	52
5.1. De standaardkenmerken	52
5.1.1. De vormratio	52
5.1.2. De boorden	53
5.1.3. Synoptisch overzicht	55
5.2. Interpretatie van het archeologisch vergelijkingsmateriaal	56
5.3. Majolicabakkers in relatie tot de papkommen van het Maagdenhuis	58
5.3.1. Majolicabakker Michiel Nouts	58
5.3.2. Atelier Den Salm van Willem van Brecht	60
5.3.3. Atelier De Blompot van Hans Boudewyns	60
5.3.4. Commekens met fruyten ende postelein decor	60
5.4. Datering van de archeologische vondsten	61
5.5. Geografische spreiding	62
5.6. Kindvriendelijke voorstellingen?	64
6. Conclusie	65
7. Catalogus van de collectie papkommen van het Maagdenhuis	67
Bijlage A. Samenvattende tabel	131
Bijlage B. De boorden	133
Primaire boorden op de madonnakommen	133
Primaire boorden op de portretkommen	135
Secundaire boorden	139
Bijlage C. Belgisch Staatsblad - opname in de lijst van het cultureel erfgoed	140
Noten	142
Bibliografie	146
Fotoverantwoording	149
Dankwoord	149

INLEIDING

In de collectie van het Antwerps Museum Maagdenhuis bevindt zich een uitzonderlijk ensemble van 63 kommen in majolica die in 2011 opgenomen werd op de topstukkenlijst van de Vlaamse Gemeenschap. Tot op heden werd geen doorgedreven wetenschappelijk onderzoek op deze verzameling komen uitgevoerd, een lacune waarmee deze studie komaf wil maken. Verderop in de studie is een volledige catalogus opgenomen met een gedetailleerde beschrijving van de papkommen uit het Maagdenhuis.

In het begin van de zestiende eeuw introduceerden Italiaanse immigranten in Antwerpen de techniek van het majolicabakken, een belangrijke vernieuwing binnen het lokale aardewerkaanbod. De bont beschilderde majolica verwierf snel een plaats op de Antwerpse markt en wist vanuit Antwerpen vervolgens grote delen van Noordwest-Europa te veroveren. Naast tegels produceerden de Antwerpse majolicabakkers verschillende types vaatwerk, waarbij borden, zalfpotten en kommen het populairst waren.

Kommen met platte, horizontale oren worden ook wel papkommen genoemd, vanwege het mogelijk gebruik door de weesmeisjes van het Maagdenhuis om er pap uit te eten. Bij uitbreiding wordt de term papkommen vaak gebruikt voor alle majolicakommen met deze bolle vorm en dit type oor.

In deze studie zal, na een beoordeling van de archivalische bronnen die in het verleden voor dit unieke ensemble werden aangehaald, de collectie gesitueerd worden binnen de Antwerpse majolicanijverheid. Daarna focust het onderzoek op de typologische en iconografische studie van de kommen. Daarbij komen zowel de afbeeldingen op de spiegel als de decoratieve banden op de wand aan bod.

De voorstellingen op de spiegel zijn uitsluitend figuratief en kunnen in vijf groepen opgedeeld worden: drie groepen met een afbeelding van 'Madonna met kind', één groep met vrouwenbustes en één groep met mannenbustes. Hierna worden deze types aangeduid als *madonnakommen* en *portretkommen* (fig. 1). Volledigheidshalve vermelden we hier nog de 20 faiencepapkommen van het Maagdenhuis, versierd met florale motieven in blauw en wit (fig. 2). Deze papkommen zijn echter van Noord-Nederlandse herkomst en vallen daarom buiten het kader van deze studie.

Tenslotte wordt een vergelijkend onderzoek gedaan met de (overwegend archeologische) vondsten van fragmenten of exemplaren van majolicapapkommen in Antwerpen of daarbuiten. Dit maakt deze studie tot een synthese van de huidige kennis over de Antwerpse majolicapapkom.

*Fig. 1. De drie basisvoorstellingen op de spiegel van de papkommen van het Maagdenhuis,
links: Madonna met kind (inv. 46/02, cat. A.01),
midden: vrouwenportret (inv. 46/13, cat. D.02),
rechts: mannenportret (inv. 46/25, cat. E.03)*

*Fig. 2. Faiiencepapkomp met bloem
van het Maagdenhuis, inv. 47/20,
tweede helft zeventiende eeuw (foto: Herman Hillen)*

1. DE COLLECTIE PAPKOMMEN VAN HET MAAGDENHUIS

1. 1. ONTSTAAN VAN HET MAAGDENHUIS

Omstreeks 1550 vatte Jan Van der Meeren, koopman en later burgemeester van Antwerpen, het plan op een school voor jonge *schamele maegdekens* te stichten. Die werd in 1553 geopend in de achterbouw van het *Vrouwenhuis*, een opvanghuis dat reeds in 1353 gesticht was om noodlijdende reizende vrouwen op te nemen voor de nacht. Deze school is de kiem van het latere Maagdenhuis, waarvan Jan Van der Meeren als stichter wordt beschouwd.

In 1564 herbergde de school al bijna honderd meisjes en werd beslist een aanpalende woning, ook eigendom van het Vrouwenhuis, in te lijven bij de school. Het herbergen van reizende en andere volwassen vrouwen verhuisde naar een nieuw lokaal op de hoek met de Boogkeersstraat. De twee gebouwen dienden vanaf dan enkel als school en meisjesweeshuis dat voortaan *Meegdenhuis* of *Maagdenhuis* werd genoemd. In het begin van de zeventiende eeuw werd het gebouwencomplex van het Maagdenhuis nog uitgebreid met een patriciërswooning die nog toebehoord had aan Gilbert van Schoonbeke, gelegen aan de noordzijde van het Maagdenhuis. Dit pand werd door van Schoonbeke's kleindochter verkocht aan de Armenkamer van de stad en zou dienen om het Maagdenhuis te vergroten. In 1634 werd deze woning verbonden met de twee bestaande panden van het Maagdenhuis waardoor de inrichting het uitzicht kreeg zoals we dat vandaag kennen aan de Lange Gasthuisstraat 33 te Antwerpen.

Toen het nieuwe meisjesweeshuis aan de Albert Grisarstraat gebouwd was (ca. 1882), werd het Maagdenhuis de zetel van het bestuur der Burgerlijke Godshuizen van Antwerpen, waarna het in 1925 de zetel werd van de Commissie van Openbare Onderstand, de C.O.O.¹

In 1927 besloot de C.O.O. om de kapel van het Maagdenhuis in te richten als museum waar alle kunstschatten die over verschillende van haar gestichten waren verspreid, samengebracht werden.

De eerste catalogus van de kunstschaten van het Maagdenhuis in deze tot museum ingerichte kapel dateert uit 1930. Naast een oplijsting van de vele schilderijen, meubelen en waardevolle historische en kunsthistorische objecten uit het verleden van het Maagdenhuis, wordt als nummer 46 vermeld: een *'Reeks kommetjes in veelkleurig Antwerpsch ceramiek van het einde der XVIe eeuw'* en beschreven als *'Zeer zeldzame specimenseener nijverheid, die tijdens de XVIe eeuw in Antwerpen ingevoerd werd door Italianen en zich onderscheidt door eene kenmerkende nabootsing van de Italiaansche ceramiek. Werden gebezigd in het Maagdenhuis'*.²

Het gaat met andere woorden over de majolica-papkommen die het onderwerp zijn van deze studie.

1. 2. MAJOLICA OF TIN?

Ondanks het groot historisch en kunsthistorisch belang van de collectie papkommen van het Maagdenhuis zijn de beschikbare bronnen over dit ensemble eerder beperkt. Het archief van het Maagdenhuis is de belangrijkste bron om de verwerving en het (oorspronkelijk) aantal papkommen te achterhalen. L.J.M. Philippen³ die archivaris van de C.O.O. was, kon in de archieven vier vermeldingen van *commekens* optekenen. Vooreerst in de inventaris van de huisraad van het meisjesweeshuis uit 1587 waar in de *cleyn keukene acht dozynen ende vyff commekens* vermeld worden, dus 101 kommen. In de jaarrekeningen van het Maagdenhuis trof Philippen nog drie andere registraties aan, namelijk in 1601 *betaelt aen een dosyn commekens*, in 1618 *aen 12 nieuw commekens ... betaelt* en in 1626 de vermelding *aen kommekes* (cf. infra).⁴

Tot op heden werd algemeen aangenomen dat de vermelde *commekens* op de majolicapapkommen betrekking hadden. Terecht stelt zich hier de vraag uit welk materiaal deze kommetjes waren vervaardigd: in geglazuurd rood aardewerk, in tin of in bont beschilderde majolica? Daarvoor moeten de integrale vermeldingen uit het archief kritisch onder de loep genomen worden. In eerste instantie worden de drie kostenposten uit de jaarrekeningen bekeken.

Vooreerst de uitgave ingeschreven in de rekeningen op het einde van het jaar 1601: *Nootelyke reparatien int meedenhuys soo volcht: Item betaelt aen een dozyn commekens ende een dozyn lepels 7 gr., 6 st[uyvers]; aen ten [tin] te verwisselen 21 st; ...; tsamen in alles gegeven de somme van 1-9-2 [1 gulden - 9 schelling - 2 stuyvers]*.⁵ Het feit dat de kommetjes en de lepels in dezelfde kostenpost voorkomen als het te verwisselen tin, doet vermoeden dat dit een betaling is aan een tinbewerker of een tingieter. Het betreft hoogstwaarschijnlijk de reparatie van kommen en lepels waarvoor (oud?) tin aangeleverd werd door het Maagdenhuis.

In de zestiende eeuw waren tinnen voorwerpen nog behoorlijk duur en bijgevolg voorbehouden voor de gegoede burgerij. Tin heeft het voordeel dat het 'veilig' is voor eet- en drinkgerei mits er niet teveel andere metalen werden toegevoegd. Om dit onder controle te houden, waren keuringen verplicht. Tin heeft echter ook nadelen. Het is een zacht metaal

met een heel laag smeltpunt. Omdat het door zijn zachtheid regelmatig (te) ernstig beschadigde, werd vaak oud tin ingeleverd voor productie van nieuwe voorwerpen of voor de herstelling van beschadigde. De hier gebruikte aanduiding *ten te verwisselen* mag dan ook begrepen worden als het inleveren van oud tin bij de aankoop van nieuwe kommen, die dan uiteraard van tin zijn en niet van majolica.⁶

Een tweede uitgave, genoteerd in de rekeningen per einde 1618, is veel korter: *aen 12 nieuw commekens ende wisselen van het ten, betaelt 1-18-1*.⁵ De aankoop van 12 kommetjes wordt in één adem vernoemd met het inleveren van (oud) tin.

Ook nog in de uitgaven opgesteld per einde 1626 worden kommetjes vermeld: *aen commekens, bekers, lepels ende ander tenne werkt te verwisselen: 0-10-8*.⁵ De vermelding *ende ander tenne werkt te verwisselen* identificeert impliciet de kommetjes als objecten in tin.

De analyse van de drie voornoemde uitgaveposten geeft dus een idee uit welk materiaal het object 'commekens' is gemaakt, namelijk tin.

Keren we in de tijd terug, naar de inventaris van het Maagdenhuis die werd opgesteld op 18 september 1587, dan zien we in de lange opsomming van voorwerpen die zich in de kleine keuken bevonden *acht dozynen ende vijff commekens* staan.⁵ Voor auteur Philippen is het duidelijk dat het gaat om majolicapapkommen; hij veronderstelt dat anders het woord 'ten' vermeld zou zijn, zoals gebruikelijk is bij onder andere schotels en borden.⁷

Maar deze stelling moeten we in twijfel trekken. In de zeer lange inventarislijst worden de acht dozijn en vijf kommetjes voorafgegaan door *dertich groote tennen schotelen* en ook nog *twee dozynen tennen telliooren* en gevolgd door meer keukenwaar en -objecten waarvoor expliciet het materiaaltype tennen, koperen, steenen of houten vermeld is. Philippen beschouwt het als vanzelfsprekend dat de kommetjes van majolica zijn, hoewel dit er helemaal niet staat. Majolica was in de zestiende eeuw een luxeproduct, veel duurder dan tin mogen we aannemen, en hierdoor zeker ook een statussymbool.

Zouden het majolicakommetjes geweest zijn, dan had de bestuurder die de inventaris heeft neergeschreven dit zeker vermeld als *geleyse commekens* zoals we in enkele hierna vernoemde boedelbeschrijvingen van voorname Antwerpenaren kunnen lezen. Geleyse is immers de term die toen werd gebruikt om het werk van de *geleysepotbacker* of majolicabakker aan te duiden. Archivaris Philippen heeft vast en zeker de bijna 800 pagina's tellende archiefbundel van het Maagdenhuis doorgenomen; we vermoeden dat de kruisjes in potlood aangebracht in de marge van de drie hogergenoemde rekeningen van zijn hand zijn. Indien hij het woord geleyse ergens had aangetroffen, dan had hij dit ongetwijfeld vermeld.

Het gebruik van de specifieke term *commekens* leidt ons naar een andere overweging. Een gebruiksobject in een keuken of ruimer gezien in een instelling heeft een gebruiksnaam of roepnaam waardoor iedereen weet over welk object het precies gaat. Aldus mag ervan uitgegaan worden dat de term *commekens* genoemd in de inventaris van 1587 hetzelfde type object aanduidt als de *commekens* in de jaarrekeningen van 1601, 1618 en 1626 en dus gemaakt zijn uit hetzelfde materiaal.

De acht dozijn en nog eens vijf stuks lijkt het restant te zijn van een initiële aankoop die normaliter in veelvouden van een dozijn werden aangeschaft. Minstens zeven kommetjes waren mogelijk onbruikbaar geworden en als 'oud' tin in 1601 bij de tingieter ingeleverd - of 'verwisseld' om de term uit de uitgaveposten te gebruiken - om nieuwe kommetjes te maken. Zeventien jaar later, in 1618, en nog eens acht jaar later, in 1626, werd telkens beschadigd tin van de voorbije jaren ingewisseld om nieuwe kommetjes te vervaardigen. Deze redenering koppelt de kommetjes uit de jaarrekeningen rechtstreeks aan deze uit de inventaris die dan logischerwijze ook uit tin zijn gemaakt (fig. 3).

Een olieverfschilderij van Joannes de Maré (ca. 1612 - ca. 1673) geeft scènes uit het huiselijke leven van het Maagdenhuis weer. We zien de niet zo jonge maegdekens geportretteerd die tinnen schotelgoed aan het schrobben en oppoetsen zijn, in groep de was doen of nog brood bakken (fig. 4).⁸ Hier staan

tinnen voorwerpen op de eettafel (evenals een kan in steengoed). Het schilderij wordt midden zeventiende eeuw gedateerd, op een ogenblik waar mag verondersteld worden dat de meisjes hun vloeibare spijs nog steeds uit de majolicapapkommen zouden eten en dus ook met die kommen afgebeeld zouden worden. Niet zo dus! Verwijzend naar het vernoemde statussymbool van majolica hadden we van schilder de Maré verwacht dat hij de meisjes met deze sierstukken zou hebben geschilderd, indien de papkommen werkelijk door hen gebruikt waren.

Joannes de Maré schilderde tinnen schotelgoed, maar geen tinnen papkommen. Die zien we wel op het schilderij 'Keukeninterieur' van Marten van Cleve (1527-1581) dat circa 1565 gedateerd wordt. Rechts van de haard staat een kast met een aantal tinnen papkommen erop. Drie stuks zijn op elkaar gestapeld; drie andere zijn opgehangen aan haken of spijkers doorheen het gaatje in de drielobbige oren. Marten van Cleve werd in 1551 ingeschreven als meesterszoon in het Sint-Lucasgilde te Antwerpen en schilderde vanaf die datum in het atelier van Frans Floris.⁹

Fig. 3. Papkom in tin met zevenlobbige oren
(privé coll., Antwerpen)

Fig. 4. Weesmeisjes aan het werk op een schilderij van Joannes de Maré in het Maagdenhuis, midden zeventiende eeuw (© Pat Verbruggen)

Uit al het bovenstaande vloeit voort dat de herkomst van de 63 papkommen in majolica van het Maagdenhuis niet archivalisch aangetoond kan worden. Nochtans zijn ze er! Uit een vaststelling die volgt verderop in deze studie, weten we dat er zelfs drie meer moeten geweest zijn.

De vraag blijft van wanneer de aanschaf ervan dateert? Een mogelijke verklaring is dat de papkommen aangekocht zijn vóór 1585, het beginjaar van het register met de boekhoudkundige stukken van het Maagdenhuis. Volgens Philippen die als archivaris een goede kennis had van alle beschikbare documenten in het archief van het Maagdenhuis zijn er geen documenten die dateren van vóór 1585. Hij veronderstelt dat ze met opzet, hetzij door de gereformeerde, hetzij door de teruggekeerde Roomse regenten verwijderd of vernietigd werden.¹⁰

In een andere hypothese zouden de papkommen gezien kunnen worden als een schenking van een onbekende weldoener aan het meisjesweeshuis; schenkingen worden uiteraard niet vermeld in de financiële boekhouding van de instelling. Een exacte datum voor de verwerving van de majolicakommen zal wellicht nooit gevonden worden, wat niet uitsluit dat verderop in de studie aan de hand van hypothesen inzake productie en stilistische kenmerken van de voorstellingen een min of meer aanvaardbare productieperiode kan afgebakend worden.

De majolicapapkommen bleven tot 1882 in het Maagdenhuis aan de Lange Gasthuisstraat bewaard. Daarna sierden ze tot 1927 de wanden van het salon in het voormalige meisjesweeshuis aan de Albert Grisarstraat 19. Bij de inrichting van de kapel van het Maagdenhuis als museum in 1927 werden ze terug naar het Maagdenhuis overgebracht en in de collectie van het museum opgenomen.¹¹ Mogelijk kregen ze rond die tijd het inventarisnummer bestaande uit het collectienummer 46 en een volgnummer van 1 tot 63. Het collectienummer 46 is trouwens het nummer waaronder de reeks vermeld was in de catalogus van 1930 (cf. supra). Voor zover we weten werd de reeks papkommen voorheen nooit tentoongesteld en zijn de beschadigde en gebroken exemplaren wellicht

rond die tijd verlijmd en gerestaureerd in het licht van hun opstelling in de tentoonstelling in de kapel. Pas in 1937 bracht Philippen de allereerste publicatie uit met een beschrijving en een indeling van het materiaal.¹² Op dat ogenblik bestond de verzameling uit (62 of) 63 stuks.¹³

Doorheen de jaren worden de papkommen van het Maagdenhuis regelmatig in publicaties afgebeeld ter illustratie van de pracht en het productengamma van de Antwerpse majolicanijverheid. Ook in brochures, op postkaarten van het museum en in artikels zijn de papkommen terug te vinden¹⁴, maar behalve het werk van Daniel Christiaens uit 1994 en de beschrijving door Claire Dumortier uit 2002 werd er geen fundamenteel onderzoek verricht naar deze kommen.¹⁵

In 2010 kreeg Leon Geyskens de gelegenheid om een technische beschrijving van de papkommen te maken. Daniel Christiaens, conservator van het Museum Maagdenhuis, verzorgde de bijhorende tekst. Het zo tot stand gekomen dossier leidde ertoe dat de unieke collectie in 2011 opgenomen werd op de volgens het Vlaamse topstukkendecreet goedgekeurde topstukkenlijst (zie bijlage C).¹⁶ Deze lijst bevat alle erkende en voor Vlaanderen zeldzame en onmisbare voorwerpen en verzamelingen. Voor deze unieke cultuurgoederen gelden speciale beschermingsmaatregelen inzake fysische ingrepen en uitvoer buiten de landgrenzen.

Zoals reeds vermeld, werd de hele collectie vanaf 1930 tentoongesteld in het nieuw opgerichte Museum Maagdenhuis. In datzelfde jaar kon men op de Wereldtentoonstelling van Antwerpen niet minder dan acht papkommen bewonderen, namelijk een kom met 'vrouwenborstbeeld' uit het museum van Frans Claes, vier kommen versierd met 'borstbeelden van mannen en vrouwen' en één met de afbeelding van de 'H. Maagd' uit het Meisjesweeshuis, en twee kommen in bruikleen gegeven door P. Osterrieth (cf. infra).¹⁷ Hierdoor kreeg de Antwerpse papkom een mondiale visibiliteit en werd het een gegeerd item voor tentoonstellingen, niet in het minst als die het Antwerps plateel - een verouderde benaming voor majolica - betreft.

In deze categorie dient zeker vernoemd de tentoonstelling 'Van Antwerps Plateel tot Delftse Keramiek' in 1962 ingericht in museum Het Sterckshof te Deurne. Door de Nederlandse mede-organisatie konden onze noorderburen uitvoerig kennis maken met de Antwerpse majolica, in het bijzonder een papkom met Madonna met kind en één met een vrouwenportret.¹⁸

Nog geen tien jaar later, in 1971, werd door het Fries Museum in Leeuwarden de prestigieuze tentoonstelling 'antwerps plateel' ingericht ter gelegenheid van de herdenking van het 25-jarig bestaan van het Belgisch-Nederlands Cultureel Verdrag. Honderdvierentwintig topstukken in Antwerpse majolica werden er geëxposeerd, hoofdzakelijk afkomstig uit Nederlandse en Belgische musea en van verzamelaars, maar ook stukken uit Victoria en Albert Museum en het Museo do Azulejo te Lissabon. Uit de collectie van het Maagdenhuis was een papkom met Madonna met

kind en één met een vrouwenportret tentoongesteld, alsook de voornoemde papkom met 'vrouwenborstbeeld' op dat ogenblik eigendom van Museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam.¹⁹

Met al dit reizen van deze waardevolle stukken heen en weer tussen het Maagdenhuis en tentoonstellingslocaties, zelfs naar het buitenland, mogelijk ook naar restauratie-ateliers, gezien over een periode van nu al negentig jaar, bestaat steeds het risico dat stukken niet correct naar hun rechtmatige eigenaar terug komen. Dit is de collectie papkommen van het Maagdenhuis jammer genoeg overkomen. Drie stuks kunnen in het museum niet meer gelokaliseerd worden en moeten in de catalogus verderop in deze studie afgebeeld worden als vergroting van een oude zwart-wit foto. Hopelijk draagt de melding van hun verdwijning in deze studie bij tot de restitutie van deze stukken om, vroeg of laat, deze uitzonderlijke collectie opnieuw te komen vervolledigen.²⁰

1. 3. OVERIGE VERMELDINGEN VAN PAPKOMMEN

Kommen in majolica worden slechts uitzonderlijk als dusdanig vermeld in historische bronnen, waarbij boedelinventarissen een belangrijke plaats innemen. Zo spreekt de boedelbeschrijving van het sterfhuis van Gilbert van Schoonbeke in 1556 van *achttien schaelkens of schotelkens van geconterfeyt geleyers*.²¹ Dit wijst duidelijk op objecten in beschilderd majolica, dat in historische bronnen als *geleyerspotten* of *geleyerswerck* aangeduid wordt. Bij de boedelbeschrijving van Jan Damant, amman te Antwerpen in 1608-1610, is onder meer een *geleyerse kom* vermeld.²² Een andere boedelbeschrijving uit 1616 spreekt van een *geleyse comme met een Engelshoofd daerinne*.²³ Tenslotte vermelden we nog de boedelbeschrijving van Isabella da Vega in 1617 waarin ook een *geleyers kom* voorkomt.²⁴

Al bij al een mager resultaat. Ofwel worden kommen niet expliciet vermeld, ofwel is niet met zekerheid te zeggen dat met de termen *schaelken*, *schotelken*, *kom*, *kommeke* of *comme* papkommen in majolica bedoeld worden. In het Italiaans worden kommen *sciotola* genoemd, wat etymologisch verwant is met onze term schotels. Volgens Charles Van Herck lijken de *schaelkens* te wijzen op borden of kommen met een voetring, terwijl *schotelkens* kunnen beschouwd worden als kleine, diepe kommen.²⁵ Hij geeft echter geen bijkomende informatie om deze interpretatie te staven. Nochtans worden in de inventaris van het sterfhuis van Gilbert van Schoonbeke *schaelken* of *schotelken* als gelijkwaardig gezien.

Volgens Philippen bevonden zich twee andere majolicakommen in de verzameling P. Osterrieth en één majolicakom in de verzameling Frans Claes. Voor deze laatste vermeldt Philippen expliciet dat die tot de collectie van het Maagdenhuis behoorde.²⁶ Het betreft een vrouwenportret met een brede hoed (fig. 5). Over de wijze waarop deze papkom uiteindelijk in Museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam is terecht gekomen, wordt in hoofdstuk 4.4.1 'Groep D: De vrouwenportretten' getracht een antwoord te formuleren.

Van de twee kommen in de verzameling van P. Osterrieth is tot hiertoe niets teruggevonden, ook geen afbeeldingen. Philippen verwijst naar de Wereldtentoonstelling van 1930 waar ze in de

catalogus vermeld worden als *twee kommen met veelkleurige borstbeelden versierd*. Hr. P. Osterrieth.²⁷ Het betreft dus twee papkommen met mannen- en/of vrouwenportretten. De in die catalogus genoemde bruikleengever P. Osterrieth moet een afstammeling zijn van Jacques-Ernest Osterrieth (1826-1893), een rijke huidenhandelaar uit Frankfurt, die in 1874 het Hotel van Susteren du Bois aan de Meir 85 kocht dat sindsdien als het Osterrieth-huis gekend is.²⁸ In hetzelfde Jaarboek 1937 van Antwerpen's Oudheidkundige Kring waarin Philippen zijn verhaal brengt over 'Een Merkwaardige Verzameling Oud-Antwerpsch Plateel', waarnaar hier veelvuldig verwezen is, worden drie heren Osterrieth vermeld als lid van deze Kring, waarvan één met initiaal P. toen woonachting was in de Bexstraat 1.²⁹

Veel verder brengt de zoektocht ons niet. Het is te hopen dat de twee papkommen zich nog steeds bij een lid van de Osterrieth-familie bevinden en vroeg of laat in een tentoonstelling te zien zijn of in een andere context gepubliceerd worden.

Fig. 5. Papkom met vrouwenportret,
Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam,
inv. A 3393 (KN&V)

(foto: <https://www.boijmans.nl/collectie/kunstwerken/12895/papkom>)

2. MAJOLICA IN ANTWERPEN

2. 1. VAN ITALIË NAAR ANTWERPEN

Het economisch bloeiende Antwerpen van de vroege zestiende eeuw trok niet alleen Duitse bankiers aan, maar ook zijdehandelaars, kunstenaars en ambachtslui uit alle streken van Europa. Zo ook Italiaanse majolicabakkers die mogelijkheden zagen om in de snelgroeiende stad hun ambacht met succes uit te oefenen.

Eén van de bekendste majolicabakkers in Antwerpen is Guido di Savino, afkomstig uit Castel Durante, het huidige Urbania in het hertogdom Urbino aan de Italiaanse oostkust. Zijn naam is gekend dankzij Cipriano Piccolpasso, een Italiaans architect-ingenieur, eveneens uit Castel Durante, die in 1558 een verhandeling schreef over de kunst van de pottenbakker *I tre Libri dell'Arte del Vasaio* of De drie boeken over de kunst van de pottenbakker.³⁰ Alle aspecten van het pottenbakken worden daarin behandeld: de ontginning en bewerking van de aarde, het vormen, de werktuigen die erbij gebruikt worden, de bestanddelen van glazuur en de methode om ze aan te maken, een beschrijving van de oven en de manier waarop die dient ingeladen te worden en tenslotte een voorbeeld van de verschillende decoratiemotieven die toen gangbaar waren.

Wanneer hij het heeft over de kleisoorten die geschikt zijn voor het maken van potten schrijft Piccolpasso het volgende: *In het markgraafschap Ancona bewerkt men op veel plaatsen groeveklei en op andere [plaatsen] rivierklei. Te Genua heb ik horen zeggen dat men groeveklei bewerkt. Te Lyon Rhôneklei. In Vlaanderen groeveklei, ik bedoel te Antwerpen, waarheen deze kunst gebracht werd door een zekere Guido di Savino van alhier [Castel Durante] en waar zijn zonen haar*

vandaag [1558] nog verder uitoefenen (fig. 6).³¹

Wanneer Guido di Savino zich in Antwerpen vestigt, vervlaamt hij zijn naam in Guido Andries, naar de voornaam van zijn schoonvader Andries Bollekens. Hij woont eerst in het huis *De Groote Arend* op de *Oude Veemerct* maar koopt in 1520 samen met zijn vrouw Margaretha Bollekens het huis *Den Salm* in de Kammenstraat. Hij vestigt er zijn atelier dat gedurende meerdere decennia het belangrijkste majolica-atelier van Antwerpen zal zijn.

In 1529 overlijdt Margaretha kinderloos, waarna Guido hertrouwt met Anna Van Dueren met wie hij zeven kinderen heeft. In 1541, twee jaar na Guido's dood, huwt zijn weduwe Anna Van Dueren met Franchois Frans die het bedrijf succesvol leidt tot de oudste zoon, Lucas Andries, meerderjarig is en het bedrijf overneemt.³² Aan Franchois Frans wordt het 98 tegels tellend en 1547 gedateerde tegeltableau 'De bekering van Saulus' toegeschreven dat in het Museum aan de Stroom (MAS) tentoongesteld wordt.³³

Dankzij opeenvolgende huwelijken blijft majolica-atelier Den Salm in bedrijf tot begin 1620, grotendeels in familieverband. Vijf zonen Andries werden als majolicabakker geschoold in het ouderlijk atelier. Drie van hen vestigden zich in het buitenland. Frans wordt in 1556 en 1561 gesignaleerd in Sevilla.³⁴ Joris had in 1564 een atelier in Middelburg.³⁵ Jasper emigreerde in 1567 met zijn vrouw naar Engeland waar hij samen met Jacob Jansen een majolica-atelier oprichtte en er de basis legde voor de Engelse majolicaproductie, eerst in Norwich, later in Londen.³⁶

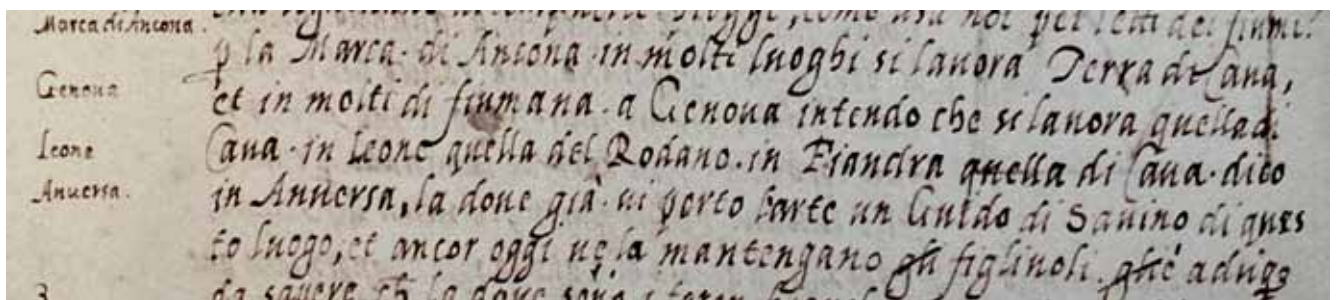

Fig. 6. Passage uit de verhandeling van Cipriano Piccolpasso, 1558, waarin hij het verblijf van Guido di Savino en diens zonen te Antwerpen onthult

In het zestiende-eeuwse Antwerpen verschenen in de Kammenstraat en omgeving steeds meer majolica-bakkers, de ene al meer succesvol dan de andere. In het begin produceerden ze vloertegels. De productie van tegelvloeren in Antwerpen in de eerste helft van de zestiende eeuw kan beschouwd worden als een voortzetting van wat Guido di Savino gekend heeft in Italië, waar eind vijftiende - begin zestiende eeuw de majolicaproductie voor een belangrijk deel uit betegelingen voor vloeren bestond.³⁷ Maar het productengamma werd spoedig uitgebreid naar wandtegels, tegeltaleaus, borden, kannen, zoutvaatjes, wijwater-vaatjes, vaasjes, aardbeipotjes, kommen, siroopkannen en papkommen. Heel populair waren albarelli en zalfpotten, een containertype voor apothekers en hospitalen (fig. 7, fig. 8).

Een belangrijke naam in verband met de bestudeerde papkommen is Michiel Nouts. Zijn naam is niet terug te vinden in de *Liggeren* (archieven) van het Sint-Lucasgilde maar hij wordt in archiefstukken wel *geleyerspotbacker* genoemd.³⁸

Zoals bij archeologisch onderzoek vastgesteld werd, produceerde het atelier *De Blompot* van Hans Boudewyns (site A187), gelegen in de Sint Jansstrate (de huidige Aalmoezenierstraat), zeker papkommen. Fragmenten van dergelijke kommen, weliswaar versierd met een dambordmotief kwamen hier aan het licht.³⁹ Enkele ongeschonden exemplaren met dit decor werden aangetroffen tijdens archeologisch onderzoek op het Mechelse Sint-Janshof (fig. 9).⁴⁰

In het midden van de zestiende eeuw bevond de majolicanijverheid zich op haar hoogtepunt en kende een uitstraling en invloed tot ver buiten Antwerpen. Zo werkten vijf majolicabakkers, onder wie Franchois Frans, in 1549 samen om een opdracht voor ca. 4000 gemarmerde potten uit te voeren.⁴¹ Majolicaschilder Hans Floris trok in het midden van de zestiende eeuw in opdracht van Filips II naar Spanje, waar hij aan de wieg stond van de Spaanse productie van majolica-tegels. Ook de Braganza familie in Portugal wist het kunnen van de Antwerpse kunstenaars te appreciëren. Getuige daarvan is een uniek ensemble in Antwerpse majolicategels dat zich tot op heden in het koninklijk paleis van Villa Viçosa bevindt.⁴² Meerdere majolica-bakkers weken uit naar de Noordelijke Nederlanden waar ze aan de basis lagen van de latere Noord-Nederlandse faienceproductie.

Fig. 7. Albarello (privé coll., Eindhoven)

Fig. 8. Zalfpotje, opgraving Kaasstraat, inv. A050/M11

Fig. 9. Papkom met damborddecor uit de site Sint-Janshof te Mechelen (foto: Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie - MVSA, inv. MESJ-10-178-10)

2. 2. MAJOLICAPRODUCTIE EN -TECHNIEK

Bij de productie van majolica gebruiken de pottenbakkers voor de tegels of gedraaide vormen bij voorkeur witbakkende klei. De gevormde stukken worden een eerste keer gebakken op ca. 900 °C. Het resultaat van dit baksel noemt men het *biscuit*. Daarna wordt het object door de *witgever* overdekt met een opake tinhoudende loodglazuur. Eenmaal droog kan men op deze laag de decoratie aanbrengen. De verschillende kleureffecten worden verkregen door het gebruik van metaaloxides bij het schilderen: kobaltoxide voor blauw, mangaanoxide voor paars, ijzeroxide voor bruin en oranje, koperoxide voor groen en antimoonoxide voor geel. Dit is een bijzonder delicaat werk, vermits fouten niet meer hersteld kunnen worden en de metaaloxides pas na verhitting in de oven hun effectieve kleur krijgen. Tot slot worden de stukken een tweede keer gebakken, waarbij ze hun glanzend en polychroom uiterlijk krijgen.

Papkommen en borden werden ondersteboven in de oven gestapeld en van elkaar gescheiden door een *proen*. Dit zijn driehoekige stukjes aardewerk met op elke hoek langs één of beide zijden een uitstekende punt (fig. 10). Bij het verwijderen van de proenen na het bakken, blijven meestal drie kleine littekens op de gedecoreerde zijde van de objecten achter, de *moeten* (fig. 11).

Fig. 10. Proenen, tussenstukken waarmee papkommen van elkaar gescheiden werden in de oven, opgraving Sint-Agustinuskerk, inv. A234/24/HS12-17

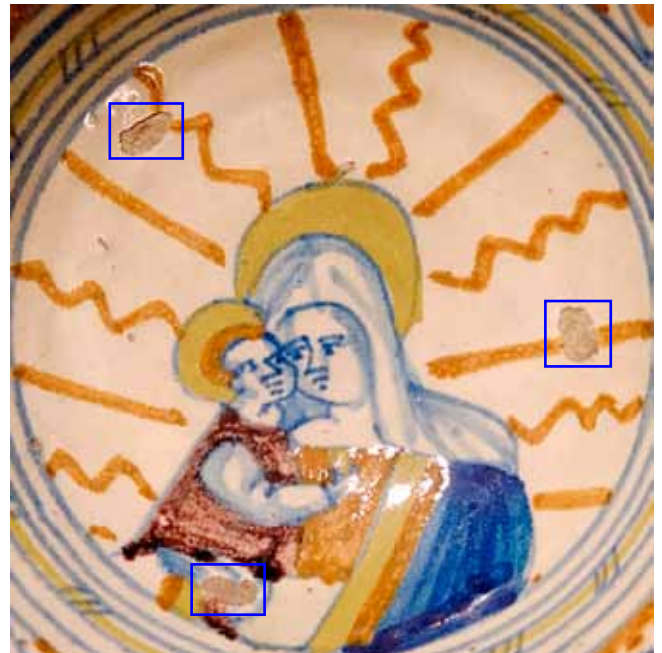

Fig. 11. Drie 'moeten', plekjes ontbrekend glazuur na het verwijderen van de proen (inv. 46/07, cat. C.04)

Bij een misbaksel aangetroffen bij de opgraving in 1998 in de Aalmoezenierstraat 21-23 (site A150) en mogelijk afkomstig uit het atelier De Blompot van Hans Boudewyns verderop in de Aalmoezenierstraat (site A187) is de glazuurlaag met de decoratie losgekomen en op de onderzijde van de onderliggende kom gevloeid. Mogelijk was dit te wijten aan een te hoge oventemperatuur of een plaatsing te dicht bij de vuurhaard van de oven (fig. 12, fig. 13). De vage tekening in het afgedropen glazuur wijst op een kom met een dambordmotief op de boord en op de spiegel, van elkaar gescheiden door traceerwerk. Typologisch vertoont deze kom een grote gelijkenis met de portretkommen uit het Maagdenhuis.

De productie van elke afzonderlijke majolicabakker is moeilijk te achterhalen. Bij gebrek aan geschreven bronnen kunnen enkel het productieafval of de misbakfels die bij archeologisch onderzoek worden aangetroffen duidelijkheid geven over het geproduceerde gamma en de gebruikte decoratie. De voorbije jaren werd op verschillende plaatsen in de Antwerpse binnenstad dergelijk afval aangetroffen. Zo bijvoorbeeld ook in een ophogingslaag onder de vloer van de Sint-Augustinuskerk in de Kammenstraat (site A234). Het productieafval dat hier werd gevonden is moeilijk aan een specifiek atelier toe te wijzen. De zeer diverse vondsten vertegenwoordigen meerdere productieperiodes en zijn waarschijnlijk afkomstig van verschillende ateliers in de buurt.⁴³ Resten van halfproducten en misbakfels werden onder meer in de Schoytestraat⁴⁴ en in de Aalmoezenierstraat⁴⁵ aangetroffen.

Verder zijn er in Antwerpen de archeologische resten van twee majolicaovens opgegraven. Een eerste oven bevond zich in de kelder van een pand aan de Steenhouwersvest⁴⁶, een tweede situeerde zich op een achtererf in de Aalmoezenierstraat⁴⁷. Deze laatste behoorde tot het atelier De Blompot waar Hans Boudewyns van 1595 tot 1617 actief was. Uit het productieafval van deze oven weten we dat er papkommen met een dambordmotief geproduceerd werden, maar vondsten die verwijzen naar madonna- of portretkommen zijn er niet.

Fig. 12. Onderzijde van een papkom uit de Aalmoezenierstraat 21-23, inv. A150/1/M17

Fig. 13. Binnenzijde (spiegel) van de kom in fig. 12, inv. A150/1/M17

3. TYPOLOGISCHE BESCHRIJVING VAN DE PAPKOMMEN VAN HET MAAGDENHUIS

3. 1. DE BASISVORM

De papkommen uit het Maagdenhuis hebben de vorm van een halve bol, geplaatst op een smalle standing. Ze hebben twee horizontale oren net onder de rand (fig. 14). De hoogte van de standing varieert, maar gemiddeld genomen bedraagt die 9 mm. De diameter van de papkommen, gemeten zonder de oren, bedraagt gemiddeld 150 mm, met oren gemiddeld 225 mm. De hoogte varieert tussen 57 en 78 mm. In de catalogus worden voor elke papkom uit de collectie van het Maagdenhuis de exacte afmetingen opgegeven.

In Spanje en Italië komen ook majolicakommen voor. Zij vertonen echter niet de typische vorm van de Antwerpse exemplaren. Hoewel voorbeelden uit Faenza de bolvorm benaderen, is de halve bolvorm van de kom op een standing een Antwerpse innovatie, evenals de vijflobbige oren en hun geras-terde versiering.

Het overgrote deel van de objecten die de Antwerpse majolica-ateliers hebben voortgebracht, zijn vormen met een inhoudsmaat. Slechts de vloer-, wand- en tableautegels en enkele huisnaamplaten zijn vlakke objecten. De hier besproken papkommen met madonna- en portretvoorstellingen, met hun specifieke vorm en oren maken slechts een fractie uit van de Antwerpse productie.

Een kom die dezelfde functie voor het eten van pap of soep kan worden toegeschreven, is de majolicakom met geknikte wand en horizontale bandoren met kleine standvoet en concave bodem (fig. 15). De tekening geeft de vorm van de kom met geknikte wand weer (fig. 16), duidelijk onderscheiden van de papkomvorm.

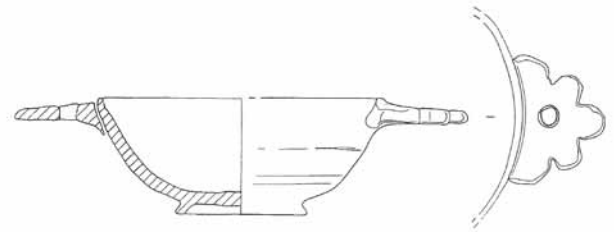

Fig. 14. De typische vorm van een majolicapapkom met gelobde oren

Fig. 15. Majolicakom met geknikte wand en bandoren, opgraving Schoytestraat, A104/5/M2

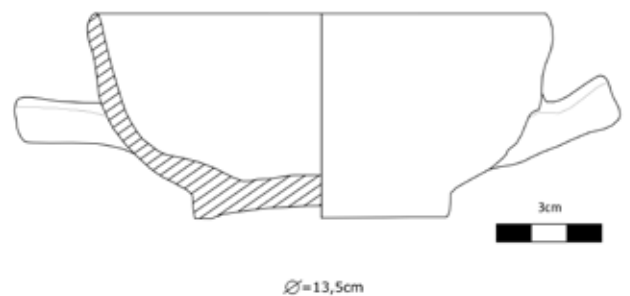

Fig. 16. De typische vorm van een majolicakom met geknikte wand en bandoren, opgraving Schoytestraat, A104/5/M2

3. 2. DE ONDERZIJDE

Typisch voor Antwerpse majolica is dat ook op de onderzijde van borden en kommen glazuur werd aangebracht om ze waterbestendig te maken.⁴⁸ Die glazuurlaag bestond uit vrijwel transparant loodglazuur met een minimum aan tin en was vaak verontreinigd met restjes van de bij de decoratie gebruikte kleuroxides. Dit laatste levert de karakteristieke blauwe of groene vlekjes op.

In de catalogus is de onderzijde van de kom naast de afbeelding van de voorzijde geplaatst. Het valt op hoe groot de variatie in het glazuur op de onderzijden is. Een gelige of lichtroze kleur wijst op het gebruik van (min of meer) zuivere loodoxide. Door de transparante glazuurlaag is de gele of roze kleur van de kleischerf te zien. Bij de meer witte of felwitte exemplaren werd aan het loodglazuur onzuiver tinoxide toegevoegd waardoor de glazuur wit kleurde. Deze stukken vertonen ook de hierboven al vermelde kleurvlekjes.

Op de standringen ontbreekt elke vorm van glazuur. Dit is niet het gevolg van slijtage, ze werden doelbewust niet geglazuurd. Verder is het ook opmerkelijk dat er op de onderzijden weinig sporen van het gebruik van proenen zichtbaar zijn, hoewel die normaliter ook sporen op de standring kunnen achterlaten.

Meer dan de beschilderde zijde geeft de onderzijde van de papkommen een beter beeld van de schade die veroorzaakt werd door breuken en van de herstellingen en restauraties die werden uitgevoerd (fig. 17). De ijzerdraad die rond één van de standringen werd gedraaid geeft aan dat de kom ooit werd opgehangen als sierstuk (fig. 18). In de standring van enkele kommen werden Romeinse cijfers gekerfd; hierop wordt later teruggekomen.

Fig. 17. Papkom 46/51, gekleefd uit 12 scherven; zie cat. C.19 voor de gerestaureerde voorzijde

Fig. 18. Papkom 46/54 (cat. C.22) met grote stukken afgesprongen glazuur, gedeeltelijk bijgewerkt; gelijmd en bijgeschilderd oor dat verkleurd is; restant van een dubbele ijzeren ophangdraad

3.3. DE OREN

Alle kommen hebben aan weerszijden van de kom, net onder de rand, een driedig vijflobbig horizontaal oor. Sommige auteurs gebruiken ten onrechte de term drielobbig; het is correcter om van een vijflobbige vorm te spreken. De oren hebben een gemiddelde diameter van 38 mm in de lengterichting en zijn doorboord met een gaatje dat in diameter varieert van 9 tot 11 mm. Een functionele verklaring voor het gaatje is er niet. Om de papkom op te hangen aan een haakje, is het gaatje niet zo geschikt. Mogelijk is het ontleend aan het ijzerrolwerk of ferronnerie uit de tweede helft van de zestiende en de vroege zeventiende eeuw. De uiteinden van dit smeedwerk hebben namelijk een vorm die doet denken aan de vijflobbige papkomoren en kennen een doorboring (fig. 19). De vorm van deze oren komt reeds voor op een Antwerpse tegel uit het tweede kwart van de zestiende eeuw (fig. 20).⁴⁹

Er zijn bij de papkommen uit het Maagdenhuis twee types oren te onderscheiden. Het eerste type, hierna aangeduid als *oorvorm 1*, komt het meest voor en wordt gekenmerkt door een mooi afgeronde bovenste lob. De afgeschuinde rand onderaan geeft aan dat bij de aanmaak rekening werd gehouden met de kromming van het komlichaam (fig. 21 links). De perfecte vorm van de onderzijde doet vermoeden dat de oren in een mal zijn gemaakt (fig. 21 rechts).

Het tweede type, hierna aangeduid als *oorvorm 2*, verschilt van het vorige doordat de bovenste lob de vorm van een klein, smal tuitje heeft (fig. 22). Voor dit type werd dus een andere mal gebruikt.

De oren zijn aan de rand versierd met een kabelmotief en aan de bovenzijde met een omlijnd, blauw rastermotief. De decoratie op de oren vertoont kleine individuele verschillen die wijzen op verschillende uitvoerders, of *schildershanden*. Er konden minstens drie verschillende beschilderingen worden vastgesteld, telkens een vorm van arcering of rastering.

Het eerste type, *rasteringtype 1*, wordt gekenmerkt door een vette blauwe omlijning geschilderd op een kleine afstand van de rand van het oor. Op de bovenste lob is soms een verticaal staafje geschilderd (fig. 23, 1).

Bij *rasteringtype 2* wordt op de scheiding van de drie geledingen de omlijning van de lobben naar binnen doorgetrokken (fig. 23, 2).

Bij *rasteringtype 3* volgt de omlijning nauwgezet de vorm van het oor (fig. 23, 3).

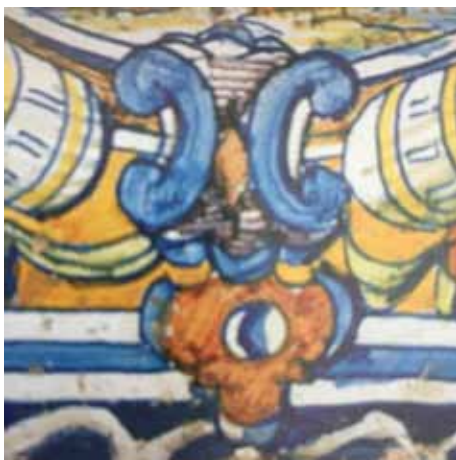

Fig. 19. Voorbeeld van ijzerrolwerk met een doorboring, detail uit het tegeltableau "De terugkeer van de verloren zoon", Hans Bernaert Vierlegger, 1606, Rijksmuseum Amsterdam (foto: F. Caignie)

Fig. 20. Hoekornament op een tegel uit Breda, in de vorm van een papkomoor: 5 lobben en een stip die het gaatje voorstelt (foto: dienst archeologie Breda)

Fig. 21. Oorvorm 1, bovenzijde en onderzijde (Deurne, kasteel Gallifort, slotgracht D11/12)

Fig. 22. Oorvorm 2, bovenzijde en onderzijde (inv. 46/09, cat. C.06)

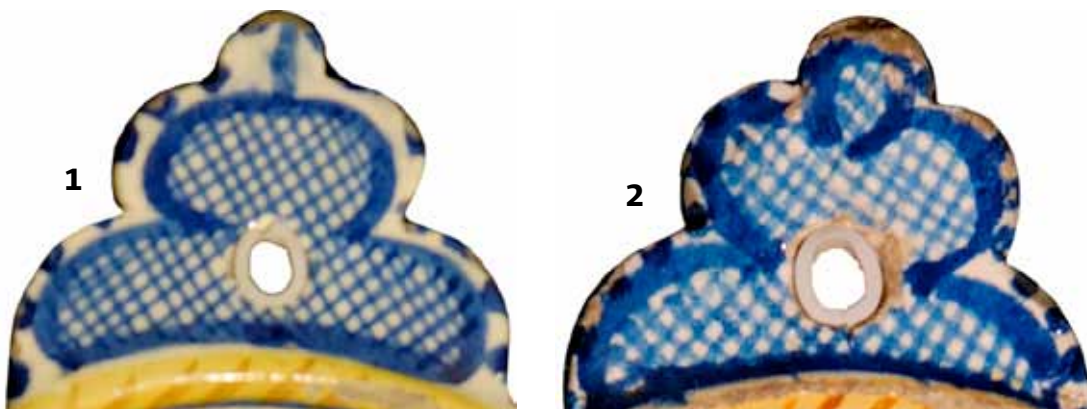

Fig. 23. Voorbeelden van het rasteringtype 1 (inv. 46/17, cat. D.06), rasteringtype 2 (inv. 46/24, cat. E.02), rasteringtype 3 (inv. 46/10, cat. C.07)

4. ICONOGRAFISCHE EN VERGELIJKENDE STUDIE VAN DE PAPKOMMEN VAN HET MAAGDENHUIS

4. 1. VIJF ICONOGRAFISCHE GROEPEN

Fig. 24. De vijf verschillende voorstellingen op de papkommen van het Maagdenhuis

De 63 papkommen van het Maagdenhuis worden op basis van de voorstelling op de spiegel in vijf iconografische groepen onderverdeeld.

Enerzijds zijn er de ‘madonnakommen’ met drie basisvarianten:

- Madonna van het lange type met open mantel (Groep A, 3 exemplaren)
- Madonna van het lange type met gesloten mantel (Groep B, 1 exemplaar)
- Madonna van het korte type (Groep C, 30 exemplaren)

Omwille van de leesbaarheid zullen beide Madonna’s van het lange type in de tekst aangeduid worden met een ingekorte benaming, respectievelijk *Madonna met open mantel* en *Madonna met gesloten mantel*.

Anderzijds zijn er de ‘portretkommen’ met twee basisvarianten:

- Vrouwenportretten (Groep D, 12 exemplaren)
- Mannenportretten (Groep E, 17 exemplaren)

Naast de collectie van het Maagdenhuis zijn uit museale context slechts twee gelijkaardige papkommen gekend (cf. infra). Voor verder vergelijkingsmateriaal zijn we aangewezen op papkommen of fragmenten uit opgravingscontexten. Deze bevinden zich hoofdzakelijk in archeologische depots en zijn daardoor moeilijk traceerbaar. Zoals zal blijken uit de afbeeldingen is een fractie van het decor dikwijls voldoende om een fragment toe te wijzen aan een specifieke iconografische groep.

De uitgebreide vergelijkende studie met papkommen of fragmenten uit archeologische contexten beoogt op verschillende vragen een antwoord te geven. Zo stelt zich de vraag of de productie van madonna- en portretkommen omvangrijker was dan de exemplaren die voor het Maagdenhuis geproduceerd werden? En of de papkommen dan ook met andere contexten dan weesmeisjes of armenzorg te associëren zijn. Verder kan, op basis van de verschillende vondstlocaties, worden gekeken naar de geografische spreiding van het gebruik van dit luxeproduct en eventueel een beeld worden gevormd van de handel hierin. Tot slot kan worden gekeken of, op basis van de beschikbare stukken, de vergelijkende studie toelaat de verhoudingen tussen de iconografische groepen nader te kwantificeren.

4. 2. DE DECORATIEVE BOORDEN OP DE RAND EN DE WAND

Alvorens de figuratieve voorstellingen op de spiegel van de papkommen in detail te bespreken, is het nuttig om stil te staan bij de decoratieve boorden op de wand en de rand van de papkommen. In de literatuur over papkommen bestaat geen eenvormigheid over het gebruik van de term 'boord'. Er wordt gebruik gemaakt van de termen rand, tussenrand, fries, baan of boord. In deze studie is gekozen voor de term 'boord' aangezien die ook door Philippen aangewend werd in zijn beschrijving van de papkommen van het Maagdenhuis.⁵⁰

De decoratieve opbouw op de boorden van de papkommen komt in grote lijnen overeen: op de komrand bevindt zich steeds een kabelmotief. Bij de madonnakommen wordt dit kabelmotief gevormd door een borstelveeg in blauw op wit (fig. 25, a). Bij de portretkommen is het kabelmotief kwalitatief beter uitgewerkt en bestaat het uit een bruine borstelveeg op een oranjegele fond (fig. 25, b).

Vervolgens komen onder het kabelmotief enkele blauwe cirkellijnen, getrokken op een fond van opaak tinglazuur. Dit noemen we *traceerwerk* (fig. 25, e). Daarna volgt een brede boordversiering die wordt aangeduid als *primaire boord* (fig. 25, c) en die onderaan opnieuw afgebakend wordt door middel van traceerwerk. Tenslotte is er soms nog een tweede, iets smallere boord die wordt aangeduid als *secundaire boord*. Deze secundaire boord is ofwel een eenvoudige gele band, ofwel een zogenaamde *koordcirkelband* of een *parelcirkelband* (fig. 25, d). Onderaan wordt die opnieuw afgezoomd met traceerwerk dat de scheiding vormt met de spiegel van de kom.

In zijn studie van 1937 beschrijft Philippen twaalf verschillende primaire boorden en duidt deze aan op de zwart-wit platen met telkens vijf papkommen per plaat.⁵¹ De nummering die Philippen aan deze boorden toekent, kan hier echter niet overgenomen worden, enerzijds omdat de kommen erg klein worden afgebeeld en de boorden daardoor niet duidelijk te herkennen of te onderscheiden zijn, en anderzijds omdat door de zwart-wit weergave de kleurnuances waarop de huidige indeling gebaseerd is, niet te onderscheiden zijn. Philippen schonk ook geen aandacht aan de secundaire boorden.

Bij de madonnakommen zijn de primaire boorden eenvoudiger van opbouw dan bij de portretkommen. Deze laatste getuigen van een hogere decoratieve kwaliteit. Over het geheel van de 63 papkommen gezien, wordt er een grotere variatie van primaire boorden vastgesteld bij de portretkommen (15 verschillende boorddecoraties voor 29 kommen) dan bij de madonnakommen (slechts 8 verschillende boorddecoraties voor 34 kommen). De secundaire boorden vertonen een minder grote variatie dan de primaire boorden. Bij de madonnakommen kunnen twee types secundaire boord onderscheiden worden, bij de portretkommen nog een derde type.

Om de verwijzing naar de primaire en secundaire boorden mogelijk te maken voor toekomstige majolica-studies, worden ze gegroepeerd in een overzichtelijke bijlage en loopt de nummering door (ongeacht de decoratie op de spiegel). Eerst komen de 23 primaire, daarna de 3 secundaire boorden. De papkommen die als voorbeeld worden gebruikt, hebben een inventarisnummer in het vet (zie bijlage B).

Voor de volledigheid dient opgemerkt dat de hierboven beschreven boorden niet enkel voorkomen op papkommen maar ook op andere vormtypes in majolica. Als voorbeeld wordt een bord aangehaald afkomstig uit een afvalput in het Steen (site A019) (fig. 26).⁵² Op de rand is dezelfde primaire boord geschilderd als op de madonnakom in figuur 25: een dikke paarse zigzaglijn, verdeeld in driehoeken die zijn opgevuld met kleine driehoekjes, zowel staand als hangend, afgebakend met traceerwerk (primaire boord 6).

Fig. 26. Majolicabord met het portret van een vrouw, uit een afvalput in het Steen te Antwerpen, inv. A019/1/M4

Fig. 25.

Madonnakom
(inv. 46/03, cat. A.02)

Spiegel van de papkom

25, a. Kabelmotief: blauwe borstelveeg op witte fond

25, c. Primaire boord

25, e. Traceerwerk

Portretkom
(inv. 46/19, cat. D.08)

Spiegel van de papkom

25, b. Kabelmotief: bruine borstelveeg op oranjegele fond

25, c. Primaire boord

25, d. Secundaire boord

25, e. Traceerwerk

4. 3. DE MADONNAKOMMEN

Bij de madonnakommen werd de basistekening van de Madonna door middel van een pons⁵³ op de spiegel van de kom aangebracht door de majolicaschilder en dit vooraleer de afbeelding veelkleurig uit te werken. Binnen elke groep madonnakommen vertonen de afbeeldingen daardoor onderling een grote gelijkenis.

Maria wordt steeds in kwartprofiel afgebeeld met het Jezuskind op de rechterarm dat ze ondersteunt met de linkerhand. De Madonna draagt een hoofddoek tot op de schouder waarvan de plooien lichtblauw beschaduwde zijn. Haar mantel is steeds felblauw. Bij de Madonna's van het lange type wordt de mantel afgeboord met twee zomen in effen geel (fig. 27, fig. 28). Bij de Madonna's van het korte type is de rechterpand van de mantel volledig verborgen achter het Jezuskind en de linkerpand afgeboord met een vaalgele zoom en extra bruine streep. Het lichaam is breder en gedrongener weergegeven. Daardoor lijkt de Madonna iets kleiner, wat ons ertoe bracht het aan te duiden als het 'korte type'. Madonna en kind zijn wat grover getekend dan de Madonna's van het lange type (fig. 29). Bij alle drie de types heeft de mouw die onder de mantel uitkomt vaak een kleur verschillend van het hemd.

De inspiratie voor de voorstelling van een Madonna met kind moet worden gezocht bij de laatgotische en/of vroegrenaissance devotieprenten en gebedenboeken.

Het Jezuskind wordt in de zestiende eeuw meestal naakt afgebeeld met een doek over de lende zoals blijkt uit meerdere prenten in de collectie van Museum Plantin-Moretus.⁵⁴ Op de papkommen daarentegen draagt het Jezuskind steeds een kleedje dat in wisselende kleuren is uitgevoerd: bruin, oranje, paars of vaalgeel met een lang mouwtje dat steeds een andere kleur heeft. Een altaarstuk van Quinten Matsijs uit 1507-1509 met Sint-Anna-ten-Drieën laat zien dat het Jezuskind met hemdje ook in Antwerpen gekend was (fig. 30).⁵⁵

Het Jezuskind op de papkommen heeft steeds een vrucht in de hand, waarschijnlijk een peer. In de middeleeuwse kunst wordt aan de peer meerdere symbolische betekenissen gegeven maar de meest gangbare is dat de vrucht verwijst naar de vleeswording van Christus en zijn liefde voor de mensheid.⁵⁶ In de MAS[collectie Vleeshuis bevindt zich een beeldengroep Sint-Anna-ten-Drieën waar het kind Jezus een grote peer uit een mandje neemt (fig. 31).⁵⁷

Fig. 27. Madonna van het lange type met open mantel (inv. 46/02, cat. A.01)

Fig. 28. Madonna van het lange type met gesloten mantel (inv. 46/01, cat. B.01)

Fig. 29. Madonna van het korte type (inv. 46/04, cat. C.01)

Fig. 30. Triptiek van de broederschap van de heilige Anna te Leuven, centraal paneel: de familie van de heilige Anna, Quinten Matsijs, 1507-1509, (Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Brussel)

Fig. 31. Sint-Anna-ten-Drieën. Het kind Jezus neemt een grote peer uit een grote mand, Museum Vleeshuis, Antwerpen, ca. 1525 (© KIK, cliché B070028, foto: Paul Becker)

Madonna en kind hebben op de papkommen beiden een aureool in het geel en op één uitzondering na (cf. infra) als achtergrond een stralenkrans van oranje-keurige gegolfde en smal toelopende gloriestralen tot aan de eerste traceerlijn van de spiegel.

Alle madonnakommen hebben een primaire boord van het type 1 tot 8. De secundaire boord, als die al aanwezig is, verschilt naar gelang de groep; dit is ook zo voor de oorvorm en het rasteringstype.

De voorstelling van de Madonna met kind is niet alleen te zien op 34 van de 63 papkommen die zich in het Maagdenhuis bevinden, maar werd ook aangetroffen op andere zeventiende-eeuwse majolica-objecten. Dingeman Korf wijdde in 1971 een hele studie aan dit onderwerp.⁵⁸ Ook in de majolicaverzameling van de Stedelijke Musea Kortrijk bevinden zich meerdere majolicakommen en -schotels met een voorstelling van de Madonna met kind, waarvan één exemplaar als papkom weerhouden is (zie fig. 34). Daarnaast worden Madonna's van het lange type ook regelmatig aangetroffen op schotels in combinatie met boorden in dambordmotief (fig. 32). Dit toont aan dat het een populair iconografisch onderwerp was.

Fig. 32. Majolicaschotel met Madonna met gesloten mantel en boord in dambordmotief (collectie Stedelijke Musea Kortrijk)

4. 3. 1. GROEP A: MADONNA VAN HET LANGE TYPE MET OPEN MANTEL

Op de afbeeldingen van deze groep reikt de mantel van de Madonna tot ver onder de arm die het Jezuskind ondersteunt en lopen de gele zomen parallel (fig. 33). De hoofddoek van de Madonna is eenvoudig geschaduwd en eindigt onderaan in drie plooien. Het neerhangend deel dat tot op de schouder hangt, krijgt dankzij die plooien en schaduwing een ruimtelijke werking. Kenmerkend detail voor deze groep Madonna's én voor de Madonna op de archeologische vondst (cf. infra) is het verticale streepje aan de linkerkant van de hals, dat op geen enkele afbeelding bij de twee andere groepen voorkomt.

Het haar van het Jezuskind is oranjebruin, eindigt op het voorhoofd in korte streepjes en maakt een verzorgde indruk. De gloriestralen rond de figuren zijn scherp afgelijnd. In de reeks madonnakommen van het Maagdenhuis komt deze Madonna met open mantel driemaal voor (cat. A.01 tot A.03). Ze zijn gekenmerkt door een primaire boord uit de reeks 1 tot 8, afwezigheid van een secundaire boord en de oorvorm 1 met rasteringtype 1.

De sterk gelijkende kenmerken van de afbeelding brengen ons ertoe de creatie van deze madonnavorstelling met kind toe te schrijven aan één enkele schilder die we hierna aanduiden als *schildershand 1*.

Fig. 33. Madonnakom met voorstelling van een Madonna van het lange type met open mantel (inv. 46/02, cat. A.01)

***Een vierde papkom in de
Stedelijke Musea Kortrijk***

Buiten de collectie van het Maagdenhuis is er één andere papkom die tot groep A gerekend kan worden, namelijk het exemplaar dat zich in de collectie van de Stedelijke Musea Kortrijk bevindt en werd aangekocht van de Nederlandse verzamelaar Ad Vrij. (fig. 34).⁵⁹

De blauw-op-wit aangebrachte borstelvegen van de kabelrand zijn standaard bij alle madonnakommen van het Maagdenhuis. De primaire boord 4 is door dezelfde persoon, c.q. schildershand 1, geschilderd als degene die kom 46/02 (cat. A.01) van het Maagdenhuis schilderde. Afwezigheid van een secundaire boord strookt met wat genoteerd wordt voor de drie exemplaren in het museum. Het verticale streepje aan de linkerkant van de hals van de Madonna bevestigt dat deze Madonna overeenkomt met de voorstelling van groep A. De oren volgen het hoger beschreven rasteringstype 1, maar het oor bovenaan de afbeelding lijkt slechts vierlobbig te zijn. Ze staan daarenboven niet loodrecht op elkaar uitgelijnd. De gloriestralen van de stralenkrans zijn dan iets grimmiger dan degene die we bij de madonnakommen van groep A waarnemen.

Van dit type afbeelding zijn naast de drie kommen van het Maagdenhuis, het éne exemplaar in Kortrijk en de hierna beschreven archeologische vondst uit Vlissingen, geen andere kommen of fragmenten bekend.

*Fig. 34. Madonna van het lange type met open mantel
(collectie Stedelijke Musea, Kortrijk)*

Nederland, Vlissingen I

In een dijklichaam in Vlissingen werd een scherp van een majolicapapkom gevonden met daarop het hoofd van de Madonna en het hoofdje van het Jezuskind (fig. 35). Er waren dus niet veel elementen om deze scherp te beoordelen, zelfs geen deel van een primaire boord.

Doorslaggevend om dit fragment hier onder te brengen is het verticale streepje aan de linkerkant van de hals dat we ook zien bij alle drie de Madonna's van groep A en bij het madonnaportret uit Kortrijk, en enkel bij die exemplaren. De twee andere groepen madonnavorstellingen kunnen als volgt uitgesloten worden. Vooreerst, dit is niet het type hoofd dat we zien in de groep van Madonna's van het korte type van groep C (zie catalogus). De Madonna draagt evenmin het bruine onderhemd dat typisch is voor de Madonna met de boom van de groep B (inv. 46/01, cat. B.01) en de Madonna op alle archeologische vondsten van diezelfde groep B (cf. infra).

Dit is de enige archeologische vondst voor deze groep. De vinder schonk deze scherp inmiddels aan het Maagdenhuis.

*Fig. 35. Scherp gevonden te Vlissingen in een dijklichaam
(foto: L. Geyskens)*

4. 3. 2. GROEP B: MADONNA VAN HET LANGE TYPE MET GESLOTEN MANTEL

Groep B is slechts vertegenwoordigd door één exemplaar dat qua voorstelling sterk aanleunt bij de eerste groep (inv. 46/01, cat. B.01). In tegenstelling tot de Madonna's van de voorgaande groep zijn hier de zomen van de mantel in V-vorm getekend, waarbij de mantelsluiting op de rand van de spiegel aansluit (fig. 36). De Madonna vertoont enkele overeenkomsten met schildershand 1 van de vorige groep, bijvoorbeeld in de uitwerking van de hoofddoek, maar het hoofd van de Madonna is meer gebogen in de richting van het Jezuskind en de mond is gevormd door een streepje met een stip aan elk uiteinde. Zeer opvallend bij deze papkom, en bij alle archeologische vondsten van deze groep, is de bruine kleur van het onderhemd van de Madonna dat zeer egaal geschilderd is. Dit is tevens de enige madonnakom waarbij op de achtergrond de stralenkrans vervangen is door een boom met groene afhangende takken.

Omwille van eenzelfde ruimtelijke opstelling en verschillende overeenkomsten in de details tussen de voorstellingen van groep A en groep B, kan er een verwantschap tussen beide groepen verondersteld worden. Toch wordt de hypothese naar voor geschoven om deze kom toe te schrijven aan een andere schildershand (*schildershand 2*), omdat er sowieso een ander voorbeeld gevolgd werd en de contouren met een andere pons uitgezet werden.

De papkom uit het Maagdenhuis vertoont op de wand een eerder geometrische primaire boord 5. De vergelijkbare archeologische vondsten tonen een primaire boord 1, 3, 4 of 5 uit de reeks van 1 tot 8 die de standaardboorden zijn bij alle madonnakommen (cf. infra tabel 4). Ze hebben alle de gele secundaire boord 1 en de oorvorm 1 met rasteringstype 1.

Naast het unieke exemplaar in de collectie van het Maagdenhuis, zijn er 13 archeologische vondsten bekend van zowel gave exemplaren als van fragmenten van dit type. Een fractie van de gesloten mantel aan de onderrand van de spiegel of van de gele secundaire boord volstaan om exemplaren van deze groep te herkennen. De vondsten en de vondstlocaties worden hieronder kort besproken.

Fig. 36. Madonnakom met voorstelling van een Madonna van het lange type met gesloten mantel (inv. 46/01, cat. B.01)

Antwerpen, Sint-Augustinuskerk

Van 22 april tot in juni 2004 werd tijdens de verbouwing van de Sint-Augustinuskerk in de Kammenstraat tot concertzaal archeologisch onderzoek verricht (site A234).⁶⁰ Hierbij bleek dat bij de bouw van de kerk een ophogingslaag was aangebracht die onder meer bestond uit productieafval van majolicabakkers uit de buurt. In 1615 startte de bouw van de kerk die in 1617 voltooid was. In die zin geldt het jaar 1617 als datering *ante quem* voor de aangetroffen vondsten.

Tussen het afval bevond zich een fragment van een madonnakom (fig. 37).⁶¹ De manier waarop de Madonna en het Jezuskind geschilderd zijn, duiden op schildershand 2. Als achtergrond werd in oranje een stralenkrans geschilderd van afwisselend rechte en gegolfde lijnen. Hoewel gegevens over de primaire boord en de oren ontbreken, kan het fragment, mede door de secundaire boord 1, worden toegewezen aan groep B.

In dezelfde ophogingslaag bevonden zich ook enkele scherven van halfproducten van majolicapapkommen versierd met een dambordmotief. Deze scherven waren beschilderd maar nog niet geglazuurd. Mogelijk zijn ze afkomstig van het atelier De Blompot, het atelier van Hans Boudewyns in de Aalmoezenierstraat, dat in 1617 stopte met produceren.

Fig. 37. Het madonnafragment van de site Sint-Augustinuskerk, inv. A234/15/M3

Antwerpen, Grote Kauwenberg I

Op de archeologische site Grote Kauwenberg I (site A095) werd een madonnakom opgegraven die een sterke gelijkenis vertoont met de madonnakommen uit de collectie van het Maagdenhuis (fig. 38). Deze kom lijkt door een andere hand beschilderd en is als *schildershand 3* te beschouwen.

Het gezicht van de Madonna is hier eerder druppelvormig afgebeeld (fig. 39). Kin en hals liggen in elkaars verlengde. De mond is weergegeven door een kort streepje met een stip eronder. De karakteristieke neus is recht met een inkeping als weergave van de neusvleugels. De hand is fijn en nauwkeurig weergegeven met gestrekte en tegen elkaar aangesloten vingers. De hoofddoek op het voorhoofd is gearceerd. De achtergrondversiering bestaat uit een stralenkrans met gloriestralen die afwisselend recht en gegolfd zijn weergegeven. Het hoofd is nauwelijks naar het Jezuskind gebogen. Het haar van het Jezuskind is oranjebruin en eindigt op het voorhoofd in korte parallelle streepjes.

De papkom draagt een primaire boord 5, maar met een nauwkeuriger geschilderd penseelstreekmotief bestaande uit drie zich verjongende boogjes, afgesloten door een punt, ook wel 'kerstboompje' genoemd. Verder zien we een secundaire boord 1 en de oorvorm 1 versierd met een rasteringstype 1.

Fig. 39. Detail van de Madonna met kind op de papkom opgegraven op de site Grote Kauwenberg I, inv. A095/P.IIINW/M12

Fig. 38. Papkom opgegraven op de site Grote Kauwenberg I, inv. A095/P.IIINW/M12

Antwerpen, Grote Kauwenberg II

In de onmiddellijke omgeving van de vorige vondst werd op de archeologische site Grote Kauwenberg II (site A327) een fragment van een madonnakom gevonden (fig. 40). Hoewel slechts een klein deel van de decoratie op de spiegel bewaard bleef, is dit voldoende om die te kunnen identificeren als een Madonna van groep B. De wand is getooid met een variant van primaire boord 5, een secundaire boord 1 en oorvorm 1 versierd met rasteringstype 1.

Fig. 40. Fragment van een majolicapapkom uit de site Grote Kauwenberg II, inv. A327/39/M4

Antwerpen, Scheldekaaien

Tijdens de rechtekking van de Scheldekaaien werden in 1883 door Frans Claes en zijn broer Vincent enkele majolicafragmenten gevonden waaronder twee scherven van madonnakommen.⁶² Hiervan bleef enkel een tekening bewaard (fig. 41).⁶³

Op één fragment (fig. 41, 3) draagt de Madonna geen gekleurd hoofddoek en is het kleedje van het Jezuskind fel bruin gekleurd. De gesloten mantel wijst dit fragment echter zonder twijfel toe aan groep B. De achtergrond bestaat uit zeer fijne stralen, afwisselend recht en gegoofd.

Op het tweede fragment (fig. 41, 4) vallen het aureool van de Madonna en het Jezuskind veel kleiner uit dan bij de andere madonnakommen van dit type. Het kleedje en de mouw van het Jezuskind zijn respectievelijk blauw en groen. De stralenkrans is veel forser uitgevoerd dan bij het vorige fragment. Toch behoort dit fragment tot deze groep B, omdat we geen kenmerken zien die verwijzen naar de vorige groep A, en nog minder naar de hiernavolgende groep C.

Op de tekening is nog een derde fragment van een Madonna met Jezuskind te zien in een afwijkende stijl (fig. 41, 1); vermoedelijk stond deze tekening op het plat van een bord of schotel.

Fig. 41. Scherven in 1883 gevonden bij het rechtekken van de Scheldekaaien

Deurne, Kasteel Gallifort

Op het terrein van het verdwenen kasteel Gallifort in Deurne werd een scherv van een madonnakom opgegraven (fig. 42).

Het kasteel Gallifort werd in 1542 door Lazarus Tucher op de gronden van een middeleeuws goed gebouwd. De site werd in de loop van de jaren 70 van de vorige eeuw tijdens meerdere campagnes opgegraven door de heemkundige vereniging Turninum.⁶⁴ Van de afbeelding op de kom bleef enkel de mantelsluiting aan de rand van de spiegel bewaard, gelukkig voldoende om de scherv te kunnen determineren als behorend tot groep B. De wand draagt een primaire boord 4 en een secundaire boord 1.

Fig. 42. Fragment opgegraven op het terrein van kasteel Gallifort, Deurne (foto: L. Geyskens)

Mechelen, Sint-Janshof

Tijdens een opgraving op het terrein van het Mechelse Sint-Janshof kwamen in een rijke afvalcontext twee voorbeelden van madonnakommen aan het licht⁶⁵: enerzijds een quasi volledig bewaarde madonnakom (fig. 43), anderzijds een kleiner fragment van de spiegel (fig. 44). De weergave van de Madonna, het Jezuskind en de stralenkrans duiden in beide gevallen op schildershand 2. De volledig bewaarde kom vertoont een blauw gearceerde kabelrand, typisch voor madonnakommen, een primaire boord 4, de secundaire boord 1, de oorvorm 1 met rasteringstype 1.

Naast de madonnakom en het fragment werden in dezelfde archeologische context ook een bord in Werra-aardewerk, gedateerd 1620, en een Chinees porseleinen kopje uit 1613 gevonden. Deze begeleidende vondsten helpen bij het dateren van de papkommen.

Fig. 44. Fragment van een madonnakom uit de site Sint-Janshof te Mechelen, inv. MESJ-10-178-17 (foto: MVSA)

Fig. 43. Madonnakom uit de site Sint-Janshof te Mechelen, inv. MESJ-10-178-16 (foto: MVSA)

Mechelen, Dijle, baggerwerken

Vier kleine scherven van madonnakommen kwamen tijdens baggerwerken in de Dijle nabij Mechelen letterlijk boven water (fig. 45). De scherven werden aangetroffen in de baggerspecie die opgespoten was in het bos achter het bedrijf Intercom te Mechelen, tussen de Oude Brug en de Kraanbrug en de linker-oever tot aan Battel. De eerste vondst dateert van rond 1960 maar ook in de periode 1971-72 werden op deze plaats nog majolicascherfjes aangetroffen.⁶⁶

Op één van de scherven is enkel de onderrand van de spiegel met een fragment van een gesloten mantel te zien. Bij twee andere fragmenten is het de vorm van de hand van de Madonna die overeenkomt met die van de Madonna's van groep B. Voor het vierde fragment is het opnieuw de vorm van de gesloten mantel, weliswaar afgebroken op de breukrand van de scherf, die dit toewijst aan dezelfde groep B. De aanwezige decorelementen laten wel toe de fragmenten toe te wijzen aan vier afzonderlijke exemplaren.

*Fig. 45. Vier scherven uit de Dijle te Mechelen
(foto: De Vrienden van de Schervenzolder VZW, Hombeek)*

Tienen, ziekenhuis Heilig Hart

Bij nieuwbouw aan het ziekenhuis Heilig Hart in Tienen, gesitueerd op de site van het voormalige Kabbeekklooster, kwam tijdens een kleinschalige opgraving een majolicascherf met een madonna-afbeelding tevoorschijn (fig. 46).⁶⁷

Deze afbeelding dient mogelijk, net als de afbeelding op de kom gevonden op de site Grote Kauwenberg I (cf. supra), toegewezen te worden aan schildershand 3. De weergave van het gezicht is minder natuurlijk dan bij de Madonna met gesloten mantel uit het Maagdenhuis maar maakt toch een verzorgde indruk. De stralenkrans is genuanceerd weergegeven en niet herleid tot strepen en golflijnen, zoals bij de Madonna's van het korte type (cf. infra). De hand met de lange vingers doet gotisch aan. We zien een glimp van de primaire boord 3 en de secundaire boord 1.

Fig. 46. Fragment opgegraven op de site van het ziekenhuis Heilig Hart in Tienen (foto: L. Geyskens).

Kortrijk, Oostelijke stadsgracht

Bij het afgraven in 2008 van een stuk van de oostelijke stadsgracht voor de bouw van een winkelcentrum in de Kortrijkse stadskern, kwam een bodemfragment van een majolicapapkom met daarop een fijn geschilderde Madonna met Jezuskind tevoorschijn (fig. 47).⁶⁸

De wijze waarop de twee panden van de mantel van de Madonna in een V-vorm naar elkaar toe neigen, laat toe aan te nemen dat deze bij elkaar zullen aansluiten buiten de bewaarde scherf, aan de rand van de spiegel. Er is een grote overeenkomst tussen het gezicht van deze Madonna en het gezicht van de Madonna op de scherf uit het Sint-Janshof te Mechelen (zie fig. 44). Deze elementen laten toe de madonnavorstelling op dit fragment tot groep B te rekenen.

Fig. 47. Het madonnafragment uit de oostelijke stadsgracht te Kortrijk, Archeologisch vondstendepot Artillerietoren, Kortrijk ⁶⁹ (foto: Ph. Despriet)

Nederland, Vlissingen II

Een vrijwel volledige madonnakom van groep B werd in Vlissingen gevonden. We kennen deze kom enkel dankzij de publicatie ervan in 1971 door Dingeman Korf die deze kom op dat ogenblik situeerde in een privécollectie in Middelburg (fig. 48).⁷⁰ Ondanks de zwart-wit afbeelding kunnen heel wat elementen worden herkend. Er is de primaire boord 1 met een slingerlijn van opeenvolgende boogjes, waarvan de donkere waarschijnlijk blauw zullen zijn. Tussen het traceerwerk bevindt zich een grijze cirkelband die we herkennen als de gele secundaire boord 1. De voorstelling van de Madonna kan worden vergeleken met deze afgebeeld op de papkom uit de site Sint-Janshof te Mechelen (zie fig. 43): een Madonna met het hoofd fel gebogen naar het kind toe, een hoofddoek met drie plooiën en het bruine onderhemd. Het Jezuskind zal een paars kleedje dragen, echter met een mouwtje in een lichte kleur. We zien nog een schildershand 2 en een oorvorm 1 met rasteringstype 3. Over de context van deze vondst is geen informatie bekend.

Fig. 48. Madonnakom gevonden in Vlissingen, privéverzameling R.R. te Middelburg ⁷¹

Frankrijk, Douai, site 'La Fonderie'

In Douai (Nord-Pas-de-Calais) kwam bij de bouw van een woonzorgcentrum op de site 'La Fonderie' een groot fragment van een majolicapapkom aan het licht met daarop de afbeelding van een Madonna met kind (fig. 49).⁷² Ondanks een ontbrekend stukje, is het duidelijk dat de V-vorm van de mantel van de Madonna aansluit op het traceerwerk van de secundaire boord 1. Dit is een voldoende aanwijzing om deze voorstelling als Madonna met gesloten mantel te beschouwen. Het blauwe kerstboompje in de rechterbovenhoek van de scherf is onvoldoende bewaard om de primaire boord te definiëren.

Fig. 49. De spiegel van een papkom uit de site 'La Fonderie', Douai, inv. 107-76/85-033 (foto: Musée-Parc Arkéos, Douai) ⁷³

4. 3. 3. GROEP C: MADONNA VAN HET KORTE TYPE

Bij de papkommen met Madonna's van het korte type is de verhouding tussen het lichaam en het hoofd van de Madonna anders dan bij de Madonna's van groepen A en B (fig. 50). Het lichaam is breder en meer gedrongen, waardoor de Madonna kleiner lijkt. Dit bracht ons ertoe dit type aan te duiden als de Madonna van het korte type. Het gezicht van de Madonna is rond, de neus is een L-vormige streep en de mond wordt gevormd door twee kleine streepjes. De mantel is tot net onder de arm zichtbaar en de bleekgele mantelboord wordt door een donkere lijn geaccentueerd. De schaduw op het gelaat en de hoofddoek van de Madonna is weinig adequaat, maar is wel afgeleid van het type bij schildershand 2 van groep B. Dit resulteert in een duidelijke verticale streep in het midden van de hoofddoek, net boven het voorhoofd. Het Jezuskind heeft bolle wangetjes, een dikke bovenarm en het haar bestaat slechts uit een streepje bruin. De stralenkrans is geworden tot lijntjes en kronkellijnen.

De Madonna's van deze groep zijn over het algemeen eerder slordig uitgevoerd: er zijn er geen twee identiek. Van dit type bleven 30 exemplaren in de collectie van het Maagdenhuis bewaard. Er zijn geen andere papkommen met dit type Madonna gekend, noch uit museale collecties, noch uit archeologisch onderzoek. Het is een reeks met steeds dezelfde kenmerken, zowel naar vormtype als qua schilderwerk. Opvallend is dat alle kommen van deze groep oorspronkelijk 2 hebben, terwijl dit bij alle overige papkommen uit de collectie van het Maagdenhuis oorspronkelijk 1 is. Ze hebben allemaal een variërende primaire boord uit de reeks 1 tot 8 (zie bijlage B), maar eenvormig steeds dezelfde secundaire boord 2, de koordcirkelband.

De verhouding diameter/hoogte die we voor alle kommen uit de collectie van het Maagdenhuis berekenden, wijkt bij deze groep opvallend af

*Fig. 50. Madonnakom met een
Madonna van het korte type
(inv. 46/4, cat. C.01)*

van de groepen A en B (cf. infra). Het kan bijna niet anders dan dat het om een eenmalige reeks gaat. Het atelier waar deze papkommen gemaakt werden, kan niet geïdentificeerd worden. Was dit hetzelfde atelier als de twee voorgaande groepen, maar was er een andere schilder aan het werk? Of zijn deze papkommen in een ander atelier geproduceerd? Of werden die op een ander tijdstip geschilderd? Deze discussie wordt in hoofdstuk 5 behandeld.

Een bijzonderheid die enkel bij de madonnakommen van groep C voorkomt, is een ingekerfd Romeins cijfer dat zich bevindt op de standring van 13 kommen (fig. 51). Alle Romeinse cijfers van I tot XVI komen voor met uitzondering van de nummers VIII, IX, XI en XIV. Daarnaast komt het cijfer VI tweemaal voor. Het cijfer IIII is met een potlood of stift geaccentueerd, mogelijk ter verduidelijking van de door slijtage onleesbaar geworden inkerving (tabel 1).

De inkervingen zijn vermoedelijk van latere datum aangezien ze ook voorkomen op twee Noord-Nederlandse papkommen uit de collectie van het Maagdenhuis, meer bepaald het cijfer VII op papkom 47/20 en IX op papkom 47/9. Er zullen dus minstens 16 papkommen in majolica bestaan hebben met een dergelijke inkerving. Van de vier ontbrekende cijfers weten we niet op welk type kom ze aangebracht waren, maar mogelijk telde de collectie meer kommen met Madonna's van het korte type dan de dertig stuks die zich nu in de collectie bevinden. Waarom bij 13 majolicakommen een Romeins cijfer in de standring werd ingekerfd en niet bij de overige kommen, is niet geweten.

Zoals reeds gezegd, werden van de groep Madonna's van het korte type tot nu toe geen archeologische vondsten gerapporteerd. Indien in de toekomst gave kommen of archeologische stukken het licht zouden zien met in de standring een ingekerfd Romeins cijfer, en kenmerken vertonen die overeenkomen met de madonnakommen van groep C, dan zullen die wellicht tot de collectie van het Maagdenhuis behoord hebben.

Fig. 51. Papkom 46/50 met inkerving XVI in de standring

cat. nr.	inv. nr.	inkerving	nr.
C.01	46/04	VI	6
C.03	46/06	VII	7
C.04	46/07	XIII	13
C.10	46/42	V	5
C.11	46/43	X	10
C.12	46/44	I	1
C.17	46/49	III	3
C.18	46/50	XVI	16
C.20	46/52	VI	6
C.21	46/53	XV	15
C.23	46/55	II	2
C.28	46/60	IIII (in stift?)	4
C.29	46/61	XII	12

Tabel 1. Papkommen met Madonna's van het korte type met een inkerving in de standring

4. 4. DE PORTRETKOMMEN

Ongeveer de helft van de papkommen uit de collectie van het Maagdenhuis draagt op de spiegel een portret. Bij 12 exemplaren gaat het om het portret van een vrouw, bij 17 andere om dat van een man. Op enkele uitzonderingen na zijn alle portretten in profiel naar links gericht. De kleding is vrij stereotiep. Van deze figuren is alleen de buste weergegeven. Er is weinig verschil tussen het borststuk van de mannen en dat van de vrouwen. De panden van de mantels zijn gemarkeerd door schuine streepjes, soms in kleur, en gescheiden door een rij knopen al of niet ingekleurd. Bij heel wat voorstellingen, zowel mannen als vrouwen, wordt het schouderstuk en de mouw gescheiden door een geel en bruin kabelmotief. Het is de typische Spaanse klederdracht van de Nederlanden uit de tweede helft van de zestiende en de vroege zeventiende eeuw zoals dit ook kan gezien worden op het borststuk van een portret van Emanuel van Meteren uit 1607 (fig. 52). Het loshangend jasje in pels op de schouders bij van Meteren zien we op de portretten van de papkommen weergegeven door een blauwe inkleuring aan de binnenzijde van beide schouders.

Het belangrijkste kledingdetail is de kraag, die bij alle portretten prominent aanwezig is. De grote molensteenkragen zijn in gebruik van het midden van de zestiende eeuw tot ongeveer 1630, afhankelijk van de streek soms zelfs nog tot 1650. De afgebeelde types en formaten van deze molensteenkragen laten toe de datering te verfijnen naar niet vroeger dan 1590 en niet later dan 1620.⁷⁴ Bij de mannenportretten komen ook platte kragen voor.

Bij beide groepen portretkommen bestaat de kabelrand uit schuingerichte bruine borstelvegen op een oranjegele ondergrond. De primaire boorden die alle behoren tot de reeks 9 tot 23 vertonen een grotere decoratieve kwaliteit en inventiviteit dan bij de madonnakommen het geval is (cf. bijlage B). Op twee uitzonderingen na (inv. 46/19, cat. D.08; inv. 46/26, cat. E.04) zijn hier geen secundaire boorden aangebracht.

Fig. 52. Portret van Emanuel van Meteren, 1607, gravure door Robert Willemsz. de Baudous (Bijzondere Collectie. Universitaire Bibliotheken, Leiden)

4. 4. 1. GROEP D: DE VROUWENPORTRETTEN

De 12 papkommen van het Maagdenhuis met vrouwenportretten worden in de catalogus beschreven onder de nummers D.01 tot D.12. De vrouwen op de papkommen zijn bijna allemaal afgebeeld met een hoog voorhoofd en naar achter gekamd haar (fig. 53), zoals men bijvoorbeeld ziet op portretten van koningin Elisabeth I van Engeland.⁷⁵ Achter op het hoofd is het haar meestal gevat in een haarnetje.

Een dertiende papkom in Museum Boijmans Van Beuningen

Een dertiende papkom met vrouwenportret bevindt zich momenteel in de collectie van Museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam (fig. 54). Het is het enige vrouwenportret waarop de vrouw een hoofddeksel draagt en tegelijk het meest geïndividualiseerde en mooiste exemplaar. Onder de brede hoed is, zoals bij de andere vrouwelijke portretkommen, het haar naar achter gekamd en in een haarnetje achter op het hoofd gevat. Het lijkt alsof men doorheen de zwarte hoed een groene schijn van het haarnetje ontwaart alsook een blauwe schijn van het hoge voorhoofd wat er op zou wijzen dat de hoed nadien boven op het reeds geschilderde vrouwenhoofd is bijgeschilderd.

Fig. 53. Portretkom met een vrouwenbuste
(inv. 46/13, cat. D.02)

Fig. 54. Papkom met vrouwenportret met brede hoed,
Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam,
inv. A 3393 (KN&V)

(foto: <https://www.boijmans.nl/collectie/kunstwerken/12895/papkom>)

De molensteenkraag is breeduit geschilderd tot ver over de brede pofmouwen. Het borststuk, evenals de oranjekleurige hechting met de mouwen zijn geschilderd volgens hetzelfde patroon als bij de andere vrouwenportretten van deze groep. De boorddecoratie volgt het schema van de primaire boord 15, waarbij de paarse bloem met de twee blauwe halve stippen op de basis vervangen zijn door een oranje-bruin gestileerd drielobbig blad overgenomen van de primaire boord 17. De oren hebben de oorvorm 1, beschilderd volgens het rasteringstype 2. Op de onderzijde van de kom staat het meesterteken 'M N' dat toegeschreven wordt aan majolicaschilder Michiel Nouts (fig. 55).⁷⁶

De oudst gedateerde vermelding van deze bijzondere papkom vinden we in de veilingcatalogus van de collectie Armand Spas in 1918. Daar wordt ze beschreven als *soepkom met twee ooren in kleurversiering van eene Dame ten halve lijve met grooten ploekraag op gelen grond omringd van ornamenten in zig-zag*.⁷⁷ Hierbij wordt nog vermeld *Merk M. N Antwerpsch plateel (oor geplakt)* wat duidelijk maakt dat het wel degelijk over deze papkom gaat.

De oudste afbeelding ervan ziet men in 1926 in de publicatie van Bernard Rackham die ze situeert in de collectie F. Claes.⁷⁸

Fig. 55. Meesterteken van Michiel Nouts op de onderzijde van de papkom in de collectie van Museum Boijmans Van Beuningen, inv. A3393 (KN&V) (foto: Museum Boijmans Van Beuningen)

Frans Claes, conservator van Museum Vleeshuis, zal deze papkom in 1918 op die veiling gekocht hebben. We zien ze ook afgebeeld in het Gedenboek Frans Claes dat te zijner ere in 1932 werd uitgegeven door Antwerpen's Oudheidkundige Kring waarvan hij trouwens voorzitter was. Als afmeting van de kom wordt een diameter van 144 mm aangegeven.⁷⁹ Op basis van de afmetingen die voor alle papkommen zijn opgegeven in de catalogus hierna, betreft dit de diameter van de kom zelf, zonder oren. Claes kocht die, niet voor het museum waarvan hij aan het hoofd stond, maar voor zijn eigen museum 'De Gulden Spoor' in de Sint-Vincentiusstraat.

Ook Museum Vleeshuis kocht op die veiling een topstuk van de Antwerpse majolica, de ronde (zogenaamde) huisnaamplaat 'De Pelgrim' (fig. 56). Armand Spas liet in 1918, bij leven, een deel van zijn collectie veilen teneinde zich te kunnen toeleggen op nieuwe interessegebieden. Dit lezen we in het voorwoord van de catalogus van de veiling na zijn overlijden in 1926. De catalogus van 1918 kenmerkt Armand Spas als een verzamelaar van 'Oud Delftsch, Brusselsch, Fransch, Duitsch, Engelsch, Italiaansch en ander plateel'. De herkomst van deze stukken is niet te achterhalen. Wel is het zo dat volgens het bevolkingsregister 1880-1890 René Spas, de broer van Armand en handelaar in ruwe koffie, zijn kantoor

Fig. 56. Huisnaamplaat 'De Pelgrim' (?), MAS\collectie Vleeshuis, AV.1918.011.002

had in de Nationalestraat 17 waar later, volgens het bevolkingsregister 1890-1900, Armand Spas staat ingeschreven. De Nationalestraat, dat is de straat die rond 1880 is aangelegd dwars door het achterterrein van majolica-atelier Den Salm van Guido Andries. De verleiding is groot om te vermoeden dat de papkom en de plaat toen op dat terrein zijn gevonden, maar dat kunnen we helaas niet staven.⁸⁰

Het topstuk van de Antwerpse papkomproductie in majolica kon natuurlijk niet ontbreken op de wereltentoonstelling in Antwerpen van 1930 waar ze beschreven wordt als *Kom met vrouwenborstbeeld en veelkleurige geometrische tekening versierd. Op den boden in blauw een monogram M.N. (waarschijnlijk Michiel Nouts, die rond 1600 uitweek naar Delft?)*. Als bruikleengever staat vermeld: *Museum Frans Claes, Antwerpen*.⁸¹ In de jaren dertig van de vorige eeuw werd nog een polemieek gevoerd tussen Frans Claes en de C.O.O. over het eigendomsrecht van de papkom.⁸²

Frans Claes overlijdt op 19 juni 1933. In de veiling van zijn collectie die plaats had in december van dat jaar wordt ook deze papkom geveild.⁸³ Philippen meldt dat dit kommetje toen verkocht werd aan een *Hollandschen ingénieur voor 20.000 Fr., 23.400 Fr. met de percenten. De Belgische liefhebbers boden 19.000 Fr.* Hij herhaalt hier voor de herkomst het *Orphelinat d'Anvers*. Op het ogenblik van de publicatie van zijn artikel in het Bulletin van Antwerpen's Oudheidkundige kring van 1937 situeert hij het stuk in het Gemeentelijk Museum van 's Gravenhage.⁸⁴

In 1943 werd de papkom door Museum Boijmans Van Beuningen aangekocht uit de 'collectie van Achterbergh'.⁸⁵ In de catalogus van de reeds genoemde tentoonstelling 'antwerps plateel' in het Fries Museum te Leeuwarden in 1971 is deze inderdaad toegewezen aan de collectie van Museum Boijmans Van Beuningen te Rotterdam, met als herkomstgegevens 'coll. Frans Claes, Antwerpen' en 'coll. van Achterbergh'.⁸⁶

Volgens kunstonderzoeker en auteur Marius van Dam moet voor de door Philippen vernoemde 'Hollandschen ingénieur' gedacht worden aan de Amsterdamse antiquair Hein Hamer die van opleiding 'bouwkundige' was.

Hamer was de belangrijkste tegel- en majolica-handelaar van vóór 1940 en een van de belangrijkste leveranciers van architect en verzamelaar J.W.N. van Achterbergh senior. Van Achterbergh begon ca. 1920 met het verzamelen van tegels, niet enkel Nederlandse, maar ook Spaanse, Italiaanse, Portugese en Franse tegels.

Hamer reisde alle veilingen af waar de grote verzamelaars door de steeds dreigender wordende economische en politieke crises hun bezittingen te gelde maakten. Zo mag aangenomen worden dat hij te Antwerpen op de veiling van de collectie Claes de bewuste papkom gekocht heeft - er door Philippen als bouwkundige ofte ingénieur werd erkend - en deze doorverkocht aan architect van Achterbergh senior.

De toeschrijving in 1937 door Philippen aan het Haags Gemeentemuseum als verblijfplaats van de papkom kan als volgt verklaard worden. In 1935 gaf van Achterbergh zijn hele tegelcollectie in bruikleen aan het Haags Gemeentemuseum. Mogelijk behoorde daar ook de papkom met vrouwenportret met de brede hoed bij. In 1940 werd het Haags Gemeentemuseum ontruimd omdat het in sfergebied lag en na de oorlog keerde de collectie niet terug naar het museum.⁸⁷ Zo kan begrepen worden dat de papkom in 1937 zich in bruikleen bevond in het Haags Gemeentemuseum, in 1940 terugkeerde naar van Achterbergh en in 1943 door hem verkocht werd aan Museum Boijmans Van Beuningen. Hein Hamer zou dus de ontbrekende schakel zijn in het eigendomsverloop van de papkom met het vrouwenportret met de brede hoed.

Op drie archeologische sites werden fragmenten van papkommen met vrouwenportret gevonden. Ze worden hierna kort besproken.

Wevelgem, Guldenbergabdij

Een noodopgraving in 1997 op het terrein van de voormalige Guldenbergabdij in Wevelgem bracht twee scherven van een papkom aan het licht. Op één van deze fragmenten is een naar links gericht hoofd te zien, gevat in een molensteenkraag. Het is een blauwe tekening met bruine accentuering op een gele achtergrond (fig. 57).⁸⁸

Het portret heeft ontegensprekelijk de kenmerken van de vrouwenbustes zoals die op de papkommen van het Maagdenhuis voorkomen. Er is een sterke gelijkenis met het vrouwenportret op kom 46/22 (cat. D11) (fig. 58). De wijze waarop het oog wordt voorgesteld, met streepjes onder en boven de oogbol, is identiek op beide afbeeldingen. Ook het schaduwen (vanaf het oog tot aan het oor en verder door tot onder het kaakbeen), de enkele haarlokken boven en achteraan het hoofd en een fractie van een haarnetje komen overeen. De molensteenkraag is prominent aanwezig met daaronder enkele blauwe streepjes van het borststuk. Het voorhoofd is korter en gebogen, net als op papkom 46/63 (cat. D.12) en op de kwadraattegels van figuur 63 (cf. infra).

Op de andere scherf, een randfragment (fig. 59), is een kabelrand uit bruine borstelvegen op een gele fond te zien, overeenkomstig de standaard bij de portretkommen uit het Maagdenhuis. De boorddecoratie stemt overeen met de kenmerken van primaire boord 22, een nissenmotief dat afwisselend blauw en geel is ingekleurd. Een donkerblauwe of bruine streep aan de rechterkant en onderrand van elke nis creëert een diepte-effect. In de collectie van het Maagdenhuis komt deze boord slechts driemaal voor: op de vrouwenportretten 46/22 (cat. D.11), 46/63 (cat. D.12) en op het mannenportret 46/24 (cat. E.02). Het traceerwerk volgt de standaard van de vrouwenportretten. Op basis van deze gegevens kan men ervan uitgaan dat het de rand van een vrouwenportretkom betreft en dat deze mogelijk bij de eerste scherf hoort.

Fig. 57. Fragment van een papkom met vrouwenportret opgegraven op de Guldenbergabdij in Wevelgem, 1997, inv. GAW/ARW/ARCH/713/WEV00132 (foto: Liesbet Delvoye)

Fig. 58. Vrouwenportret op papkom 46/22 (cat. D.11)

Fig. 59. Fragment van de boord van een papkom met vrouwenportret opgegraven op de Guldenbergabdij in Wevelgem, 1997, inv. GAW/ARW/ARCH/713/WEV00132 (foto: Liesbet Delvoye)

Frankrijk, Grigny, kasteel van Grigny

Een gerestaureerde en gedeeltelijk aangevulde kom met een vrouwenportret is afkomstig uit opgravingen in het kasteel van Grigny (Nord-Pas-de Calais) (fig. 60).⁸⁹ De context waarin het object werd aangetroffen verwijst naar de late zestiende, vroege zeventiende eeuw.

Op de fragmentair bewaarde spiegel is een vrouw te zien met het haar naar achter, gevat in een netje en met een molensteenkraag. De boord is identiek aan die op de kom uit Wevelgem en ook hier te relateren aan dezelfde exemplaren in het Maagdenhuis. Het oor heeft oorstijg 1 en rasteringstype 1.

*Fig. 60. Papkom met de afbeelding van een vrouwenbuste, kasteel van Grigny, Grigny
(foto: G. Dilly, Service Archéologique du Musée De Berck)*

Groothertogdom Luxemburg, stad Luxemburg, Château 'La Fontaine'

Op de site van het kasteel van Pierre-Ernest de Mansfeld in Luxemburg werden tijdens het archeologisch onderzoek twee scherven van papkommen gevonden. In 1567 werd Mansfeld gouverneur van Antwerpen en speelde in 1585 een rol in het beleg van Antwerpen. De bouw van zijn kasteel begon in 1563 en het was afgewerkt omstreeks 1585. Na de dood van Mansfeld in 1604 werd een boedelbeschrijving van het kasteel opgesteld in het Frans, die vervolgens ten behoeve van de Spaanse koning Filips III naar het Spaans werd vertaald. Enkel deze Spaanse vertaling bleef bewaard. Daarin wordt voor elf verschillende plaatsen in het kasteel de vloerbetegeling aangeduid als '*azulejos de Amveres*' (Antwerpse tegels).

Confrontatie van de opgegraven tegelfragmenten met de beschrijving van de verschillende plaatsen van het kasteel in de boedelbeschrijving bevestigde de Antwerpse oorsprong van de majolicategels.⁹⁰ De facto geldt het jaar 1604 als datering *ante quem* voor de productie en de aankoop van de aangetroffen tegels en papkomscherven.

Op één van de scherven (fig. 61) zijn de lijnen van een oog en de boog van een wenkbrauw te zien. De beschildering aan de linkerzijde van de scherf geeft de expressie weer die we associëren met een vrouwengelaat. De rechterkant van het fragment toont het profiel van een oor, een strook bruin haar en een fractie van een blauw en groen haarnetje, elementen die op bijna alle vrouwenportretten in de collectie van het Maagdenhuis te zien zijn. Het gaat duidelijk om een fragment van een majolicapapkom met vrouwenportret.

De andere scherf is eveneens afkomstig van een papkom maar met een mannenportret. Deze wordt in het desbetreffende hoofdstuk beschreven (cf. infra).

*Fig. 61. Fragment van een vrouwenportret, kasteel van Pierre-Ernest de Mansfeld, Groothertogdom Luxemburg
(© Musée National d'Histoire et d'Art, Luxemburg, Inv. 2003-022-1E)*

Vrouwenportretten op andere voorwerpen in majolica

Naast papkommen worden vrouwenportretten ook wel op andere voorwerpen in majolica afgebeeld. Een goed voorbeeld hiervan is de vrouwenbuste die een groot bord siert, opgegraven in het Antwerpse Steen (fig. 62).⁹¹

De uitwerking van het motief is nauw verwant met de portretkommen uit het Maagdenhuis. De vrouw is in driekwart profiel afgebeeld, het haar naar achter gekamd en gekleed in de traditionele kledij van het einde van de zestiende eeuw, met een molensteenkraag rond de hals. Op typologische basis kan dit bord in het laatste kwart van de zestiende eeuw gedateerd worden.

Een tweede exemplaar uit dezelfde archeologische context, eveneens met de afbeelding van een vrouwenfiguur, wijkt echter sterk af.⁹¹ Het (weliswaar moeilijk leesbaar) portret is aangebracht op een eerder zeldzame ondiepe kom op een hoge standring en is naar rechts georiënteerd. Hier is duidelijk geen verwantschap met de vrouwelijke portretkommen uit het Maagdenhuis.

Fig. 62. Majolicabord met het portret van een vrouw, uit een afvalput in het Steen te Antwerpen, inv. A019/1/M4

Op tegels vinden we in zeldzame gevallen afbeeldingen van vrouwen. Wanneer dat het geval is dan zijn de portretten geplaatst in een cirkelband of een kwadraat. Dat laatste is onder meer het geval bij een tegel afkomstig uit Walcheren (fig. 63).⁹²

In het hoofdstuk over de majolicaproductie in Antwerpen (cf. supra) werd het atelier De Blompot van Hans Boudewyns reeds vermeld. Bij het archeologisch onderzoek van dit atelier werden tussen het ovenafval heel wat gebroken tegels en tegelfragmenten aangetroffen, zowel afgewerkte tegels, halfproducten (beschilderd maar niet voor de tweede maal gebakken) als onbeschilderde biscuittegels.

Op één van deze biscuittegels is een vrouwenbuste te zien (fig. 64).⁹³ Het gebeurt wel meer dat het pottenbakkersafval als oefenmateriaal gebruikt werd om een figuur of ornament uit te proberen. In dit geval laat de schets een grof uitgewerkte vrouwenbuste zien met een molensteenkraag, echter zonder borststuk. De schets staat op de punt van een tegel, opgevat als een kwadraatvorm. In het midden van de tegel zit een gat, waarschijnlijk veroorzaakt door een

verontreiniging in de klei die is losgekomen tijdens het bakken. Dat gaatje werd bij wijze van *spielerei* gebruikt als het oog van de vrouw.

Of de kwadraattegel met vrouwenbuste uit Walcheren een product is van het atelier De Blompot kan niet worden vastgesteld. Wel is het vrouwenportret op deze tegel geplaatst in een kwadraatkader volgens dezelfde vorm als de zojuist vermelde biscuittegel. Afgezien van het iets rondere voorhoofd en iets rechter opgericht hoofd van de vrouw op de kwadraattegel, is de gelijkenis met het portret op de papkom van figuur 53 (inv. 46/13, cat. D.02) opvallend: naar achter gekamd haar gevat in een haarnetje, de schaduw die loopt van het oog naar het oor en verder tot onder het kaakbeen, het door een komma gevormde kleine oor, en de lijnvorming van neus en mond met een opvallende vooruitstekende kin. De stijve molensteenkraag is zeer volumineus, met daaronder een borststuk in twee panden gescheiden door een drietal knopen, en een epaulet tussen mouw en schouder. De productieperiode van deze tegel, 1590-1620, valt samen met de periode waarin Hans Boudewyns actief was en komt mogelijk uit dit atelier.

Fig. 63. Kwadraattegel met vrouwenportret met molensteenkraag; hoekmotief: palmet in spaartechniek; 119x119x21 mm, 1590-1620;

vindplaats: Walcheren (particuliere collectie, Alkmaar)
De originele tegel met naar rechts gericht vrouwenportret wordt hier horizontaal gespiegeld weergegeven teneinde deze in dezelfde richting als de schets en de papkom weer te geven

Fig. 64. Schets van een vrouwenportret met molensteenkraag op een biscuittegel uit atelier 'De Blompot' in de Aalmoezenierstraat, 129x128x17,5 mm, inv. A187/24/HP10

4. 4. 2. GROEP E: DE MANNENPORTRETTEN

De vijfde en laatste groep papkommen binnen de collectie van het Maagdenhuis is versierd met een mannenportret.

Hiervan bevat de museumcollectie 17 exemplaren, in de catalogus genummerd van E.01 tot E.17. Alle mannenportretten zijn volledig in profiel afgebeeld. Er is één gezicht dat een plastischer portret oplevert dan de andere (inv. 46/23, cat. E.01). Drie van de mannenfiguren kijken naar rechts (cat. E.01, E.09 en E.15), alle overige naar links.

Bij de mannenportretten volgen de gezichten steeds eenzelfde profiellijn (fig. 65). Er zijn portretten met een fijn dun snorretje, dito sik en een zwarte baard, en andere met een opgedraaide, langere bruine snor, eveneens met sik en baard.

Meestal dragen de mannen een hoofddeksel in de vorm van een hoed of bonnet, al dan niet versierd met een veer. De veren worden in twee varianten weergegeven: een veer met middennerf en zijdelingse streepjes (fig. 66, 1) of een warrig bolletje (fig. 67, 1). In de weergave van de hoeden zit weinig variatie (fig. 67). Boven de boord van de hoed is er steeds een band of sjaal gedraaid. Het gelijktijdig voorkomen van bonnetten (een minderheid) en hoeden geeft aan dat we ons in een overgangperiode bevinden en wijst op een datering op het einde van de zestiende eeuw.

Bonnetten zouden omstreeks 1600 verdwijnen. Op prenten ziet men eind zestiende - vroeg zeventiende eeuw meestal alleen maar hoeden met veer, sjaal of band.⁹⁴ Verder bezorgen de bonnetten weinig aanknopingspunten. De vijf verschillende types worden in figuur 66 samengebracht.

Wat de kragen betreft zijn er naast acht portretten met molensteenkraag ook negen portretten met een platte (al dan niet gesteven) kraag uit linnen, uitlopend op een scherpe driehoekige punt en vaak afgebiesd met kant. De platte kraag met driehoekige punt verschijnt in Engeland reeds op een portret van Francis Drake uit 1585.⁹⁵ Een fraai voorbeeld ervan zien we op een 1595 gedateerd portret door Hendrick

*Fig. 65. Papkom met mannenportret
(inv. 46/32, cat. E.10)*

Goltzius (fig. 68). Afgaand op de gravures in het werk van historiograaf van Meteren verschijnt de platte kraag in Antwerpen vanaf 1595 en is zeker heel het eerste kwart van de zeventiende eeuw in gebruik.⁹⁶

De verschillen in de kragen, de afwisseling in snorren en baarden, en de variatie aan hoofddeksels zorgen voor een zekere diversiteit bij de papkommen met mannenportretten. Opvallend is dat de portretten van de papkommen E.01 en E.16 (fig. 67, 1 en 2) een realistischer gezichtslijn hebben dan de overige mannenportretten, zonder baard of snor.

inv. 46/27,
cat. E.05

1

inv. 46/30,
cat. E.08

inv. 46/24,
cat. E.02

inv. 46/29,
cat. E.07

inv. 46/28,
cat. E.06

inv. 46/23,
cat. E.01

1

inv. 46/38,
cat. E.16

2

inv. 46/35,
cat. E.13

inv. 46/34,
cat. E.12

inv. 46/39,
cat. E.17

inv. 46/32,
cat. E.10

Fig. 67. Verschillende weergaves van hoeden
bij de mannenportretten

Fig. 66. Bonnetten en toques bij de mannenportretten

Fig. 68. Portret door Goltzius, 1595;
de datum 1603 is later aangebracht
(© Berlijn Staatlicher Museen Preussischer Kulturbesitz)

Fig. 69. Onderzijde van de papkom met letter 'M'
(inv. 46/39, cat. E.17) (foto: D. Christiaens)

Op de onderzijde van mannenkom 46/39 (cat. E.17) staat een grote letter 'M', mogelijk een signatuur (fig. 69). Kan dit de initiaal van Michiel Nouts' voornaam zijn?

Ook van een mannenportret is tussen het productieafval van atelier De Blompot een oefentekening gevonden op een biscuittegel. Het gaat om een mannenbuste met een molensteenkraag en een bolle hoed (fig. 70).⁹⁷ Het personage is iets kleiner en fijner getekend dan de mannenbustes op de papkommen en is verticaal op de tegel geplaatst. Het borststuk liep onderaan waarschijnlijk nog verder op het ontbrekende stuk van de tegel. Opnieuw stelt zich de vraag: oefening op het tekenen van een mannenportret en dit voor een kwadraattegel⁹⁸ of voor een papkom?

Fig. 70. Oefening op de rug van een fragment biscuittegel,
Aalmoezenierstraat, atelier 'De Blompot', 61x100x19 mm,
inv. A187/1/HP113

Een andere oefening staat op de buitenkant aan de onderzijde van de papkom met mannenportret 46/38 (cat. E.16). Hier werd geoefend op het tekenen van een lelie (fig. 71). In tegenstelling tot majolica-specialist Claire Dumortier, die hierin een meester-teken ziet⁹⁹, interpreteren wij dit als een oefening van een schilder of leerling. Was dit een oefening op de lelie van primaire boord 14 (fig. 72) op papkom 46/36 (cat. E.14)? Of op de lelie van primaire boord 21 (fig. 73) op papkommen 46/28 (cat. E.06) en 46/31 (cat. E.09)?

Net als de afbeeldingen van Madonna's en vrouwenportretten, worden mannenportretten ook op schotelgoed aangebracht. Recent werd op de site Kleine Kauwenberg 15 (site A346) een mooi en zeer kwalitatief voorbeeld van een dergelijke schotel met mannenportret gevonden (fig. 74). De overeenkomst met het mannenportret op papkom 46/30 (fig. 75) is onmiskenbaar. Opvallend is ook dat de boord op de schotel een gestileerde versie is van primaire boord 10 op diezelfde papkom. Er is zelfs een tweede boord aangebracht die gelijkenis vertoont met de primaire boord 18, 19 of 20 uit de lijst in bijlage B. De kabelrand kopieert de bruine borstelveeg op oranjegele fond van de papkom. Waarschijnlijk zijn beide producten in hetzelfde atelier vervaardigd.

Net als bij de meeste andere groepen die het onderwerp van deze studie vormen, werden ook papkommen met mannenportretten in twee archeologische vondstcomplexen aangetroffen.

Fig. 71. Oefening op een lelie getekend op de buitenboord van 46/38 (cat. E.16)

Fig. 72. Primaire boord 14 met lelie die mogelijk op de buitenboord van 46/38 geoefend werd

Fig. 73. Primaire boord 21 met lelie die mogelijk op de buitenboord van 46/38 geoefend werd

Fig.74. Een bord in Antwerpse majolica opgegraven op de site Kleine Kauwenberg 15, inv. A346/S70/V25/M1

Fig. 75. Papkom met mannenbuste (inv. 46/30, cat. E.08)

Antwerpen, Scheldeoever

Bij werken aan de rechteroever van de Schelde ter hoogte van de Scheldelaan kwam uit een stortlaag een majolicascherf tevoorschijn waarop een mannenportret staat afgebeeld (fig. 76). Wellicht werd dit fragment weggegooid als misbaksel. Blijkbaar was de kom tijdens het bakproces gescheurd aangezien er glazuur over de breukrand loopt. Aan de hand van de vorm van de hoed kunnen we het portret vergelijken met de mannenbuste op de papkom uit de collectie van het Maagdenhuis met inventarisnummer 46/38 (cat. E.16).

*Fig. 76. Scherf gevonden op de rechterscheldeoever
(coll. P. Albertyn)*

Groothertogdom Luxemburg, stad Luxemburg, Château 'La Fontaine'

Tijdens het hogervermelde archeologisch onderzoek op de site van Château 'La Fontaine' werd naast een scherf met een vrouwenportret ook een scherf met een mannenportret aangetroffen (fig. 77). Dit relatief kleine fragment, een stukje van de wand en de spiegel, was versierd met een boord van sterk gestileerde bloemen in blauw en geel op een bruine achtergrond (primaire boord 9). Op de spiegel van de kom is een stukje blauwe molensteenkraag en een fractie van een bruin hoofddeksele te zien, beide verwant aan de hoeden of bonnetten van de mannenportretten op de papkommen van het Maagdenhuis. (zie fig. 66 en 67).

*Fig. 77. Fragment van een papkom met mannenportret,
kasteel van Pierre-Ernest de Mansfeld, Luxemburg,
inv. 2003-022-204
(© Musée National d'Histoire et d'Art, Luxemburg)*

5. DISCUSSIE

5. 1. DE STANDAARDKENMERKEN

5. 1. 1. DE VORMRATIO

Zoals dat in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw het gebruik was, werden de majolica-papkommen met de hand op een pottenbakkerswiel gedraaid. Dit impliceert meteen dat er geen unieke afmetingen bij de papkommen aangetroffen kunnen worden. Ook het verdere productieproces laat afwijkingen in vorm en grootte toe. Veel technische kenmerken om de papkommen met elkaar te vergelijken, zijn er niet. Enkel de diameter en de hoogte van de papkommen zijn bruikbare parameters, meer bepaald de verhouding tussen beide. We noemen dit de vormratio. In bijlage A is voor elke papkom van de collectie van het Maagdenhuis de verhouding van de diameter (zonder oren) ten opzichte van de hoogte weergegeven (diameter/hoogte). Deze deling is te beschouwen als een ratio van de grootte of de vorm. Het quotiënt ligt telkens net boven de waarde 2, wat betekent dat de diameter van de kom steeds iets meer bedraagt dan het dubbele van de hoogte.

Als bij de papkommen van de collectie Maagdenhuis de vormratio wordt berekend, komen beduidende verschillen tot uiting tussen de vijf iconografische groepen. In de tabel hieronder wordt voor elke groep de maximum en de minimum vormratio weergegeven, alsook het gemiddelde (tabel 2).

Op basis hiervan kunnen drie groepen worden onderscheiden: ten eerste de papkommen met Madonna's van het lange type, zowel met open als gesloten mantel, die een vormratio van respectievelijk 2,2 en 2,3 hebben, daarnaast de papkommen met Madonna's van het korte type met een iets lagere vormratio van 2,1 en tenslotte de papkommen met vrouwen- en mannenportretten met een vormratio van 2,4. De portretkommen vormen duidelijk een aparte reeks. De opgegeven deltawaarden illustreren de minieme onderlinge verschillen tussen de beschouwde groepen.

groep	vormratio			delta	# exemplaren
	maximum	minimum	gemiddelde		
A. Madonna van het lange type met open mantel	2,318	2,222	2,268	0,098	3
B. Madonna van het lange type met gesloten mantel	2,396	2,333	2,366		1
C. Madonna van het korte type	2,550	1,923	2,125	0,026	30
D. vrouwenportretten	2,544	2,181	2,396		12
E. mannenportretten	2,508	2,323	2,422		17

Tabel 2. Maximum, minimum en gemiddelde vormratio's van de vijf groepen papkommen van het Maagdenhuis

5. 1. 2. DE BOORDEN

Bij de bespreking van de boorddecoratie (cf. supra) werd reeds gewezen op het verschil in het kabelmotief op de papkomranden: blauwe borstelvegen op een witte fond bij alle madonnakommen, bruine borstelvegen op een oranjegele fond bij alle portretkommen.

Een tweede onderscheid in boorddecoratie tussen de vijf iconografisch groepen is te vinden bij de primaire boorden. Deze boorden worden afgebeeld in bijlage B. In de samenvattende tabel in bijlage A is voor elke kom het type primaire boord weergegeven. Uit dit overzicht blijkt dat de drie groepen madonnakommen primaire boorden hebben die behoren tot de reeks 1 tot 8 en dat de twee groepen portretkommen versierd zijn met primaire boorden uit de reeks 9 tot 23, waarvan er negen op slechts één enkele papkom voorkomen. Bij drie primaire boorden hoort nog een extra toelichting.

Primaire boord 10 toont een slingerband met onduidelijke acanthusbladmotieven op een donkerblauwe achtergrond (fig. 78). Dit motief vinden we in ongeveer dezelfde periode als de Antwerpse papkommen terug op albarelli uit Palermo (1600-1626). Beide, zowel de Antwerpse versie als de Siciliaanse, grijpen terug op motieven die midden zestiende eeuw in Faenza en in Deruta in gebruik waren.¹⁰⁰

Fig. 78. De primaire boord 10

Primaire boord 11 toont afwisselend een twijg met gele lancetvormige blaadjes en een oranjebruine vierbladbloem, gevormd door een vierkant hartje met een bloemblad op elke hoek (fig. 79). Dit motief kan beschouwd worden als een gestileerde en vereenvoudigde versie van de boord op een schotel in het British Museum.¹⁰¹ Die is 10 januari 1583 gedateerd. De initialen 'LC' op de bodem zouden naar Lambrecht Collegie als majolicabakker of -schilder kunnen verwijzen. Het vierbladig bloempje met vierkant hartje komt wel vaker voor op Antwerpse majolica.

Fig. 79. De primaire boord 11

Primaire boord 12 toont een slingerband van op en neergaande blauwe twijgjes met lancetvormige blaadjes, afgewisseld met een blauwe krul; boven- en onderzijde van de boord zijn lichtblauw geschaduw (fig. 80). Een bijna identiek motief komt voor als boord op een schotel met op de spiegel een a-foglie motif. Dingeman Korf dateert deze schotel 16d/17a.¹⁰² Deze schotelvorm, genaamd *pannenkoekenschotel*, komt in Antwerpen echter niet voor.

Fig. 80. De primaire boord 12

De drie secundaire boorden worden hierna beschreven.

Secundaire boord 1, een gele cirkelband, komt op de papkommen van de collectie Maagdenhuis slechts éénmaal voor, met name op het enige exemplaar van groep B, de Madonna met gesloten mantel (fig. 81). Bij de fragmenten die werden teruggevonden op de archeologische sites is de gele cirkelband meerdere malen te zien, telkens op fragmenten toegewezen aan dezelfde groep Madonna's met gesloten mantel.

Fig. 81. De secundaire boord 1

De secundaire boord 2 is een gele cirkelband afgelijnd in blauw en gearceerd met telkens drie schuine streepjes (fig. 82). Door die schuine arcering lijkt de boord op een koord waarvan de dunne draden of vezels om elkaar heen gedraaid zijn. Auteur Jan Pluis definieert deze als 'cirkelband met koordrand'¹⁰³ die we hier als koordcirkelband afkorten. Deze koordcirkelband is een gekende omlijsting bij heel wat vroege Antwerpse majolicategels. In de collectie papkommen van het Maagdenhuis komt deze boord voor bij alle papkommen met een voorstelling van de Madonna van het korte type, en enkel bij die (groep C).

Fig. 82. De secundaire boord 2

De secundaire boord 3, een parelcirkelband, komt op de papkommen van het Maagdenhuis slechts tweemaal voor: op één papkom met een vrouwenportret (inv. 46/19, cat. D.08) en op één papkom met een mannenportret (inv. 46/26, cat. E.04) (fig. 83). Hierdoor is dit boordtype in de collectie van het Maagdenhuis bijna even uniek als de gele cirkelband (secundaire boord 1). Anders dan bij de gele cirkelband werd dit boordtype niet aangetroffen op komfragmenten uit archeologische opgravingen. In Antwerpen kennen we de parelrand hoofdzakelijk van omlijstingen op tegeltableaus. Een collectie van voorstellingen uit de geschiedenis van Tobias, Jona en Suzanna op tableaus van drie tegels hoog op vier breed in Museum Plantin-Moretus zijn gevat in een kader met dit parelmotief. Een tegel uit een dergelijk tableau, bewaard in Museum Mayer van den Bergh, is 1607 gedateerd.¹⁰⁴ Een gedeeltelijk bewaard gebleven tegeltableau met de bijbelse voorstelling van de terugkeer van de Verloren Zoon draagt de initialen IB en de datum 1570. Dit tableau heeft naast rolwerk ook een parelrand.¹⁰⁵ Vanaf circa 1570 tot de vroege zeventiende eeuw komt deze parelrand regelmatig op majolicaproducten voor.

Fig. 83. De secundaire boord 3

5. 1. 3. SYNOPTISCH OVERZICHT

Naast de hierboven besproken vormratio, de boordtypes en kabelrand, zijn ook de voorstellingen op de spiegel, de vorm van de oren, de rasteringtypes op de oren en de eventuele inkervingen op de standing bepalend voor de identificatie van de papkommen. Al deze gegevens zijn hieronder gegroepeerd in een

overzichtstabel waaruit een aantal ‘standaardkenmerken’ voor elk van de vijf bestudeerde iconografische groepen kan afgeleid worden (tabel 3). Aan de hand van deze kenmerken kunnen nieuwe vondsten gemakkelijk worden gedetermineerd als behorend bij één van de vijf groepen voorstellingen.

kenmerken	groep A Madonna met open mantel 3 ex.	groep B Madonna met gesloten mantel 1 ex.	groep C Madonna van het korte type 30 ex.	groep D vrouwenportret 12 ex.	groep E mannenportret 17 ex.
kabelrand van blauwe vegen op wit	x	x	x		
kabelrand van bruine vegen op oranjegeel				x	x
primaire boord nr.	4, 6	5	1 tot 8	9 tot 23	9 tot 23
secundaire boord nr.	-	1	2 (op alle 30 ex.)	3 (op slechts 1 ex.)	3 (op slechts 1 ex.)
inkerving op standing	-	-	op 13 ex.	-	-
oorvorm nr.	1	1	2	1	1
rasteringtype nr.	1	1	3	2	2

Tabel 3. Standaardkenmerken van de collectie papkommen van het Maagdenhuis

5. 2. INTERPRETATIE VAN HET ARCHEOLOGISCH VERGELIJKINGSMATERIAAL

Voor de archeologische vondsten die in deze studie besproken werden, zijn in tabel 4 de kenmerken weergegeven en getoetst aan de standaardkenmerken van de groepen waarvoor archeologische vondsten bekend zijn.

Een streepje (-) geeft aan dat het betrokken element niet aanwezig is op het stuk wegens de fragmentaire toestand ervan. Aanduidingen tussen aanhalings-

tekens duiden op enige twijfel aangezien sommige stukken enkel als zwart-wit reproductie beschikbaar zijn waardoor niet alle kenmerken met evenveel zekerheid beoordeeld kunnen worden.

Uit het overzicht komt naar voor dat alle kenmerken van de archeologische stukken overeenstemmen met de standaardkenmerken van de specifieke groep waartoe ze behoren.

groep A - Madonna's met open mantel - standaardkenmerken:	open mantel	primaire boord uit de reeks 1 tot 8	secundaire boord 1	kabelrand van blauwe vegen op wit
Vlissingen I (fig. 35)	ja	-	-	-
groep B - Madonna's met gesloten mantel - standaardkenmerken:	gesloten mantel	primaire boord uit de reeks 1 tot 8	secundaire boord 1	kabelrand van blauwe vegen op wit
Sint-Augustinus (fig. 37)	ja	-	ja	-
Grote Kauwenberg I (fig. 38)	ja	5	ja	ja
Grote Kauwenberg II (fig. 40)	ja	variant van 5	ja	ja
Scheldekaaien (fig. 41)	ja	-	-	-
Gallifort (fig. 42)	ja	4	ja	ja
Mechelen, Sint-Janshof (fig. 43)	ja	4	ja	ja
Mechelen, Sint-Janshof (fig. 44)	ja	-	-	-
Mechelen, Dijle (fig. 45)	ja	-	ja	-
Tienen, Ziekenhuis Heilig Hart (fig. 46)	ja	3	ja	ja
Kortrijk, oostelijke stadsgracht (fig. 47)	ja	-	-	-
Vlissingen II (fig. 48)	ja	1	(ja)	(ja)
Douai, La Fonderie (fig. 49)	ja	(3 of 5)	ja	-
Alkmaar (fig. 84)	ja	15, 17, 19 en 20	nee	bruine vegen op geel
groep D - vrouwenportretten - standaardkenmerken:	vrouwen-buste	primaire boord uit de reeks 9 tot 23	secundaire boord : nee	kabelrand van bruine vegen op geel
Wevelgem, Guldenbergabdij (fig. 57, 59)	ja	22	nee	(ja)
Grigny (fig. 60)	ja	22	nee	(ja)
Luxemburg, château La Fontaine (fig. 61)	ja	-	-	-
groep E - mannenportretten - standaardkenmerken:	mannen-buste	primaire boord uit de reeks 9 tot 23	secundaire boord : nee	kabelrand van bruine vegen op geel
Scheldeoever (fig. 76)	ja	-	nee	-
Luxemburg, château La Fontaine (fig. 77)	ja	9	nee	-

Tabel 4. Analyse van de standaardkenmerken bij de archeologische vondsten

In de tabel zijn tevens de kenmerken genoteerd van een papkom met een Madonna met gesloten mantel die werd opgegraven op Schermerenland (tussen Schermerhoorn en De Rijp) nabij Alkmaar en zich nu in een particuliere collectie bevindt in de omgeving van Haarlem (fig. 84). Op het eerste zicht zou deze ondergebracht kunnen worden bij de archeologische vondsten van de groep B, de Madonna's met gesloten mantel.

Bij nadere beschouwing worden echter meerdere afwijkingen ten opzichte van de in de tabel vastgelegde standaardkenmerken genoteerd.

Vooreerst, het nauwkeurig uitgevoerd, breed kabelmotief met bruine borstelvegen op een gele ondergrond is het standaardkenmerk van de portretkommen uit de collectie Maagdenhuis maar komt niet voor bij de madonnakommen. Daarbij is er een decoratieve primaire boord met zigzagmotief geschilderd waarbij de bovenste driehoeken zijn voorzien van een half blauw blad op een bruine fond, de onderste gevuld met een blauw driebladbloempje met aan weerszijden een halve bruine bol. Delen van deze ornamentatie zijn overgenomen van de primaire boorden 15, 17, 19 en 20 die, zoals vastgelegd in de synoptische overzichtstabel, typisch zijn voor de portretkommen maar niet voorkomen bij de madonnakommen. Bovendien weten we uit de synoptische overzichtstabel ook nog dat deze papkom een secundaire boord 1 zou moeten bevatten, die hier echter ontbreekt. Verder kan nog worden aangestipt dat de spiegel beduidend kleiner is dan die bij de papkommen van het Maagdenhuis en de gloriestralen rond de Madonna niet goed begrepen zijn door de schilder.

Al deze elementen maken dat deze papkom té afwijkend is om geassocieerd te worden met die van het Maagdenhuis. Juist om aan te tonen dat vergissingen zich kunnen voordoen bij het toewijzen van een papkom of een fragment ervan aan een van de

Fig. 84. De nabij Alkmaar gevonden papkom uit de collectie A. Vrij (foto: A. Vrij)

vijf groepen voorstellingen uit de collectie van het Maagdenhuis, wordt deze papkom opgenomen in de studie.

De aandachtige lezer zal echter opwerpen dat de papkom met de 'Madonna met de boom' (fig. 36) en de papkom met de 'vrouw met de brede hoed' (fig. 54) ook elk een afwijkend decoratief element bevatten. Dat is inderdaad zo, maar alle overige elementen komen wel degelijk overeen met de standaardkenmerken van hun respectievelijke groep. De toevoeging van een boom of een hoed kan voor de schilder of het atelier een specifieke betekenis gehad hebben, waarvoor we geen verklaring vinden.

5. 3. MAJOLICABAKKERS IN RELATIE TOT DE PAPKOMMEN VAN HET MAAGDENHUIS

Behalve twee papkommen met een merkteken op hun onderzijde zijn er geen elementen die toelaten de collectie eenduidig toe te wijzen aan een bepaald majolica-atelier of om ze exact te dateren. Toch zijn er gegevens die, in combinatie met de actuele kennis over de Antwerpse majolicaschilders, -ateliers en productiedata, toelaten enkele hypothesen te formuleren.

5. 3. 1. MAJOLICABAKKER MICHIEL NOUTS

De signatuur 'M' op de onderzijde van de papkom met mannenportret 46/39 (cat. E.17) en de signatuur 'MN' op de onderzijde van de papkom met vrouwenportret in Museum Boijmans Van Beuningen vertonen een grote gelijkenis. In beide gevallen hebben de letters boven- en onderaan de benen van de letter M een uitgesproken schreef. Wellicht gaat het om dezelfde uitvoerder en kan hiervoor de bekende majolicaschilder Michiel (M) Nouts (N) naar voor geschoven worden (fig. 85). Toch is het opmerkelijk

dat één persoon twee verschillende signaturen zou gebruiken en dit op (min of meer) hetzelfde tijdstip.

Michiel Nouts, geboren in 1570¹⁰⁶, staat niet als meester ingeschreven in het Antwerpse Sint-Lucasgilde maar wordt in een document van 12 december 1595 wel *geleyspotbackere* genoemd (fig. 86). Het is niet duidelijk of hij in Antwerpen een eigen atelier had. Wel kunnen er banden tussen Nouts en het majolica-atelier Den Salm in de Kammenstraat aangetoond worden. Een eerste aanwijzing hiervoor is de financiële band die zijn vader, potverkoper Henric Nouts, had met Den Salm. Dit kwam doordat Willem van Brecht, mede-eigenaar van Den Salm na een huwelijk met Gheertruydt Snoeye, weduwe van Lucas Andries, in 1578 243 gulden had geleend bij Henric Nouts (zie schema 1, linkerzijde). De aflossing van die schuld gebeurde door Willem van Brecht met 143 gulden baar geld en 100 gulden door levering van tien majolicastukken (*geleyerswerck*) uit eigen atelier.¹⁰⁷

Fig. 85. Meesterteken op de papkom met mannenportret (inv. 46/39, cat. E.17) (links) en op de papkom met vrouwenportret in Museum Boijmans Van Beuningen (rechts), met boven- en onderaan de benen van de letter M een uitgesproken schreef

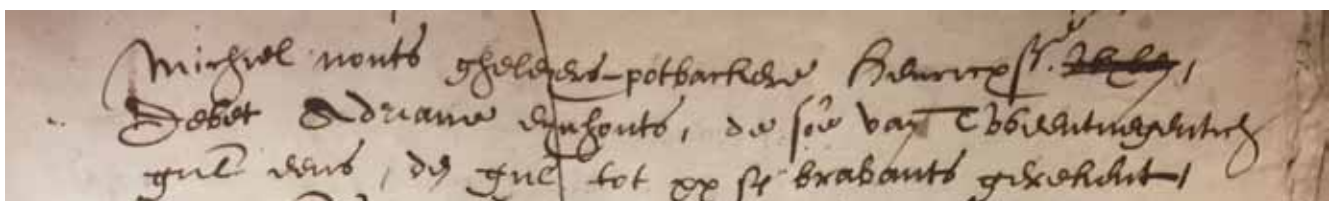

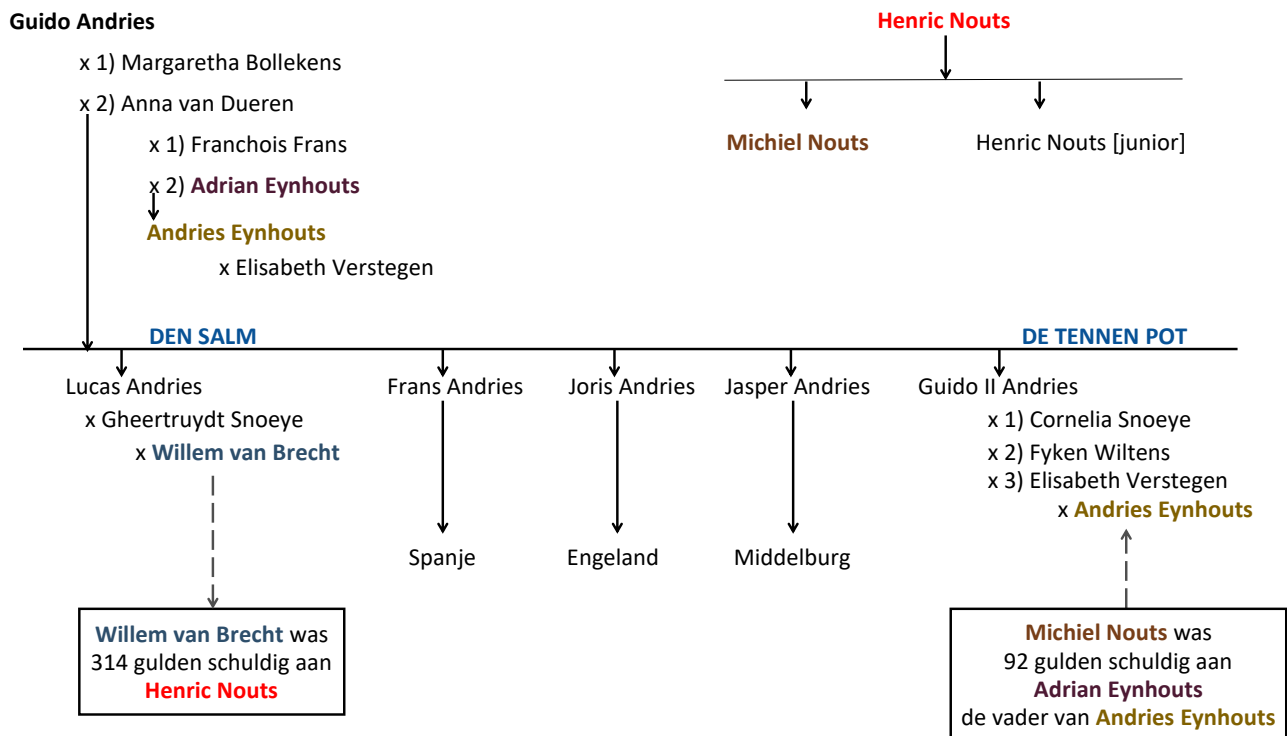
Fig. 86. 'Michiel Nouts gheleyers-potbackere Henricxsone, debet Adriane Eynhouts, de somme van tweentnegentich gulden eens, ...' ¹⁰⁸

Een tweede aanwijzing voor een band met het atelier Den Salm lezen we in een schuldbekentenis uit 1595 van Michiel Nouts zelf die *92 gulden schuldig was aan Adrian Eynhouts* (fig. 86).¹⁰⁹ Deze laatste was gehuwd met Anna van Dueren die het atelier Den Salm runde na het overlijden van haar twee vorige echtgenoten, Guido Andries en Franchois Frans. Het is dus mogelijk dat de toen 25-jarige Michiel Nouts er als majolica-schilder werkzaam was.

Via Adrian Eynhouts, bij wie Michiel Nouts geld geleend had, moet hij ook bekend geweest zijn met het atelier De Tennen Pot aan de Sint-Jansvliet die vanaf 1587 tot 1613 geleid werd door Andries Eynhouts, Adrian's zoon. Dit atelier werd aanvankelijk geleid door Guido II Andries, de jongste zoon van Guido Andries en Anna Van Dueren en zou als een uitbreiding van de productiecapaciteit van Den Salm beschouwd kunnen worden. Michiel, van wie geen atelier gekend is, deed mogelijk op dit atelier beroep om papkommen te schilderen en te bakken (zie schema 1, rechterzijde).

In 1609, ongeveer 39 jaar oud, verhuisde Michiel Nouts naar Delft waar hij in 1611 werd ingeschreven als poorter en vermeld staat als *platielbacker oft tegelschilder komende van Antwerpen*.¹¹¹ Hij zal er slechts enkele jaren werkzaam zijn. Zijn naam is er vermeld in het begrafenisregister van 22 februari 1615.¹¹²

Een akte van 7 december 1610 in het Antwerps stadsarchief verwijst naar aktes van respectievelijk 23 februari en 26 juni 1609 waarin Michiel vanuit Delft procuratie gaf aan zijn broer Henric [junior] om zijn zakelijke belangen in Antwerpen te behartigen.¹¹³ Vergelijking van de signatuur van Michiel Nouts op deze officiële documenten met de signaturen op de onderzijde van de twee papkommen zou mogelijk tot een identificatie kunnen leiden. Helaas werden de voornoemde akten in het stadsarchief van Delft niet teruggevonden of bleven ze er nooit bewaard. Michiels broer, Henric Nouts, werd vanaf 1606 vermeld als majolicabakker en woonde in de nu verdwenen *Caystraete*.¹¹⁴

Schema 1. Schematische voorstelling van de majolicabakkers in ateliers Den Salm en de Tennen Pot en de schuldrelatie met enerzijds Henric Nouts en anderzijds Michiel Nouts ¹¹⁰

De portretkommen met de signaturen M en MN steken kwalitatief en kunstzinnig gezien boven de madonnakommen uit. De toeschrijving aan Michiel Nouts wordt algemeen aanvaard. Kwaliteitsmatig gezien volgen daarna de papkommen met Madonna's van het lange type waarbij drie schilders handen te onderscheiden zijn. Of één daarvan aan Michiel Nouts toegeschreven kan worden, is niet vast te stellen.

De vraag kan gesteld of Michiel Nouts in 1609 ponsen heeft meegenomen naar Delft? Alvast geen ponsen van vrouwen- of mannenportretten, want portretkommen komen in Nederland niet voor. Heeft hij ponsen van madonnavorstellingen meegenomen? Zo ja, dan moest men hier na 1609 een nieuwe pons maken, wellicht op basis van de voorstelling op een afgewerkte kom. Zou dit de verklaring zijn waarom de Madonna's van het korte type zo gedrongen en van mindere kwaliteit zijn. Zij vertonen wel nog reminiscenties aan de Madonna's van het lange type, maar de mindere kwaliteit van de beschildering, evenals de verwaterde fletse kleuren van sommige glazuren past ook wel in de fase van neergang van de Antwerpse majolicaproductie.

De 30 kommen met Madonna's van het korte type zijn vermoedelijk het resultaat van een éénmalige opdracht. In de synoptische overzichtstabel zijn ze allemaal met dezelfde kenmerken aangeduid. Er zijn geen andere kommen of archeologische vondsten van bekend, ook niet in de Noordelijke Nederlanden, een argument te meer om ze niet aan Michiel Nouts, werkzaam in Delft, toe te schrijven.

5. 3. 2. ATELIER DEN SALM VAN WILLEM VAN BRECHT

Atelier Den Salm kwam in 1573 in handen van Willem van Brecht door zijn huwelijk met Gheertruydt Snoeye, de weduwe van Lucas Andries, de oudste zoon van Guido Andries. De lening die Willem van Brecht in 1578 had aangegaan bij (vader) Henric Nouts wijst op een zekere band tussen beide partijen, die later mogelijk bestendig werd in een zakelijke band met zoon Michiel, waarbij een samenwerking voor het schilderen en bakken van papkommen tot de mogelijkheden behoort.

Op 24 juni 1615 huurde Lambert Collegie Den Salm voor vijf en een half jaar. Op dat ogenblik was Den Salm nog steeds een volwaardig uitgerust majolica-atelier wat blijkt uit de gedetailleerde beschrijving in het huurcontract van de verschillende ruimtes en elementen die deel uitmaakten van het atelier, met zelfs nog 800 tegels in de oven.¹¹⁵ In dat jaar werd Collegie meester in het Sint-Lucasgilde en mocht hij een eigen atelier leiden.¹¹⁶ De huur van Collegie eindigde eind december 1620.

Op 2 september 1621 gaf Willem van Brecht *terve ende in erfflicken rente aan Jan Maes ende Adriana Van Mandale syne huysvrouwe ... een huysinghe ... geheeten den Salm ... gestaen ende gelegen inde Cammerstrate*.¹¹⁷ Willem laat bij zijn dood in 1621-22 geen erfgenamen na die het atelier kunnen verder zetten. Aangezien Jan Maes *coopman* was, mag worden aangenomen dat het atelier na het vertrek van Collegie niet meer opnieuw werd opgestart.

5. 3. 3. ATELIER DE BLOMPOT VAN HANS BOUDEWYNS

Op basis van het opgegraven productieafval weten we met zekerheid dat er in het atelier van Hans Boudewyns papkommen geproduceerd werden. De decoratie op vondsten blijft beperkt tot dambordpatronen, maar het is niet uit te sluiten dat er ook voorwerpen met andere voorstellingen geproduceerd werden. Daartegenover staat dat zijn medewerker Henrick vande Ryn, na zeven jaar in dienst van Boudewyns gewerkt te hebben, het atelier in 1609 verlaat en naar Delft trekt wegens te weinig werk. Er zijn geen documenten die Hans Boudewyns zelf na 1616 nog vermelden.¹¹⁸ Een persoonlijke relatie of band tussen Hans Boudewyns en Michiel Nouts kan niet worden aangetoond. Het product papkom, los van de wijze van beschildering, is de enige aanwijzing die dit atelier in relatie zou kunnen brengen met de majolicakommen van het Maagdenhuis. Echter, ook de oefening van een vrouwen- en een mannenbuste op de daar aangetroffen biscuittegels is een niet onbelangrijk gegeven.

5. 3. 4. COMMEKENS MET FRUYTEN ENDE POSTELEIN DECOR

In de zestiende eeuw waren in Antwerpen natuurlijk nog andere majolicabakkers actief dan de reeds vermelde. Adriaen van Houte bijvoorbeeld is in 1627 de laatste majolicabakker die in het Sint-Lucasgilde als meester opgenomen wordt. Hij werkt samen met Willem van Lommel, meester geworden in 1616. Deze laatste is dan weer de zoon van Adriaen van Lommel, meester in 1589, eigenaar van het atelier *De Witte Hazewint* in de Aalmoezenierstraat. Adriaen van Houte en Willem van Lommel sloten in 1627 een contract met Hans Diercxsens, een majolica-schilder die tot zijn dood in 1631 werkzaam was in dat atelier. Hij moest er niet alleen tegels schilderen op een kwaliteitsvolle manier maar ook *schotels met fijn goet werck versieren en commekens met fruyten ende postelein decor*.¹¹⁹ Papkommen van mindere kwaliteit, zoals die met de Madonna's van het korte type, passen zeker niet in een productie geschilderd volgens deze norm.

5. 4. DATERING VAN DE ARCHEOLOGISCHE VONDSTEN

Omdat de archeologische vondsten niet steeds uit een 'gesloten context' afkomstig zijn, moet voor deze vondsten meestal een algemene datering aangehouden worden, namelijk het laatste kwart van de zestiende tot het eerste kwart van de zeventiende eeuw. Toch zijn er enkele fragmenten die een meer precieze datering toelaten.

De studie van de opgegraven majolicategels op het domein van Château la Fontaine in Luxemburg toonde aan dat deze tegels vervaardigd werden in het hogervermeld atelier De Tennen Pot aan de Sint-Jansvliet.¹²⁰ Dit atelier werd reeds vernoemd vanwege de mogelijke band van Michiel Nouts met de eigenaar Andries Eynhouts, zoon van Adrian bij wie Michiel geld had geleend. De aanschaf van de tegels, en vermoedelijk ook van de twee papkommen met portretten waarvan scherven gevonden werden in Luxemburg, is te situeren tussen 1585 en 1604.

Ook de begeleidende artefacten uit de opgravingen in de Sint-Augustinuskerk geven aan dat de desbetreffende papkommen met Madonna's van het lange type, zeker die met gesloten mantel, vóór 1617 moeten gedateerd worden.

In Mechelen werden de papkommen met Madonna's in een context met steengoed uit het laatste kwart van de zestiende eeuw, Chinees porselein uit 1613 en een schotel in Werra-aardewerk uit 1620 gevonden. Dit geeft aan dat deze papkomfragmenten een datering laatste kwart zestiende - eerste kwart zeventiende eeuw toegewezen krijgen.

Aan de vondsten uit Douai kan op grond van de archeologische context eveneens een datering op het einde van de zestiende eeuw gegeven worden.

Uit de opgraving van het kasteel van Grigny komt

eveneens de datering eind zestiende tot begin zeventiende eeuw naar voor.

Op basis van de hoogstaande en gelijksoortige kwaliteit denken we de portretkommen en de beide groepen Madonna's van het lange type te mogen toeschrijven aan Michiel Nouts. De signaturen M en MN ondersteunen deze hypothese, toch zeker voor wat betreft de portretkommen. Aangezien Michiel Nouts rond 1590 begint te werken en hij in 1609 naar Delft vertrekt, zijn beide komtypes tussen die twee data vervaardigd. Voor de portretkommen kan de einddatum zelfs tot 1604 vervroegd worden, namelijk het jaar van de boedelbeschrijving van Château La Fontaine in Luxemburg.

Als productieatelier komt in de eerste plaats Den Salm in aanmerking, maar mogelijk ook De Tennen Pot. Voor het atelier De Blompot in de Aalmoezenierstraat is er geen band met Nouts bekend.

Ook de kostuumgeschiedenis reikt enkele nuttige data aan. Volgens Claire Dumortier is de kledij van de portretten karakteristiek voor de jaren 1590-1595, wat de productieperiode van de portretkommen nog verder vernauwt.¹²¹ In Antwerpen is de platte kraag zeker gekend, zoals een in 1595 door Goltzius getekend portret aantoont. In het boek van Antwerpenaar van Meteren staan vanaf 1595 tot zeker in 1612 gravures afgebeeld van bekende personen die een platte kraag dragen. Dit ondersteunt een datering van de portretkommen op het einde van de zestiende - begin van de zeventiende eeuw.

De papkommen met Madonna's van het korte type kunnen na 1609 geproduceerd zijn door Henric Nouts, na het vertrek van zijn broer Michiel naar Delft. Het is een eenmalige productie, mogelijk uitgevoerd in zijn atelier in de Caeystraete.

5. 5. GEOGRAFISCHE SPREIDING

De studie van het archeologisch referentiemateriaal geeft een goed beeld van de geografische spreiding van de papkommen, zowel in de eigen regio (kaart 1) als ver daarbuiten (kaart 2). Het vergelijkend onderzoek geeft eveneens een beeld van de bekendheid met dit Antwerpse luxeproduct, hoe beperkt de absolute aantallen aan vondsten ook zijn.

Voor de vijf iconografische groepen samen kunnen op basis van 23 archeologische vondsten 16 vindplaatsen gerepertorieerd worden, waarvan er zich zes in de Antwerpse regio bevinden, vijf in andere Belgische steden en nog eens vijf in de ons omringende landen (Nederland, Frankrijk en Luxemburg).

De aanwezigheid van de Antwerpse papkommen in Nederland, Vlissingen in het bijzonder, hoeft ons niet te verwonderen. Vlissingen, Scheldeafwaarts van Antwerpen, moet vanwege de nabijheid van

Antwerpen bekend geweest zijn met de Antwerpse majolica. Eén van Guido Andries' zonen, Joris Andries, had een majolica-atelier opgericht in het naburige Middelburg.¹²² Er is weinig bekend over dit atelier, ook niet of er na de dood van Joris rond 1579 nog verder geproduceerd werd. Er zijn geen aanwijzingen dat in Middelburg of in Vlissingen papkommen vervaardigd werden. Wel werden in Vlissingen heel wat majolica-tegels aangetroffen in oude panden of als bodemvondst bovengehaald, wat aangeeft dat majolica er wel een gekend luxeproduct was.¹²³

Ook voor de vondsten in het kasteel van Pierre-Ernest de Mansfeld in Luxemburg is het verhaal logisch. Hij had in zijn stadspaleis meerdere ruimtes laten decoreren met Antwerpse majolicategels.¹²⁴ Tijdens zijn verblijf in Antwerpen zal hij ongetwijfeld ook kennis gemaakt hebben met ander majolicagoed, en dan meer bepaald met papkommen.

Kaart 1. Geografische spreiding van de archeologische vondsten in de regio Antwerpen
(Bron: Grootchalig Referentie Bestand Vlaanderen, AGIV)

Kaart 2. Geografische spreiding van de archeologische vondsten in België, Nederland, Luxemburg en Frankrijk

5. 6. KINDVRIENDELIJKE VOORSTELLINGEN?

Sinds Philippen in 1937 als eerste een publicatie uitbracht over de collectie papkommen van het Maagdenhuis worden deze kommen al te gemakkelijk geassocieerd met het tafelgoed voor de weesmeisjes, de maegdekens. Of komt de associatie door de notie 'pap' waarbij spontaan aan kinderen wordt gedacht? Nu hier een overzicht werd gebracht van de volledige collectie papkommen van het Maagdenhuis, samen met een aantal archeologische vondsten met overeenkomstige afbeeldingen en kenmerken, biedt de gelegenheid zich aan om de vraag te stellen of deze kommen wel degelijk voor de weesmeisjes bestemd waren?

Vooreerst dient de misvatting te worden verholpen die de benamingen 'weesmeisjes' en 'maegdekens' oproepen en spontaan doen denken aan heel jonge kinderen. Op het reeds vernoemde schilderij van Joannes de Maré zien we de niet zo jonge maegdekens geportretteerd die tinnen schotelgoed aan het schrobben of oppoetsen zijn.

Wat de voorstellingen op de spiegel van de kommen betreft: een Madonna met kind is uiteraard een stichtende iconografie voor jonge meisjes, zeker in het tijdperk van reformatie en contrareformatie op het einde van de zestiende en de aanvang van de zeventiende eeuw in Antwerpen. Maar wat betekenen mannen- en vrouwenportretten in de ogen van deze weesmeisjes? Hoewel de weesmeisjes als jongvolwassenen beschouwd werden¹²⁵, is het geen aantrekkelijk idee om aan het einde van je kom soep

of pap de verschijning van een rijkelijk uitgedoste man of vrouw te zien die je als weesmeisje associeert met de vader of de moeder die je niet meer hebt of nooit hebt gekend. Een pijnlijke confrontatie en geen aansporing om je soep of pap tot op de bodem uit te lepelen. Zou een vrolijk tafereel niet meer kindvriendelijk zijn?

En wat met het fragiele karakter van deze mooie kommen? Weesmeisjes waren niet noodzakelijk opgevoed met degelijk ingeprente etiquette en tafelmanieren die normaal garant staan voor een respectvol gebruik van dit luxewaar. Mochten ze toch gebruikt zijn door de weesmeisjes, dan was dit hoogstens bij speciale gelegenheden, waarbij in de eerste plaats gedacht moet worden aan religieuze hoogdagen.

Uit de hierboven opgesomde boedelbeschrijvingen en archeologische bronnen kan worden opgemaakt dat de papkommen, zowel de madonnakommen als de portretkommen, gegeerd waren in kringen van welstellende burgers en adel, denken we maar aan Pierre-Ernest de Mansfeld in zijn majestatisch kasteel in Luxemburg. De archeologische vondsten zijn beperkt tot één of hooguit twee exemplaren per vindplaats. Moeten we, los van de collectie van het Maagdenhuis, dan niet eerder denken aan een beperkte set van deze toch dure kommen voor gebruik bij bijzondere gelegenheden, bijvoorbeeld bij ontvangst van speciale gasten?

6. CONCLUSIE

De studie van deze unieke verzameling papkommen biedt de mogelijkheid om de lezer voor het eerst kennis te laten maken met deze 63 topstukken van de Antwerpse majolicanijverheid uit de late zestiende eeuw. Terecht werden die in het jaar 2011 door de Vlaamse Gemeenschap opgenomen in de Topstukkenlijst van waardevol erfgoed van eigen bodem dat een bijzonder beschermingsstatuut geniet. Door eveneens de gekende archeologische vondsten van papkommen en fragmenten in deze studie te betrekken, krijgen we een idee van de sociale status van de bezitters van dergelijke majolicakommen en hoe deze contrasteert met de veronderstelde 'arme maegdekens' uit het Maagdenhuis.

Kritische lezing van de archiefteksten waarnaar Philippen in 1937 verwijst, brengt ons ertoe de 101 kommetjes uit de inventaris van de kleine keuken die in 1587 opgesteld werd, niet als majolica te erkennen maar als tinnen kommen. In zekere zin geeft dit ook enige opluchting, want van de vermeende 101 papkommen in majolica zouden er nu nog slechts 63 overblijven en in de loop der tijd dus niet minder dan 38 stuks gesneuveld zijn binnen de muren van het Maagdenhuis!

Het gevolg hiervan is dat de archieven van het Maagdenhuis geen houvast bieden voor een aankoop of verwerving van *geleyse* kommen. In de hoedanigheid van archivaris zal Philippen zeker naar deze term hebben gezocht. Bij ontstentenis van enig ander lichtpunt, moeten we het houden op een hypothetische schenking van een weldoener aan de instelling.

Het onderzoek van de archeologische collectie en de enkele vermeldingen in boedelbeschrijvingen van Antwerpse zestiende-eeuwse voorname burgers geven aan dat het object 'majolicapapkom' niet een zaak was van het Maagdenhuis alleen, maar daarnaast ook als los stuk verhandeld werd rechtstreeks door het majolica-atelier, door de majolica-schilder of door een van de potverkopers die in die tijd op die wijze de kost verdienden. Dit wijst in de richting van een productie op voorraad, eerder dan op bestelling. De lijst van archeologische vondsten

leert dat er minstens 23 papkommen op die wijze, buiten het Maagdenhuis om, in circulatie gekomen zijn. Ongetwijfeld zijn er nog meer. Waar zijn de geleyse kommen uit de boedelbeschrijvingen uiteindelijk terechtgekomen? Één bij Armand Spas, twee bij P. Osterrieth?

Dit brengt dan ook twijfel over de bewering van Philippen dat de papkom met vrouwenportret uit de veiling van Armand Spas, later in de veiling Frans Claes, om finaal in Museum Boijmans Van Beuningen terecht te komen, afkomstig is uit de collectie van het Maagdenhuis. Idem dito voor de twee stuks die P. Osterrieth in 1930 in bruikleen gaf aan de Antwerpse Wereldtentoonstelling.

Het voordeel van een collectie museumstukken in zijn geheel te kunnen onderzoeken, is dat kenmerken die slechts op een beperkt aantal stuks voorkomen sneller in het oog springen. Dit was het geval met de inkerving van een Romeins cijfer in de standring van 13 madonnakommen, die nadien bij het systematisch beschrijven van de kenmerken, alle tot dezelfde groep Madonna's van het korte type blijken te behoren. Drie ontbrekende cijfers in de reeks van 16 moeten het in de toekomst mogelijk maken nieuwe vondsten, al of niet archeologisch, aan dit voor de Maagdenhuiskommen uniek kenmerk te toetsen; zeker wanneer het de zoekgeraakte madonnakom met inventarisnummer 46/46 zou betreffen.

De geschiedenis van de Antwerpse majolicanijverheid heeft nog veel geheimen niet prijsgegeven. Namen van ateliers, van geleysepotbackers, van schilders, leerlingen en potverkopers zijn genoegzaam bekend uit de archieven. En de lijst van artefacten is zeer uitgebreid maar slechts uitzonderlijk gedateerd of van monogram voorzien. Claire Dumortier heeft in 2002 van al deze elementen een zo volledig mogelijk overzicht bijeengebracht. Maar de link tussen stukken, atelier of schilder, en tijdsnotie ontbreekt. Een confronterend contrast met wat de archieven uit de zeventiende eeuw in de Noordelijke Nederlanden aan informatie te bieden hebben.

Voor de papkommen moeten we het stellen met hypothesen, onderbouwd door schaarse historische gegevens. Alle tijdsafbakeningen afgeleid uit de data die voortvloeien uit de kennis van de archeologische sites, uit de boedelbeschrijvingen bij overlijden en uit de beoordeling van de kledij van de mannen- en vrouwenportretten kunnen een productieraming in de periode 1590-1595 verantwoorden. Michiel Nouts, de vermoedelijke schilder van deze kommen, althans van de 33 kwalitatief hoogstaande twee groepen madonnakommen van het lange type en de twee groepen portretkommen, was op dat ogenblik een volleurde 20- tot 25-jarige majolicaschilder, hoewel waarschijnlijk zonder erkenning door het Sint-Lucasgilde en mogelijk zonder eigen atelier. Door zijn relatie, en die van zijn vader, met het atelier Den Salm in de Kammenstraat, maar ook met het atelier De Tennen Pot aan de Sint-Jansvliet, zijn dit de productieplaatsen die als eerste in aanmerking komen. Hier is echter enige voorzichtigheid geboden. Op basis van een aantal unieke realisaties in majolica-techniek - denken we aan de majolicavloer uit de abdij van Herkenrode waarvoor wel archivalisch een bestelopdracht bestaat, of het hoger vernoemde Saulustableau - worden pronkstukjes in majolica nogal gemakkelijk aan atelier Den Salm toegeschreven zonder dat hiervoor harde bewijzen bestaan, behalve dan kunsthistorische beoordelingen.

De 30 papkommen met Madonna's van het korte type kunnen niet door dezelfde schilder, mogelijk zelfs niet in hetzelfde atelier, vervaardigd zijn als die van het lange type. De kleinere vormratio van de kom is hiervoor een duidelijke aanduiding, maar vooral de gedrongen madonnafiguren. Ze moeten wat later gedateerd worden en dan komt het atelier van Henric Nouts in de Caeystrate of De Tennen pot op de Sint-Jansvliet in aanmerking.

De vraag die we bij de archiefbeoordeling stelden, was of de papkommen voor de meisjes in majolica of in tin waren. In 1564 telde het weeshuis al bijna 100 meisjes. Dat leren we uit de ontstaansgeschiedenis van het Maagdenhuis zoals geschetst in de catalogus van 1930.¹²⁶ Dat aantal zal naar het einde van de zestiende eeuw wel fors toegenomen zijn, waardoor

de instelling eerst met een tweede en al snel nadien met een derde gebouw diende uitgebreid te worden. Honderdén (tinnen) kommekens, in 1587 geteld in de kleine keuken alleen al, geeft echt geen overschot. En in 1601, 1618 en 1626 worden er telkens nieuwe bijgekocht. Joannes de Maré legde in een schilderij de huishoudelijke taken van de weesmeisjes vast en brengt hierbij tinnen schotelgoed in beeld. Op één enkele stenen kruik na is nergens een geleyse kom te bespeuren. De sierlijke, broze en duidelijk kostbare papkommen in majolica waarvan de afbeeldingen eerder volwassenen zullen aanspreken, kunnen mogelijk bedoeld zijn voor gebruik door het bestuur van en de vele begeleiders in het weeshuis? Het archief laat hierover niets los, maar een ander antwoord biedt zich niet direct aan. Daar zijn nog de 20 kommetjes in faience die in de tweede helft van de zeventiende eeuw zijn aangeschaft (zie fig. 2). Deze vallen buiten het bestek van deze studie, maar de vraag dient gesteld of die zijn aangeschaft in vervanging van een deel van de waardevolle majolicakommetjes om deze aldus te beschermen tegen verdere gebruiksschade of om het contingent aan te vullen?

Hoe dan ook, het blijven 'papkommen', namelijk kommen om pap, soep of elke andere brijachtige maaltijd uit te eten, voedsel dat in de beschouwde periode ook wel tot het eetpatroon van volwassenen zal hebben behoord. In die zin moeten we misschien de connotatie 'pap' die we automatisch aan de jeugdige meisjes verbinden, laten varen.

De analyse van de kenmerken van 63 papkommen uit het Maagdenhuis, van enkele stukken in andere collecties en van archeologische vondsten met overeenkomstige kenmerken levert een totaalbeeld van een zeer specifiek product uit het uitgebreide assortiment van de Antwerpse zestiende-eeuwse majolicanijverheid. Met dit onderzoek denken we de 'Antwerpse majolicapapkom' binnen dit productengamma een eigen plaats gegeven te hebben die een ruimere spreiding gekend heeft dan de geïsoleerde prachtige collectie toegeschreven aan de maegdekens tot nu toe liet vermoeden. Hopelijk kunnen nieuwe archeologische vondsten de lacunes in onze kennis aanvullen.

7. CATALOGUS VAN DE COLLECTIE PAPKOMMEN VAN HET MAAGDENHUIS

*Groep A - cat. A (3 ex.)
Madonna van het lange
type met open mantel
(inv. 46/40, cat. A.03)*

*Groep B - cat. B (1 ex.)
Madonna van het lange
type met gesloten mantel
(inv. 46/01, cat. B.01)*

*Groep C - cat. C (30 ex.)
Madonna
van het korte type
(inv. 46/57, cat. C.25)*

*Groep D - cat. D (12 ex.)
Vrouwenportret
(inv. 46/19, cat. D.08)*

*Groep E - cat. E (17 ex.)
Mannenportret
(inv. 46/28, cat. E.06)*

Fig. 87. De vijf groepen voorstellingen op de papkommen van het Maagdenhuis

In de hiernavolgende fiches worden voor elk van de 63 papkommen in de collectie van het Maagdenhuis, naast de afbeelding van de binnenzijde en de onderzijde ervan, de hiernavolgende kenmerken en eigenschappen vermeld. In het bijschrift van bovenstaande foto's is voor elke groep het aantal exemplaren vermeld.

De hoofding bevat het catalogusnummer dat is samengesteld uit de letter die hierboven voor elk van de vijf groepen werd vastgelegd, gevolgd door een numeriek volgnummer. Daarachter volgt de groepsnaam en het inventarisnummer.

1. de hele diameter gemeten tot aan de buitenrand van beide oren / de diameter van de kom zonder oren gemeten tot aan de buitenrand; de hoogte van de kom
2. het type oorvorm zoals hoger gedefinieerd, met de diameter van het gaatje in de oren en het rasteringstype
3. de primaire boordvorm, in voorkomend geval ook de secundaire boordvorm, die verwijst naar de bijlage B

4. het aantal zichtbare proenafdrukken
5. eventuele schade vastgesteld aan oren, randen of glazuur
6. eventuele bakfouten in het glazuur
7. het kleurengamma, inclusief alle kleurschakeringen; de op de stukken waargenomen en hier genoteerde kleuren en kleurschakeringen kunnen verschillen van de fotografische weergaven
8. voor het traceerwerk wordt het aantal traceerlijnen aan beide zijden van de boorden opgegeven
9. alle elementen van de afbeelding op de spiegel worden op bondige wijze samengevat
10. eventueel aanwezige informatie op etiketten op de onderzijde van de papkom
11. eventueel commentaar met een beoordeling door de auteurs
12. wanneer iets bijzonders te noteren valt, wordt dit afzonderlijk vermeld

Kenmerken die typisch zijn voor de hele groep, zoals het type schildershand, worden niet op elke fiche herhaald.

cat. A.01: Madonna van het lange type met open mantel, inv. 46/02

Diameter met/zonder oren: 270/154 mm; **Hoogte:** 68 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 1**
Primaire boord 4
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur gedeeltelijk afgesleten op de rand
Bakfouten: -
Kleuren: donkerblauw, blauw, geel, oranje, bruin, mangaanpaars, paarszwart

Traceerwerk: boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: bleekgeel afgeboorde mantel; paarszwart kleed met bruine mouw; gezicht Madonna nauwkeurig en fijn getekend, lichtoranje schaduw
 Jezuskind: blauw hemdje met blauwe mouw; aureool en peer geel

cat. A.02: Madonna van het lange type met open mantel, inv. 46/03

Diameter met/zonder oren: 227/140 mm; **Hoogte:** 63 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 1**
Primaire boord 6
Proenaafdrukken: 3 kleine
Toestand: glazuur gedeeltelijk afgestoten
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, geel, bruin, oranje, paarszwart

Traceerwerk: boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geel afgeboorde donkerblauwe mantel; paarszwart kleeft met bruine mouw; gezichten lichtoranje beschaduwd
Jezuskind: blauw hemdje en mouw; aureool en peer geel
Etiket: vierkant etiket met '|| maagd.'

cat. A.03: Madonna van het lange type met open mantel, inv. 46/40

Diameter met/zonder oren: 240/153 mm; **Hoogte:** 66 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 1

Primaire boord 6

Proenaafdrukken: 3

Toestand: glazuur aan de rand afgestoten, evenals aan de buitenkant

Bakfouten: -

Kleuren: blauw, geel, bruin, paarszwart

Traceerwerk: boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: geel afgeboorde donkerblauwe mantel; paarszwart kleed met bruine mouw

Jezuskind: lichtblauw hemdje; aureool en peer geel; nauwkeurig geschilderd

Etiket: 869.G

cat. B.01: Madonna van het lange type met gesloten mantel, inv. 46/01

Diameter met/zonder oren: 234/142 mm; **Hoogte:** 60 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 1**
Primaire boord 5; Secundaire boord 1
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur gedeeltelijk afgesleten
Bakfouten: onzuiver glazuur, geglazuurde kap in het oor
Kleuren: blauw, geel, bruin, oranjebruin, groen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; één extra traceerlijn
Spiegel: boom op de achtergrond met twee korte takjes met telkens één blad; geen stralenkrans
Madonna: geel afgeboorde mantel en bruin kleed; blauw-witte sluier
Jezuskind: paars hemdje met lichtgroene mouw; geel aureool en gele peer
Etiket met nr. 1

cat. C.01: Madonna van het korte type, inv. 46/04

Diameter met/zonder oren: 237/149 mm; **Hoogte:** 70 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 9 mm; **Rasteringtype** 3
Primaire boord 8; **Secundaire boord** 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur afgesleten op de rand; glazuur onder de rand gedeeltelijk afgestoten
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, bruin, oranjebruin, groen, olijfgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; paars kleed met bruine mouw
Jezuskind: lichtgroen hemdje; aureool en peer olijfgroen
Etiket: rond etiket met nr. 4
Bijzonder: Romeins cijfer 'VI' gekerfd in de standring

cat. C.02: Madonna van het korte type, inv. 46/05

Diameter met/zonder oren: 240/149 mm; **Hoogte:** 70 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 2; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur licht afgesleten op de rand
Bakfouten: glazuur gedeeltelijk gevloeid
Kleuren: blauw, geelgroen, vaalgroen, olijfgroen, bruin, oranje, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; vaalgroen kleed met paarse mouw
Jezuskind: bruin hemdje; aureool en peer geelgroen
Commentaar: het geelgroen neigt soms naar vaalgroen of olijfgroen en is dus slecht te definiëren; het vaalgroen bestond uit meer water dan oxide
Etiket: C.O.O. Antwerpen, Lge Gasthuisstr 33

cat. C.03: Madonna van het korte type, inv. 46/06

Diameter met/zonder oren: 235/151 mm; **Hoogte:** 69 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 9 mm; **Rasteringtype** 3
Primaire boord 3; **Secundaire boord** 2
Proenaafdrukken: 3 grote
Toestand: glazuur licht afgesleten op de rand
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, geelgroen, vaalgroen, bruin, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; vaalgroen kleed met bruine mouw
Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer geelgroen
Bijzonder: Romeins cijfer 'VIII' gekerfd in de standing
Commentaar: slordige invulling van de primaire boord 3

cat. C.04: Madonna van het korte type, inv. 46/07

Diameter met/zonder oren: 237/154 mm; **Hoogte:** 71 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 11 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 5; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: links: een scheur vanaf de rand tot bijna beneden
Bakfouten: putjes zonder glazuur; glazuur licht gevloeid langs de rechterkant

Kleuren: blauw, bruin, oranjebruin, olijfgroen, vaalgroen, paars
Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; bruin kleed met vaalgroene mouw
Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer olijfgroen
Etiket: rond etiket met nr. 7
Bijzonder: Romeins cijfer 'XIII' gekerfd in de standring

cat. C.05: Madonna van het korte type, inv. 46/08

Diameter met/zonder oren: 235/150 mm; **Hoogte:** 69 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 3

Primaire boord 7; **Secundaire boord** 2

Proenaafdrukken: 3

Toestand: kleine scherf ontbreekt in de standring; glazuur aan de rand afgesleten; een scherf gekleefd

Bakfouten: -

Kleuren: blauw, geelgroen, vaalgroen, bruin, oranje, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; vaalgroen kleed

Jezuskind: bruin hemdje met paarse mouw; aureool en peer geelgroen

Etiket: rond etiket; inscriptie onleesbaar

Commentaar: slordige schildering; vlekkelig bruin; zeer donker paars

cat. C.06: Madonna van het korte type, inv. 46/09

Diameter met/zonder oren: 236/148 mm; **Hoogte:** 76 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 6; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur gedeeltelijk afgesleten op de rand
Bakfouten: glazuur gevloeid onderaan links en bij het Jezuskind
Kleuren: blauw, bruin, oranjebruin, groen, geelgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; bruin kleed met lichtgroene mouw
Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer geelgroen
Etiket: rond etiket met nr. 9; rechthoekig etiket met 'COO 3 (9)'
Commentaar: aan het vloeien van het glazuur is duidelijk te zien dat de kom omgekeerd gestapeld was in de oven

cat. C.07: Madonna van het korte type, inv. 46/10

Diameter met/zonder oren: 233/150 mm; **Hoogte:** 68 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 3

Primaire boord 7; **Secundaire boord** 2

Proenaafdrukken: 3

Toestand: glazuur gedeeltelijk afgesleten aan de rand

Bakfouten: glazuur sterk gevloeid aan de rechterzijde en aan het hemd van het Jezuskind

Kleuren: blauw, geel, bruin, oranjebruin, geelgroen, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; oranjebruin kleed met vaalgroene mouw
Jezuskind: paars gevlekt hemdje met paarse mouw; aureool en peer geelgroen

Etiket: rond etiket met nr. 10

Commentaar: het bruin en het paars vertonen witte vlekjes

cat. C.08: Madonna van het korte type, inv. 46/11

Diameter met/zonder oren: 235/150 mm; **Hoogte:** 72 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 6; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: afgesleten rand; glanzende glazuur aan de buitenkant gedeeltelijk afgesprongen
Bakfouten: aan de buitenkant; spiegel oneffen door putje
Kleuren: blauw, olijfgroen, vaalgroen, bruin, oranje, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; vaalgroen kleed met bruine mouw
Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer olijfgroen
Etiket: rond etiket met nr. 11; rechthoekig etiket met 'COO 270'
Commentaar: paars met witte vlekjes

cat. C.09: Madonna van het korte type, inv. 46/41

Diameter met/zonder oren: 230/148 mm; **Hoogte:** 69 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 3

Primaire boord 3; **Secundaire boord** 2

Proenaafdrukken: 3

Toestand: onderste oor is te dik gedaan; tekening verkleurd en gedeeltelijk afgesprongen

Bakfouten: glazuur in de kom rechts gevloeid

Kleuren: blauw, bruin, oranjebruin, olijfgroen, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; bruin kleed met paarse mouw

Jezuskind: vaalgroen hemdje met paarse mouw; aureool en peer olijfgroen

Etiket: rond etiket met '46/41'

cat. C.10: Madonna van het korte type, inv. 46/42

Diameter met/zonder oren: 233/153 mm; **Hoogte:** 70 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 2; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur op de rand afgesleten
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, geelgroen, bruin, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; donkerpaars kleed met bruine mouw
Jezuskind: vaalgroen hemdje; aureool en peer geelgroen
Bijzonder: Romeins cijfer 'V' gekerfd in de standring

cat. C.11: Madonna van het korte type, inv. 46/43

Diameter met/zonder oren: 237/152 mm; **Hoogte:** 69 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 3
Primaire boord 3; **Secundaire boord** 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur op de rand gedeeltelijk afgesleten
Bakfouten: glazuur aan de linkerkant gevloeid; aan het oor
Kleuren: blauw, geelgroen, bruin, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en
spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe
mantel; paars kleed met bruine mouw
Jezuskind: vaalgroen hemdje; aureool en peer geelgroen
Bijzonder: Romeins cijfer 'X' gekerfd in de standring
Commentaar: het hoofdje is slecht beschadigd; het
vaalgroen is meer water dan oxide

cat. C.12: Madonna van het korte type, inv. 46/44

Diameter met/zonder oren: 238/153 mm; **Hoogte:** 74 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 2; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur aan de rand afgesleten; scheur van rand tot spiegel
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, geelgroen, bruin, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; paars kleed met bruine mouw
 Jezuskind: vaalgroen hemdje met blauwe mouw; aureool en peer geelgroen
Bijzonder: Romeins cijfer 'I' gekerfd in de standring

cat. C.13: Madonna van het korte type, inv. 46/45

Diameter met/zonder oren: 233/149 mm; **Hoogte:** 70 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 12 mm; **Rasteringtype** 3
Primaire boord 1; **Secundaire boord** 2
Proenaafdrukken: 3 grote
Toestand: aan de buitenkant zijn grote stukken glazuur afgesprongen; aan de binnenkant is het glazuur nog zeer glanzend
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, bruin, olijfgroen, geelgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; paars kleed met bruine mouw
 Jezuskind: lichtgroen hemdje; arm vrij; aureool en peer geelgroen
Commentaar: de onderzijde heeft een groenige glazuur

cat. C.14: Madonna van het korte type, inv. 46/46

Diameter met/zonder oren: - ; **Hoogte:** -
Oorvorm 1; Diam. gaatje: -; **Rasteringtype** 3
Primaire boord 2; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand:
Bakfouten:
Kleuren:

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en
spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: Madonna met Jezuskind
Huidige verblijfplaats niet gekend

cat. C.15: Madonna van het korte type, inv. 46/47

Diameter met/zonder oren: 242/156 mm; **Hoogte:** 76 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 3

Primaire boord 3; **Secundaire boord** 2

Proenaafdrukken: 3

Toestand: glazuur op de rand afgesletten; glazuur gedeeltelijk afgesprongen onder de rand; aan de buitenkant vlekken zonder glazuur

Bakfouten: glazuur gedeeltelijk gevloeid (aan de mouw)

Kleuren: blauw, geelgroen, bruin, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; vaalgroen kleed met paarse mouw
Jezuskind: bruin hemdje; arm vrij; aureool en peer geelgroen

Commentaar: vlekkerige blauwe en bruine kleur

cat. C.16: Madonna van het korte type, inv. 46/48

Diameter met/zonder oren: 241/153 mm; **Hoogte:** 75 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 2; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3 grote
Toestand: nog zeer glanzend glazuur
Bakfouten: glazuur gevloeid, aan de mouw uitgelopen
Kleuren: blauw, groen, geelgroen, bruin, turkooisgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; lichtgroen kleed met paarse mouw
Jezuskind: bruin hemdje; het haar is voorgesteld als een smalle bruine streep; aureool en peer geelgroen

cat. C.17: Madonna van het korte type, inv. 46/49

Diameter met/zonder oren: 231/149 mm; **Hoogte:** 71 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 3

Primaire boord 3; **Secundaire boord** 2

Proenaafdrukken: 3

Toestand: gekleefd uit vijf scherven; aan de buitenkant wit bijgeschilderd, verkleurd

Bakfouten: aanbaksel rechts; glazuur sterk gevloeid behalve op de spiegel

Kleuren: blauw, geelgroen, vaalgroen, bruin, okerbruin, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; vaalgroen kleed met paarse mouw
Jezuskind: gevlekt bruin hemdje; arm vrij; aureool en peer vaalgroen

Etiket: rond etiket met nr. 46/49

Bijzonder: Romeins cijfer 'III' gekerfd in de standring

cat. C.18: Madonna van het korte type, inv. 46/50

Diameter met/zonder oren: 236/149 mm; **Hoogte:** 70 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 3; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur afgesleten op de rand
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, bruin, olijfgroen, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; vaalgroen kleed met bruine mouw
Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer vaalgroen
Bijzonder: Romeins cijfer 'XVI' gekerfd in de standring
Commentaar: slordig geschilderd

cat. C.19: Madonna van het korte type, inv. 46/51

Diameter met/zonder oren: 236/148 mm; **Hoogte:** 71 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringstype** 3
Primaire boord 3; **Secundaire boord** 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: gekleefd uit 12 scherven; gaatjes opgevuld met
 plaaster en verzegeld met witte lakverf
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, geelgroen, bruin, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en
 spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe
 mantel; vaalgroen kleed met bruine mouw
 Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer geelgroen
Etiket: rond etiket met nr. 46/51
Commentaar: vlekkerige paarse en bruine kleur

cat. C.20: Madonna van het korte type, inv. 46/52

Diameter met/zonder oren: 225/154 mm; **Hoogte:** 72 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 2; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: rand bestoten; scheur onderaan rechts van het oor; gekleefd bovenaan links van het oor
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, bruin, okerbruin, olijfgroen, groen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; paars kleed met okerbruine mouw
Jezuskind: lichtgroen hemdje; aureool en peer olijfgroen
Bijzonder: Romeins cijfer 'VI' gekerfd in de standring

cat. C.21: Madonna van het korte type, inv. 46/53

Diameter met/zonder oren: 240/154 mm; **Hoogte:** 71 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 3

Primaire boord 2; **Secundaire boord** 2

Proenaafdrukken: 3

Toestand: glazuur op de rand en op de buitenkant afgesleten; glazuur gedeeltelijk afgesprongen

Bakfouten: -

Kleuren: blauw, bruin, olijfgroen, groen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; paars kleed met bruine mouw

Jezuskind: lichtgroen hemdje; aureool en peer olijfgroen

Bijzonder: Romeins cijfer 'XV' gekerfd in de standing

cat. C.22: Madonna van het korte type, inv. 46/54

Diameter met/zonder oren: 244/152 mm; **Hoogte:** 70 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 9 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 3; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: gerestaureerd: bovenste oor te dik bijgewerkt;
beschildering bruin verkleurd; aan de buitenkant grote
stukken glazuur afgesprongen en gedeeltelijk bijgewerkt/
bijgeschilderd; dubbele ijzerdraad rond de standring
Bakfouten: glazuur sterk gevloeid aan de rechterkant

Kleuren: blauw, bruin, olijfgroen, vaalgroen, paars
Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en
spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe
mantel; bruin kleed met vaalgroene mouw
Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer olijfgroen
Etiket: rond etiket met nr. 46/54
Commentaar: bruine en paarse kleur gevlekt

cat. C.23: Madonna van het korte type, inv. 46/55

Diameter met/zonder oren: 227/145 mm; **Hoogte:** 70 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 11 mm; **Rasteringtype** 3
Primaire boord 2; **Secundaire boord** 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur aan de rand gedeeltelijk afgesleten
Bakfouten: glazuur linksonder sterk gevloeid; een tweetal kleinere bakfouten
Kleuren: blauw, bruin, okerbruin, olijfgroen, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; okerbruin kleed met vaalgroene mouw
Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer olijfgroen
Bijzonder: Romeins cijfer 'II' gekerfd in de standring
Commentaar: bruine en paarse kleur gevlekt

cat. C.24: Madonna van het korte type, inv. 46/56

Diameter met/zonder oren: 230/150 mm; **Hoogte:** 72 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 3; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3 grote
Toestand: glazuur licht afgesleten aan de rand; onderste oor is gekleefd
Bakfouten: glazuur aan de linkerkant gevloeid evenals aan het kinderhemd; bovenste oor heeft iets teveel temperatuur gehad

Kleuren: blauw, geelgroen, bruin, groen, paars
Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; lichtgroen kleed met bruine mouw
Jezuskind: paars hemdje met blauwwitte mouw; aureool en peer geelgroen

cat. C.25: Madonna van het korte type, inv. 46/57

Diameter met/zonder oren: 237/150 mm; **Hoogte:** 72 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 3

Primaire boord 3; **Secundaire boord** 2

Proenaafdrukken: 3

Toestand: glazuur aan de rand afgesleten; schilfer uit de rand

Bakfouten: vlek zonder glazuur aan de buitenkant

Kleuren: blauw, geelgroen, bruin, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; vaalgroen kleed met bruine mouw

Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer geelgroen

cat. C.26: Madonna van het korte type, inv. 46/58

Diameter met/zonder oren: 240/154 mm; **Hoogte:** 70 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 3; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: scheur vanaf de rand naar de spiegel toe
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, geelgroen, oranjebruin, bruin, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; donkerpaars kleed met vaalgroene mouw
 Jezuskind: oranjebruin hemdje; aureool en peer geelgroen
Commentaar: slordige schildering

cat. C.27: Madonna van het korte type, inv. 46/59

Diameter met/zonder oren: 240/153 mm; **Hoogte:** 60 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 9 mm; **Rasteringtype** 3

Primaire boord 3; **Secundaire boord** 2

Proenaafdrukken: 3

Toestand: gekleefd uit twee scherven; rand bestoten; glazuur gedeeltelijk afgesleten

Bakfouten: enkele aan de buitenkant

Kleuren: blauw, bruin, olijfgroen, vaalgroen, paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; paars kleeft; witte mouw

Jezuskind: bruin hemdje; aureool en peer olijfgroen

Etiket: rond etiket met nr. 46/59

cat. C.28: Madonna van het korte type, inv. 46/60

Diameter met/zonder oren: 235/150 mm; **Hoogte:** 78 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord: kleurvariant van 3; **Secundaire boord 2**
Proenaafdrukken: 3
Toestand: in de rand ontbreekt een scherp; een tweede
grotere scherp is gekleefd
Bakfouten: glazuur sterk gevloeid aan de onderzijde
Kleuren: blauw, geelgroen, bruin, okerbruin, olijfgroen,
paars

Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en
spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe
mantel; okerbruin kleed met vaalgroene mouw
Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer olijfgroen
Etiket: rond etiket met nr. 46/60
Bijzonder: Romeins cijfer 'IIII', niet ingekerfd, maar met
potlood (?) aangebracht op de standing; draairingen
zichtbaar op de onderzijde

cat. C.29: Madonna van het korte type, inv. 46/61

Diameter met/zonder oren: 208/146 mm; **Hoogte:** 75 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 3
Primaire boord 3; **Secundaire boord** 2
Proenaafdrukken: 3
Toestand: deel van het bovenste oor ontbreekt; twee scherven die gekleefd werden; rand licht afgesleten
Bakfouten: glazuur aan de rechterkant is sterk gevloeid; centraal bakscheurtjes die met glazuur zijn dichtgevoerd
Kleuren: blauw, bruin, okerbruin, vaalgroen, olijfgroen,

paars
Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: olijfgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; okerbruin kleed met vaalgroene mouw
Jezuskind: paars hemdje; aureool en peer olijfgroen
Etiket: rond etiket met nr. 46/61
Bijzonder: Romeins cijfer 'XII' gekerfd in de standring

cat. C.30: Madonna van het korte type, inv. 46/62

Diameter met/zonder oren: 235/150 mm; **Hoogte:** 70 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 8 mm; **Rasteringtype 3**
Primaire boord 2; Secundaire boord 2
Proenaafdrukken: 3 grote
Toestand: twee gekleefde scherven met ruwe breukrand; een derde scherv ontbreekt; onderzijde grotendeels overschilderd; ook de voorkant is bijgeschilderd en bijgewerkt (met stopverf?)
Bakfouten: glazuur aan de buitenkant gedeeltelijk

afgestoten; glazuur gevloeid ter hoogte van het Jezuskind
Kleuren: blauw, geelgroen, bruin, vaalgroen, paars
Traceerwerk: primaire boord, secundaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: geelgroen afgeboorde, bruin afgelijnde blauwe mantel; paars kleed met bruine mouw
 Jezuskind: bleek vaalgroen hemdje; aureool en peer geelgroen
Etiket: rond etiket met nr. 46/62

cat. D.01: Vrouwenportret, inv. 46/12

Diameter met/zonder oren: 220/150 mm; **Hoogte:** 60 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 9 mm; **Rasteringtype** 1

Primaire boord 19

Proenaafdrukken: 3 kleine

Toestand: oor onderaan afgebroken en bijgeschuurd;
rand afgesletten en bestoten

Bakfouten: -

Kleuren: blauw, geel, oranjebruin, groen, bruin, paars

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; hoog voorhoofd; oranjebruin gedetailleerd haar; groen haarnetje; molensteenkraag; bruine knopen; wambuisachtig kleed

Etiket: rond etiket met nr. 12

cat. D.02: Vrouwenportret, inv. 46/13

Diameter met/zonder oren: 240/144 mm; **Hoogte:** 60 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 1**
Primaire boord 15
Proenaafdrukken: 3
Toestand: rand bestoten en glazuur afgesleten
Bakfouten: een putje
Kleuren: blauw, geel, groen, bruin, paars
Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; hoog voorhoofd; gekruld haar naar achter gekamd; lichtgroen haarnetje; molensteenkraag; bruine knopen; bruin op wit kabelmotiefje tussen mouw en schouder
Etiket: rond etiket, niet leesbaar; ovaal etiket met nr. 869.B; restant van een derde etiket
Commentaar: op de onderzijde een ingekerfde traceerlijn die niet helemaal aansluit

cat. D.03: Vrouwenportret, inv. 46/14

Diameter met/zonder oren: 241/145 mm; **Hoogte:** 60 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 1

Primaire boord 17

Proenaafdrukken: 3

Toestand: rand bestoten; glazuur afgesleten en afgesprongen

Bakfouten: -

Kleuren: blauw, geel, oranje, oranjebruin, bruin, groen

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; hoog voorhoofd; naar achter gekamd haar, gedetailleerd door oranje lijntjes; lichtgroen kapje; molensteenkraag; plooien van de mouw decoratief aangegeven

Etiket: rond etiket met nr. 14

cat. D.04: Vrouwenportret, inv. 46/15

Diameter met/zonder oren: - ; Hoogte: - Oorvorm 1; Diam. gaatje: - ; Rasteringtype 1 Primaire boord 10 Proenaafdrukken: - Toestand: - Bakfouten: - Kleuren: -	Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen Spiegel: - Huidige verblijfplaats niet gekend
---	---

cat. D.05: Vrouwenportret, inv. 46/16

Diameter met/zonder oren: 240/145 mm; **Hoogte:** 57 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 1
Primaire boord 10
Proenaafdrukken: 3 kleine
Toestand: onderste oor bijgemaakt in plaaster; beschil-
dering verkleurd en gedeeltelijk afgesprongen; ook
de rand onder het bovenste oor is bijgewerkt en
bijgeschilderd
Bakfouten: -

Kleuren: blauw, geel, groen, bruin, paarszwart
Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee
extra traceerlijnen
Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op gele
achtergrond; hoog voorhoofd; naar achter gekamd haar,
bruin geaccentueerd; paarszwart kapje op het achter-
hoofd; molensteenkraag met schaduwing; geen kleur-
accenten op de kledij
Etiket: rechthoekig etiket met COO 8, (16)

cat. D.06: Vrouwenportret, inv. 46/17

Diameter met/zonder oren: 228/144 mm; **Hoogte:** 66 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 9 mm; **Rasteringtype 1**
Primaire boord 23
Proenaafdrukken: 3
Toestand: glazuur aan rand gedeeltelijk afgesleten; een
 fijne scheur links, van de rand tot aan de spiegel
Bakfouten: glazuur aan de rechterkant lichtjes gevloeid
Kleuren: blauw, geel, oranjebruin, bruin, groen
Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee

extra traceerlijnen

Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op gele achter-
 grond; geel haar, hoog opgetast, blauw en bruin gedetail-
 leerd; blauw haarnetje; zeer stijve molensteenkraag;
 middendeel van de kledij met gekruiste lijnen en bruine
 knopen; geel en bruine kabel tussen mouw en schouder

Etiket: rond etiket met nr. 17

Commentaar: mooist bewaarde glazuur van alle
 papkommen

cat. D.07: Vrouwenportret, inv. 46/18

Diameter met/zonder oren: 235/143 mm; **Hoogte:** 58 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 11 mm; **Rasteringtype** 1
Primaire boord 11
Proenaafdrukken: 3
Toestand: rand bestoten, ook bij de oren; glazuur afgesleten en afgestoten; bovenste oor gekleefd; onderste oor bijgewerkt met plaaster
Bakfouten: enkele gaatjes
Kleuren: blauw, geel, oranjegeel (eierdooiergeel), oranje-

bruin, bruin, groen

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op oranjegele achtergrond; hoog voorhoofd; naar achter gekamd haar, oranjebruin geaccentueerd; lichtgroen haarnetje; molensteenkraag; bruine kabel tussen arm en schouder

Etiket: rond etiket met nr. 18

Commentaar: afwijkende oranjegele achtergrond

cat. D.08: Vrouwenportret, inv. 46/19

Diameter met/zonder oren: 241/146 mm; **Hoogte:** 61 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 1**
Primaire boord 9; Secundaire boord 3
Proenaafdrukken: 3 grote
Toestand: rand en bovenste oor bestoten; bovenste oor gekleefd; onderste oor met witte plaaster bijgewerkt
Bakfouten: meerdere kleine en grote putjes zowel aan binnenkant als aan buitenkant
Kleuren: blauw, geel, paarszwart, oranjebruin, groen

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; hoog voorhoofd; naar achter gekamd haar, oranjebruin geaccentueerd; lichtgroen haarnetje; molensteenkraag; geel en bruin kabelmotief tussen mouw en schouder; bovenlip oranjebruin

Bijzonder: parelrand als secundaire boord, ca. 1580-1610

Commentaar: hoofd identiek aan 46/18

cat. D.09: Vrouwenportret, inv. 46/20

Diameter met/zonder oren: 240/144 mm; **Hoogte:** 60 mm

Oorvorm 1; Diam. gaatje: 11 mm; **Rasteringtype 1**

Primaire boord 9

Proenaafdrukken: 3 kleine

Toestand: intact

Bakfouten: glazuurfoutjes en putjes aan de buitenkant

Kleuren: blauw, geel, bruin, paarszwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; eenmaal één extra traceerlijn, eenmaal twee extra traceerlijnen

Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; zeer hoog voorhoofd; geel, naar achter gekamd haar, geaccentueerd met bruine streepjes; paarszwart kapje op achterhoofd; molensteenkraag

Etiket: rond etiket met nr. 20; rechthoekig etiket met nr. 26

cat. D.10: Vrouwenportret, inv. 46/21

Diameter met/zonder oren: 236/142 mm; **Hoogte:** 60 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 1**

Primaire boord 9

Proenaafdrukken: 3

Toestand: gekleefd uit 6 scherven; rand in plaaster bijgewerkt en tekening niet storend aangevuld

Bakfouten: -

Kleuren: blauw, geel, oranjegeel, oranjebruin, groen

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; eenmaal één extra traceerlijn, eenmaal twee extra traceerlijnen

Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op oranjegele achtergrond; hoog voorhoofd; naar achter gekamd haar, met oranjebruine lijntjes geaccentueerd; lichtgroen kapje; molensteenkraag; gele knopen op de kleding

Etiket: rond etiket met nr. 21

Commentaar: voorhoofd te hoog; haar stereotiep geschilderd

cat. D.11: Vrouwenportret, inv. 46/22

Diameter met/zonder oren: 240/146 mm; **Hoogte:** 62 mm

Oorvorm 1; Diam. gaatje: 11 mm; **Rasteringtype 1**

Primaire boord 22

Proenaafdrukken: 3

Toestand: rand bestoten en afgesleten

Bakfouten: glazuurfouten aan de buitenkant

Kleuren: blauw, lichtblauw, geel, bruin, oranjebruin, groen

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; hoog voorhoofd; geel, naar achter gekamd haar met bruin geaccentueerde krullen; groen haarnetje; molensteenkraag: mouwen mooi gestructureerd; bruin op geel kabelmotief tussen mouw en schouder

Etiket: rond etiket met nr. 22; rechthoekig etiket met COO 7, (22)

cat. D.12: Vrouwenportret, inv. 46/63

Diameter met/zonder oren: 236/145 mm; **Hoogte:** 62 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 1**
Primaire boord 22
Proenaafdrukken: 3 grote
Toestand: gekleefd uit drie scherven; randfragment
 bijgewerkt; rand en oren licht bestoten
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, eierdooiergeel, oranjebruin

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee
 extra traceerlijnen
Spiegel: vrouwenhoofd in profiel naar links op gele achter-
 grond; bolvormig voorhoofd; opgestoken haar; heel fijn
 haarnetje; molensteenkraag met zorg geschilderd

cat. E.01: Mannenportret, inv. 46/23

Diameter met/zonder oren: 242/143 mm; **Hoogte:** 62 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 2

Primaire boord 9

Proenaafdrukken: 3 kleine

Toestand: randen bestoten en afgesleten

Bakfouten: vlekken zonder glazuur aan de buitenkant

Kleuren: blauw, geel, oranjebruin, bruin, groen, paarszwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd;

extra traceerlijnen: eenmaal één, eenmaal twee

Spiegel: mannenhoofd in profiel naar rechts op gele achtergrond; paarszwarte hoed met brede rand, waarvan de onderzijde donkerblauw is, waarop groene sjaal met bolvormig uiteinde; molensteenkraag; wambuis

Etiket: rond etiket met nr. 23

Commentaar: kledij bij alle mannenportretten identiek, op kleine variaties na

cat. E.02: Mannenportret, inv. 46/24

Diameter met/zonder oren: 240/151 mm; **Hoogte:** 65 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 11 mm; **Rasteringtype 2**
Primaire boord 22
Proenaafdrukken: 3
Toestand: rand bestoten; glazuur sterk afgesleten
Bakfouten: afdruk van een ander voorwerp; aan de buitenkant veel putjes en een groot putje in de bodem
Kleuren: meerdere tinten blauw, geel, bruin, paars
Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; extra

traceerlijnen: eenmaal één, eenmaal twee
Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; donkerblauwe punthoed met paarse gekartelde rand en paarse versiering op de punt; platte kanten kraag met punten vooraan; wambuis: meerdere tinten blauw, opgehoogd met gele strepen en knopen
Etiket: etiket met nr. 10 maagd.
Commentaar: trek van de lijnen uitstekend en nauwkeurig

cat. E.03: Mannenportret, inv. 46/25

Diameter met/zonder oren: 237/146 mm; **Hoogte:** 59 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 2
Primaire boord 23
Proenaafdrukken: 3
Toestand: rand bestoten en glazuur afgesleten; glazuur op enkele plaatsen beschadigd
Bakfouten: enkele aan de buitenkant; buitenkant gedeeltelijk spaarzaam geglazuurd
Kleuren: blauw, geel, oranje, bruin, groen, paarszwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; lichtgroene baret met gele sjerp, blauw en bruin gestreept; platte kanten kraag met punten; wambuis opgehoogd met geel; knopen blauw geschaduwd; geen snor of baard

Etiket: rond etiket met nr. 25; ovaal etiket met 869.A; ovaal etiket met Openbare Onderstand

cat. E.04: Mannenportret, inv. 46/26

Diameter met/zonder oren: - ; **Hoogte:** -
Oorvorm - ; **Diam. gaatje:** - ; **Rasteringtype** -
Primaire boord 9; **Secundaire boord** 3
Proenaafdrukken: -
Toestand: -
Bakfouten: -
Kleuren: -

Traceerwerk: -
Spiegel: -
Huidige verblijfplaats niet gekend

cat. E.05: Mannenportret, inv. 46/27

Diameter met/zonder oren: 243/150 mm; **Hoogte:** 60 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 11 mm; **Rasteringtype** 2

Primaire boord 12

Proenaafdrukken: 3

Toestand: rand bestoten en glazuur afgesleten

Bakfouten: enkele glazuurfoutjes

Kleuren: blauw, geel, oranjebruin, oranje, groen, paars-zwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; extra traceerlijnen: eenmaal één, eenmaal twee

Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; paarszwarte baret met gekartelde omgeslagen groene rand; blauw getraceerde veer, opgehoogd met oranjebruin; paarszwarte puntsnor en kleine puntbaard; platte kanten kraag met punten

Commentaar: het donkerpaars en/of paarszwart is een poging om met mangaan de kleur zwart te maken

cat. E.06: Mannenportret, inv. 46/28

Diameter met/zonder oren: 249/149 mm; **Hoogte:** 61 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 2**
Primaire boord 21
Proenaafdrukken: 3 waarvan één groot en diep
Toestand: rand bestoten en glazuur afgesleten
Bakfouten: spaarzaam geglazuurd aan de buitenkant;
buitenkant: oneffen en put
Kleuren: blauw, geel, oranjebruin, groen, bruin,
paarszwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; extra
traceerlijnen: eenmaal één, eenmaal twee
Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele
achtergrond; paarszwarte baret met groene pluim
en omgeslagen gekartelde groene rand; bruin haar,
puntsnor en puntbaard; kanten kraag met punten naar
voor; wambuis opgehoogd met geel en bruin
Etiket: rond etiket met nr. 28

cat. E.07: Mannenportret, inv. 46/29

Diameter met/zonder oren: 245/150 mm; **Hoogte:** 60 mm

Oorvorm 1; Diam. gaatje: 9 mm; **Rasteringtype 2**

Primaire boord 18

Proenaafdrukken: 3

Toestand: rand bestoten en glazuur afgesleten; voet omsloten door ijzeren ophangdraad

Bakfouten: op de buitenkant, evenals enkele kleine putjes aan de binnenkant

Kleuren: blauw, geel, bruin, oranjebruin, groen,

paarszwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; paarszwarte baret met lichtgroene omgeslagen gekartelde rand en lange kwast; puntige platte kanten kraag; bruin haar, sik en puntsnor; kabelmotief bruin op geel tussen mouw en schouder

Etiket: rond etiket met nr. 29; rechthoekig etiket met COO 4 (29)

cat. E.08: Mannenportret, inv. 46/30

Diameter met/zonder oren: 244/150 mm; **Hoogte:** 67 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 11 mm; **Rasteringtype 2**
Primaire boord 10
Proenaafdrukken: 3 kleine
Toestand: rand en standring sterk afgesleten
Bakfouten: grote vlekken zonder glazuur aan de buitenkant, ook onder de rand
Kleuren: blauw, donkerblauw, geel, bruin, oranjebruin, groen

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; extra traceerlijnen: eenmaal één, eenmaal twee
Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; lichtgroene baret met donkerblauwe kartelrand en veer, opgehoogd met oranjebruin; puntsnor en sik; puntige platte kanten kraag
Etiket: rond etiket met nr. 30
Commentaar: draairingen zichtbaar; is dit een struisvogelveer? zelfde kledij als bij papkom 46/24

cat. E.09: Mannenportret, inv. 46/31

Diameter met/zonder oren: 249/150 mm; **Hoogte:** 62 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 11 mm; **Rasteringtype** 2

Primaire boord 21

Proenaafdrukken: 3 kleine

Toestand: bestoten rand

Bakfouten: putje met opgekruld glazuur

Kleuren: blauw, geel, oranjebruin, groen, paars

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: mannenhoofd in profiel naar rechts op gele achtergrond; blauwe hoed met brede rand, onderzijde lichtgroen; gele sjerp met oranjebruine strepen; molensteenkraag; gele knopen

Etiket: rond etiket met nr. 31; tweede rond etiket onleesbaar

cat. E.10: Mannenportret, inv. 46/32

Diameter met/zonder oren: 247/154 mm; **Hoogte:** 64 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype 2**
Primaire boord 13
Proenaafdrukken: 3
Toestand: rand bestoten en glazuur afgesleten
Bakfouten: aan de zijkant van het onderste oor;
buitenkant spaarzaam geglazuurd
Kleuren: blauw, geel, oranjegeel, paarszwart, bruin

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; extra
traceerlijnen: eenmaal één, eenmaal twee
Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op oranjegele
achtergrond; paarszwarte hoed met blauw en bruin
opgehoogde pluim, blauwe onderzijde, gele sjerp
met blauw en bruine lijntjes; paarszwart haar, sik en
puntsnor; wambuis en knopen geel opgehoogd
Etiket: rond etiket met nr. 32

cat. E.11: Mannenportret, inv. 46/33

Diameter met/zonder oren: 245/148 mm; **Hoogte:** 60 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 11 mm; **Rasteringtype** 2
Primaire boord 19
Proenaafdrukken: 3 vrij grote
Toestand: lichte beschadiging aan het gaatje van het onderste oor; rand bestoten en glazuur afgesleten
Bakfouten: binnenkant: putjes en glazuur opgekruld; buitenkant: putjes; spaarzaam geglazuurd en vlekjes zonder glazuur

Kleuren: blauw, geel, bruin, oranjebruin, paars, paars-zwart
Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; extra traceerlijnen: eenmaal één, eenmaal twee
Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; paarse hoed met brede rand, onderzijde blauw, gele sjerp met blauw/oranje strepen; platte kanten kraag; paarszwart haar, sik en puntsnor
Etiket: rond etiket met nr. 33

cat. E.12: Mannenportret, inv. 46/34

Diameter met/zonder oren: 243/150 mm; **Hoogte:** 60 mm
Oorvorm 1; Diam. gaatje: 10 mm; **Rasteringtype 2**
Primaire boord 23
Proenaafdrukken: 3 kleine
Toestand: randen sterk afgesleten
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, geel, eierdooiergeel, bruin, groen, oranje, paarszwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; paarszwarte hoed met brede rand, onderzijde donkerblauw, lichtgroene gestreepte sjerp; molensteenkraag

cat. E.13: Mannenportret, inv. 46/35

Diameter met/zonder oren: 245/155 mm; **Hoogte:** 61 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 11 mm; **Rasteringtype** 2

Primaire boord 10

Proenaafdrukken: 3 kleine

Toestand: scheur naast het oor; een grote scherv gekleefd alsook het onderste oor

Bakfouten: -

Kleuren: blauw, geel, bruin, oranje, oranjebruin, groen, paarszwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; paarszwarte hoed met brede rand, licht-groene onderzijde, gele/oranje sjerp; molensteenkraag; bruin haar, sik en puntsnor; wambuis zoals bij papkom 46/24 en 46/30, opgehoogd met geel

cat. E.14: Mannenportret, inv. 46/36

Diameter met/zonder oren: 247/147 mm; **Hoogte:** 60 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 11 mm; **Rasteringtype 2**
Primaire boord 14
Proenaafdrukken: 3 kleine
Toestand: rand bestoten en glazuur afgesleten
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, geel, bruin, oranjebruin, groen, paars, paarszwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; extra traceerlijnen: eenmaal één, eenmaal twee
Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; blauwe hoed met brede rand, onderzijde groen, gele sjerp blauw/bruin gestreept; paarszwart haar, sik en puntsnor; molensteenkraag; wambuis paars opgehoogd, groene (?) knopen
Etiket: rond etiket met nr. 36; rechthoekig etiket met COO 6 (36); op de zijkant rond etiket met nr. 48/35

cat. E.15: Mannenportret, inv. 46/37

Diameter met/zonder oren: 182/150 mm; **Hoogte:** 64 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 2
Primaire boord 16
Proenaafdrukken: 3 grote
Toestand: oren afgebroken; bovenste oor: oude restauratie afgebroken
Bakfouten: een putje; bakfouten aan de buitenkant; buitenkant gedeeltelijk spaarzaam geglaazuurd
Kleuren: blauw, geel, oranjebruin, groen, paars

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen
Spiegel: mannenhoofd in profiel naar rechts op gele achtergrond; hoge bolvormige hoed met gele rand, paarse sjerp en groene veer; molensteenkraag; wambuis slordig geschilderd
Etiket: rond etiket met nr. 37
Commentaar: in zijn geheel zeer slordig geschilderd

cat. E.16: Mannenportret, inv. 46/38

Diameter met/zonder oren: 243/153 mm; **Hoogte:** 51 mm

Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 11 mm; **Rasteringtype 2**

Primaire boord 20

Proenaafdrukken: 3 kleine

Toestand: randen bestoten en sterk afgesleten

Bakfouten: -

Kleuren: blauw, geel, oranjebruin, geelgroen, donkerpaars

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; hoed met brede rand; geen baard of snor; platte kanten kraag met punten; bruin op geel kabelmotiefje tussen mouw en schouders

Etiket: rond etiket met nr. 38

Bijzonder: op de buitenkant een dubbel gekruld blad, gelijkend op een uitgespaarde lelie, maar groter

cat. E.17: Mannenportret, inv. 46/39

Diameter met/zonder oren: 240/146 mm; **Hoogte:** 60 mm
Oorvorm 1; **Diam. gaatje:** 10 mm; **Rasteringtype** 2
Primaire boord 10
Proenaafdrukken: 3
Toestand: rand bestoten en glazuur afgesleten; onderste oor gedeeltelijk afgebroken; glazuur gedeeltelijk afgestoten onder de rand aan de buitenkant
Bakfouten: -
Kleuren: blauw, geel, bruin, groen, paarszwart

Traceerwerk: primaire boord en spiegel afgelijnd; twee extra traceerlijnen

Spiegel: mannenhoofd in profiel naar links op gele achtergrond; paarszwarte hoed met brede rand, onderzijde lichtgroen, gele sjerp blauw/bruin gekruist; molensteenkraag plastisch weergegeven; bruin haar, sik en snor; kabelmotief tussen mouw en schouder; zelfde hoofd als 46/34. **Etiket:** rond etiket met nr. 39

Bijzonder: inschrift letter M op de onderzijde

Bijlage A. SAMENVATTENDE TABEL

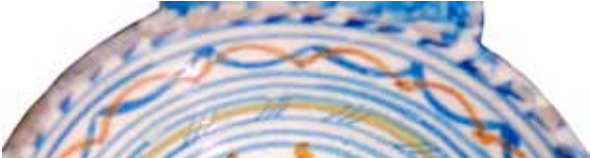
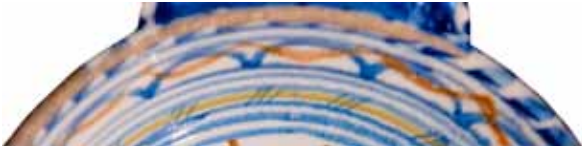
cat. nr.	inventaris- nummer	doormeter zonder oren in mm	hoogte in mm	vormatio (doormeter/ hoogte)	primaire boord	secundaire boord
groep A: Madonna van het lange type met open mantel (3 papkommen)						
A.01	46/02	154	68	2,264	4	
A.02	46/03	140	63	2,222	6	
A.03	46/40	153	66	2,318	6	
gemiddelde vormratio				2,268		
groep B: Madonna van het lange type met gesloten mantel (1 papkom)						
B.01	46/01	142	60	2,366	5	1
groep C: Madonna van het korte type (30 papkommen)						
C.01	46/04	149	70	2,128	8	2
C.02	46/05	149	70	2,128	2	2
C.03	46/06	151	69	2,188	3	2
C.04	46/07	154	71	2,169	5	2
C.05	46/08	150	69	2,173	7	2
C.06	46/09	148	76	1,947	6	2
C.07	46/10	150	68	2,205	7	2
C.08	46/11	150	72	2,083	6	2
C.09	46/41	148	69	2,145	3	2
C.10	46/42	153	70	2,185	2	2
C.11	46/43	152	69	2,202	3	2
C.12	46/44	153	74	2,067	2	2
C.13	46/45	149	70	2,128	1	2
C.14	46/46 (*)				2	2
C.15	46/47	156	76	2,052	3	2
C.16	46/48	153	75	2,040	2	2
C.17	46/49	149	71	2,098	3	2
C.18	46/50	149	70	2,128	3	2
C.19	46/51	148	71	2,084	3	2
C.20	46/52	154	72	2,138	2	2
C.21	46/53	154	71	2,169	2	2
C.22	46/54	152	70	2,171	3	2
C.23	46/55	145	70	2,071	2	2
C.24	46/56	150	72	2,083	3	2
C.25	46/57	150	72	2,083	3	2
C.26	46/58	154	70	2,200	3	2
C.27	46/59	153	60	2,550	3	2
C.28	46/60	150	78	1,923	3	2
C.29	46/61	146	75	1,946	3	2
C.30	46/62	150	70	2,142	2	2
gemiddelde vormratio				2,125		

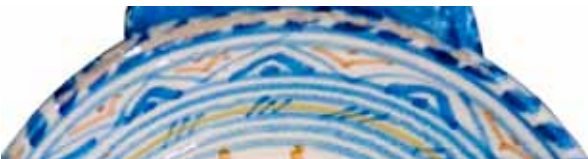
cat. nr.	inventaris- nummer	doormeter zonder oren in mm	hoogte in mm	vormratio (doormeter/ hoogte)	primaire boord	secundaire boord
groep D: vrouwenportretten (12 papkommen)						
D.01	46/12	150	60	2,500	19	
D.02	46/13	144	60	2,400	15	
D.03	46/14	145	60	2,416	17	
D.04	46/15 (*)				10	
D.05	46/16	145	57	2,544	10	
D.06	46/17	144	66	2,181	23	
D.07	46/18	143	58	2,466	11	
D.08	46/19	146	61	2,393	9	3
D.09	46/20	144	60	2,400	9	
D.10	46/21	142	60	2,366	9	
D.11	46/22	146	62	2,354	22	
D.12	46/63	145	62	2,338	22	
gemiddelde vormratio				2,396		
groep E: mannenportretten (17 papkommen)						
E.01	46/23	143	62	2,306	9	
E.02	46/24	151	65	2,323	22	
E.03	46/25	146	59	2,474	23	
E.04	46/26 (*)				9	3
E.05	46/27	150	60	2,500	12	
E.06	46/28	149	61	2,443	21	
E.07	46/29	150	60	2,500	18	
E.08	46/30	150	67	2,238	10	
E.09	46/31	150	62	2,419	21	
E.10	46/32	154	64	2,406	13	
E.11	46/33	148	60	2,466	19	
E.12	46/34	150	60	2,500	23	
E.13	46/35	153	61	2,508	10	
E.14	46/36	147	60	2,450	14	
E.15	46/37	150	64	2,343	16	
E.16	46/38	153	61	2,508	20	
E.17	46/39	146	60	2,433	10	
gemiddelde vormratio				2,422		

(*) Huidige verblijfplaats niet gekend.

Bijlage B. DE BOORDEN

PRIMAIRE BOORDEN OP DE MADONNAKOMMEN

BESCHRIJVING	INVENTARISNUMMER (CATALOGUSNUMMER)
Primaire boord 1 Een blauwe en een oranjebruine slingerlijn van opeenvolgende boogjes snijden elkaar op gelijke afstand. De oranjebruine boogjes staan, de blauwe boogjes hangen.	46/45 (cat. C.13)
Primaire boord 2 Dezelfde twee slingerlijnen van opeenvolgende boogjes als primaire boord 1 maar met een omgekeerde kleurstelling: de staande boogjes in het blauw en de hangende boogjes in het oranjebruin.	46/05 (cat. C.02), 46/42 (cat. C.10), 46/44 (cat. C.12), 46/46 (cat. C.14), 46/48 (cat. C.16), 46/52 (cat. C.20), 46/53 (cat. C.21), 46/55 (cat. C.23), 46/62 (cat. C.30).
Primaire boord 3 Een blauwe zigzaglijn vormt driehoeken die worden opgevuld met zich verjongende penseelstreken: de staande driehoeken in het blauw, de hangende in het bruin of oranjebruin. De opvulling is meestal gevormd uit twee of drie horizontale streepjes met bovenaan een stip. Ook een omgekeerde kleurstelling komt voor, evenals een volledig blauwe versie. In dit laatste geval bestaat het penseelstreekmotief uit twee zich verjongende strepen met een punt op de top. Er konden meerdere schilders handen vastgesteld worden.	46/06 (cat. C.03), 46/41 (cat. C.09), 46/43 (cat. C.11), 46/47 (cat. C.15), 46/49 (cat. C.17), 46/50 (cat. C.18), 46/51 (cat. C.19), 46/54 (cat. C.22), 46/56 (cat. C.24), 46/57 (cat. C.25), 46/58 (cat. C.26), 46/59 (cat. C.27), 46/60 (cat. C.28), 46/61 (cat. C.29).
Primaire boord 4 Variant van de primaire boord 3, met staande driehoeken die oranje zijn gekleurd en hangende driehoeken in het paars.	46/02 (cat. A.01)

Primaire boord 5 Een paarse zigzaglijn vormt driehoeken die staand gevuld worden met een zich verjongende penseelstreek in blauw of oranjebruin en hangend door driehoekjes met of zonder stip.	46/01 (cat. B.01), 46/07 (cat. C.04)
Primaire boord 6 Een dikke paarse of oranje zigzaglijn vormt driehoeken die zijn opgevuld met kleine driehoekjes, zowel staand als hangend. Het is een snel en slordig uitgevoerde boord.	46/03 (cat. A.02), 46/09 (cat. C.06), 46/11 (cat. C.08), 46/40 (cat. A.03)
Primaire boord 7 Vergelijkbaar met primaire boord 6, maar met in de kleine driehoekjes nog een bijkomende stip en met andere kleuren: blauw is vervangen door oranje, donkerpaars door donkerblauw.	46/08 (cat. C.05), 46/10 (cat. C.07)
Primaire boord 8 Blauwe, tegen elkaar aanleunende, staande halve cirkels. In het cirkeldeel bevindt zich een penseelstreek afwisselend in blauw en bruin, bestaande uit drie strepen en een punt op de top. De halve cirkels worden met elkaar verbonden door boogsegmenten.	46/04 (cat. C.01)

PRIMAIRE BOORDEN OP DE PORTRETKOMMEN

Primaire boord 9 Opeenvolgende driebladbloemen met blauwe ovale stip waarin als kern een wit streepje is gevoegd, op een gekleurde achtergrond van paarszwart, lichtgroen of bruin.	46/19 (cat. D.08), 46/20 (cat. D.09), 46/21 (cat. D.10), 46/23 (cat. E.01), 46/26 (cat. E.04)
Primaire boord 10 Slingerband met onduidelijke acanthusbladmotieven op een donkerblauwe achtergrond.	46/15 (cat. D.04), 46/16 (cat. D.05), 46/30 (cat. E.08), 46/35 (cat. E.13), 46/39 (cat. E.17).
Primaire boord 11 Afwisselend een twijg met gele lancetvormige blaadjes en een oranjebruine vierblad-bloem, gevormd door een vierkant hartje met een bloemblad op elke hoek.	46/18 (cat. D.07)
Primaire boord 12 Slingerband van op en neergaande blauwe twijgjes met lancetvormige blaadjes, afgewisseld met een blauwe krul; boven- en onderzijde van de boord lichtblauw geschaduw.	46/27 (cat. E.05)
Primaire boord 13 Aaneensluitende witte boogjes met driebladbloemknopjes op de snijpunten. Paarse driehoekjes met een stip in de zwikken vormen de basis, het geheel op een groene achtergrond.	46/32 (cat. E.10)

Primaire boord 14 Paarse zigzaglijnen die driehoeken vormen. In de driehoeken bevinden zich afwisselend een bruine gestileerde bloem met paarse stip in de top en twee groene halve stippen aan de basis op een witte fond, en een lelie in spaartechniek op blauwe fond met een groene stamper en een groene voet aan de basis.	46/36 (cat. E.14)
Primaire boord 15 Driehoeken, van elkaar gescheiden door een kabelmotief. In de staande driehoek een paarse bloem met twee blauwe halve stippen aan de basis. Van de hangende driehoek is de halve palmet in oranjebruin met oranje kern geschilderd, de zijanten zijn afgebakend met een extra zoom van half gelobd bladmotief in het geel.	46/13 (cat.D.02)
Primaire boord 16 Driehoeken gevormd door een paarse lijn. De halve palmet in de hangende driehoek is paars gekleurd en van rechts naar links geschilderd; de halve bladeren zijn lichtgroen. In de staande driehoeken een gestileerde bloem die naar beneden hangt. Aan de zijkant ervan bevindt zich een komma-achtig motiefje.	46/37 (cat. E.15)
Primaire boord 17 Driehoeken, van elkaar gescheiden door een kabelmotief gevormd door twee of drie schuine streepjes; de driehoeken afwisselend gevuld met een oranjebruin of blauw gestileerd drielobbig blad.	46/14 (cat. D.03)

Primaire boord 18 Aaneensluitende, dubbel omlijnde, halve cirkels, onderling verbonden door eveneens dubbel omlijnde, geel ingevulde boogjes. In de cirkels worden afwisselend zes opeengestapelde granaatappelpitten en een gestileerde bloem met twee halve stippen aan de voet afgebeeld.	46/29 (cat. E.07)
Primaire boord 19 Aaneensluitende, dubbel omlijnde, halve cirkels onderling verbonden door een dubbel omlijnd geel (of blauw) hoekje. In de cirkels een gestileerde bloem, afwisselend paars en oranjebruin of enkel oranjebruin ingekleurd. De bloemen zijn omgeven door twee blauwe halve stippen.	46/12 (cat. D.01), 46/33 (cat. E.11)
Primaire boord 20 Zelfde motief als primaire boord 19; de halve cirkels zijn hier verbonden door een dubbel omlijnd geel boogje.	46/38 (cat. E.16)
Primaire boord 21 Opeenvolgende, dubbel omlijnde, halve cirkels verbonden door dubbel omlijnde, oranjebruin ingevulde hoekjes. De zwikken paarszwart ingevuld met halve stippen. In de cirkels uitgespaarde witte lelies op blauwe achtergrond met vaalgroene stamper.	46/28 (cat. E.06), 46/31 (cat. E.09)

Primaire boord 22 Nissenmotief, afwisselend lichtblauw en oranjegeel ingekleurd. Aan de rechterkant en onderaan de nis telkens een donkere schaduw in de basiskleur.	46/22 (cat. D.11), 46/24 (cat. E.02), 46/63 (cat. D.12)
Primaire boord 23 Nissenmotief met schuin naar links gebogen nissen, afwisselend lichtblauw en geel ingekleurd met blauwe en bruine schaduw aan de linkerkant en onderaan de nissen.	46/17 (cat. D.06), 46/25 (cat. E.03), 46/34 (cat. E.12)

SECUNDAIRE BOORDEN

Secundaire boord 1 Een brede gele zoom, aan weerszijden afgeboord met een dubbele blauwe lijn.	46/01 (cat. B.01)
Secundaire boord 2 Koordcirkelband in het geel, afgelijnd in blauw en gearceerd met telkens drie schuine streepjes.	46/04 tot 46/11 (cat. C.01 tot C.08) en 46/41 tot 46/62 (cat. C.09 tot C.30)
Secundaire boord 3 Parelcirkelband bestaande uit een opeenvolging van drie gekloofde parels en een staafparel met middenstreep.	46/19 (cat. D.08), 46/26 (cat. E.04)

Bijlage C: BELGISCH STAATSBAD - VOORLOPIGE OPNAME IN DE LIJST VAN HET CULTUREEL ERFGOED VAN DE VLAAMSE GEMEENSCHAP

25812

MONITEUR BELGE — 29.04.2011 — Ed. 2 — BELGISCH STAATSBAD

GOUVERNEMENTS DE COMMUNAUTE ET DE REGION GEMEENSCHAPS- EN GEWESTREGERINGEN GEMEINSCHAFTS- UND REGIONALREGIERUNGEN

VLAAMSE GEMEENSCHAP — COMMUNAUTE FLAMANDE

VLAAMSE OVERHEID

Bestuurszaken

[2011/201993]

Autonoom gemeentebedrijf. — Oprichting rechtspersoon. — Niet-goedkeuring. — Erratum

In het *Belgisch Staatsblad* van 12 april 2011 werd op bladzijde 23371 het bovenstaande uittreksel foutief gepubliceerd.

Bij de bekendmaking van de beslissing van de Vlaamse minister van Bestuurszaken, Binnenlands Bestuur, Inburgering, Toerisme en Vlaamse Rand van 23 maart 2011 met betrekking tot de oprichting van een naamloze vennootschap met de naam "Cleantech Dienstencentrum" door het Autonoom Gemeentebedrijf AGB Masterplan moet het woord "goedkeuring" die vermeld staat in de titel en in het uittreksel zelf vervangen worden door "niet-goedkeuring".

VLAAMSE OVERHEID

Cultuur, Jeugd, Sport en Media

[2011/201951]

Voorlopige opname van een verzameling roerende goederen in de lijst van het cultureel erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap

Bij besluit van de Vlaamse minister van Leefmilieu, Natuur en Cultuur, van 7 april 2011, betreffende de voorlopige opname van een verzameling roerende goederen in de lijst van het roerend cultureel erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap wordt bepaald:

Enig artikel. De volgende verzameling van roerende goederen wordt als voorlopige maatregel opgenomen in de Lijst van het roerend cultureel erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap in hoofdafdeling 2, verzamelingen; afdeling 3, cultuurhistorisch erfgoed:

- 1° a) korte beschrijving: atelier van Michiel Nouts (?), 63 papkommen, laatste kwart 16e eeuw, majolica, H 6 cm x 24 cm (gemiddeld), inventaris 46, 1 - 63.
De samenstelling van de verzameling is opgenomen in de bijlage die bij dit besluit is gevoegd;
- b) motivatie: de papkommen zijn een unieke collectie van 63 gebruiksvoorwerpen die een Zuid-Nederlandse instellingstraditie (weeshuis) vertegenwoordigen. Elders in de wereld zijn slechts individuele exemplaren bewaard.
Deze papkommen in Antwerpse majolica zijn belangrijke getuigen van de Renaissance tussen de majolica vervaardigd in Italië en de faience van het Noorden (Nederland en Engeland). Dezelfde vormen werden later vervaardigd in Noord-Nederland (schakelfunctie).
De papkommen zijn afkomstig uit een Antwerps atelier, de artistieke kwaliteit is van een hoog niveau. De kleuren met metaaloxides en een glanzend witte tinglazuur zijn getuigen van een fijne techniek en goede kennis van vervaardiging;
- c) bewaarplaats: Antwerpen, Maagdenhuismuseum;
- d) eigendomssituatie: overheidsbezit.

Bijlage. Lijst met goederen die behoren tot de verzameling papkommen.

De volgende goederen behoren tot de verzameling papkommen uit het laatste kwart van de 16e eeuw, majolica, hoogte 6 cm, doorsnee 24 cm (gemiddeld), inventaris 46, 1 - 63 van het Maagdenhuis te Antwerpen:

- 1° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/1);
- 2° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/2);
- 3° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/3);
- 4° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/4);
- 5° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/5);
- 6° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/6);
- 7° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/7);
- 8° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/8);
- 9° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/9);
- 10° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/10);

- 11° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/11);
- 12° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/12);
- 13° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/13);
- 14° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/14);
- 15° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/15);
- 16° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/16);
- 17° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/17);
- 18° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/18);
- 19° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/19);
- 20° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/20);
- 21° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/21);
- 22° papkom met vrouwenhoofd (inventarisnummer 46/22);
- 23° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/23);
- 24° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/24);
- 25° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/25);
- 26° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/26);
- 27° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/27);
- 28° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/28);
- 29° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/29);
- 30° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/30);
- 31° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/31);
- 32° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/32);
- 33° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/33);
- 34° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/34);
- 35° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/35);
- 36° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/36);
- 37° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/37);
- 38° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/38);
- 39° papkom met mannenhoofd (inventarisnummer 46/39);
- 40° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/40);
- 41° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/41);
- 42° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/42);
- 43° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/43);
- 44° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/44);
- 45° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/45);
- 46° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/46);
- 47° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/47);
- 48° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/48);
- 49° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/49);
- 50° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/50);
- 51° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/51);
- 52° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/52);
- 53° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/53);
- 54° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/54);
- 55° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/55);
- 56° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/56);
- 57° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/57);
- 58° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/58);
- 59° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/59);
- 60° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/60);
- 61° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/61);
- 62° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/62);
- 63° papkom met Madonna met Kind (inventarisnummer 46/63).

Gezien om gevoegd te worden bij het ministerieel besluit van 7 april 2011 tot voorlopige opname van een verzameling van roerende goederen in de lijst van het roerend cultureel erfgoed van de Vlaamse Gemeenschap.

Tegen dit besluit kan door elke belanghebbende met een aangetekende brief een vordering tot schorsing en/of beroep tot nietigverklaring worden ingediend bij de Raad van State binnen de 60 dagen na kennisgeving van deze beslissing.

NOTEN

1. C.O.O. staat voor Commissie van Openbare Onderstand, de oude benaming van het huidige OCMW, het Openbaar Centrum voor Maatschappelijk Welzijn.
2. Catalogus 1930, 7-19, 32, cat. nr. 46.
3. Philippen, Lodewijk Jozef Maria, priester, 1879-1946.
4. Philippen 1937, 27, 29; Christiaens 1994.
5. Stadsarchief Antwerpen (SAA), 860#7809. [Register] met een inventaris van roerende goederen, een inventaris van renten, en de jaarrekeningen, 1585 - 1700, f° 23 r° (1587), f° 189 v° (1601), f° 246 r° (1618), f° 284 r° (1626) (in het gedigitaliseerd PDF bestand, respectievelijk op pagina 38, 96, 152, 190).
6. Met dank aan tinkenner Ben Huijsdens voor deze toelichting. <http://www.tin.tollernet.nl>
7. Philippen 1937, 29.
8. In 2015 gerestaureerd en te bezichtigen in Museum Maagdenhuis.
9. Het schilderij 'Keukeninterieur' van Marten van Cleve bevindt zich in de collectie van het Skokloster te Skokloster, Zweden; [http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.\\$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=2&sp=3&sp=Slightbox_4x5&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=2](http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultLightboxView/result.t1.collection_lightbox.$TspTitleImageLink.link&sp=10&sp=Scollection&sp=SfieldValue&sp=0&sp=2&sp=3&sp=Slightbox_4x5&sp=0&sp=Sdetail&sp=0&sp=F&sp=T&sp=2)
10. Philippen 1937, 27.
11. Philippen 1937, 26.
12. Philippen 1937.
13. Philippen 1937 vermeldt op p. 25 "63 bont versierde papschoteltjes" en op p. 26 "62 papkommetjes".
14. Zoals in: Voet 1974, 319-320, 387-389.
15. Christiaens 1994; Dumortier 2002.
16. Belgisch Staatsblad, 29.04.2011, "Voorlopige opname van een verzameling roerende goederen in de lijst van het cultureel erfgoed van de Vlaamse gemeenschap"; Devroe 2012.
17. Catalogus Wereldtentoonstelling voor Koloniën ... 1930, D 705 tot D 708.
18. Catalogus 1962, afb. 9, inv. 46/40 [in de catalogus p. 35-36 onder nummer 27 foutief aangegeven als inv. 46/3] en afb. 10, inv. 46/13 [in de catalogus p. 35 onder nummer 26 foutief aangegeven als inv. 46/20].
19. Korf en Hijmersma 1971, cat. 10 [inv. 46/20], cat. 11 [inv. 46/03], cat. 12.
20. Het betreft de inventarisnummers 46/46 (cat. C.14), 46/15 (cat. D.04) en 46/26 (cat. E.04).
21. Génard, Antwerps Archievenblad, deel 17, 248.
22. Dumortier 2002, 96, voetnoot 41: SAA, N 1487, Not. P. Fabri, 1608-1610.
23. Dumortier 2002, 101, voetnoot 67: SAA, N 3370, Not. H. van Cantelbeck, 1616.
24. Dumortier 2002, 96, voetnoot 37: SAA, N 1489, Not. P. Fabri, 1615-1617.
25. Van Herck, 1935, 188.
26. Philippen 1937, 25, 26.
27. Catalogus Wereldtentoonstelling voor Koloniën ... 1930, 90, D 708.
28. Caignie 2002, 47.
29. Philippen 1937, 11.
30. Piccolpasso 1558.
31. Piccolpasso 1558, deel 1, xxxix.
32. Dumortier 2002, 16-24, 27-34, 42-43, 225-227.
33. De Vos et al. 2018.
34. Dumortier 1995.

35. Dumortier 2002, 225, 228.
36. Britton 1986, 18-23.
37. Caignie 2018, 28.
38. Dumortier 2002, 244.
39. Dumortier 2002, 231-232; Veeckman 2002a; Veeckman 2002b.
40. Geyskens 2018.
41. Dumortier 2002, 32.
42. Senos 2010, 33.
43. Bellens & Veeckman 2005; Caignie 2008.
44. Veeckman 1991; Dumortier 1992; Oost 1992.
45. Veeckman 2002a; Veeckman 2002b.
46. Dumortier & Veeckman 1994.
47. Veeckman 2002a; Veeckman 2002b.
48. Korf 1981, 15.
49. Losse vondst bij restauratie van het Justinus van Nassau gebouw, kasteelplein, Breda.
50. Philippen 1937, 35-36.
51. Philippen 1937, 31, 35-36; PL. I, II, III.
52. Veeckman, Dumortier 1999, 145-146, cat. 1.
53. Een pons is een tekening op papier, waarvan de omtreklijnen doorprikt werden. Die doorprikte tekening, gelegd boven op de biscuit, werd beklopt met een doekje gevuld met koolstof waardoor de tekening overgedragen werd op het te schilderen voorwerp.
54. Zie <https://search.museumplantinmoretus.be/search/simple>, zoektermen 'Jezuskind' en 'Madonna met kind' (gelezen op 25.01.2021).
55. Koninklijk Museum voor Schone Kunsten, Brussel. Foto overgenomen uit: Ch. D. Cuttler, *The Northern Painting*, 2de druk 1973, New York, Plate 29.
56. <https://www.ru.nl/mariavangelre/blog/blog-0/christus-omgekeerde-peer/> (gelezen op 9 januari 2021).
57. <http://balat.kikirpa.be/photo.php?path=B185879&objnr=144464&lang=nl-NL&nr=24> (gelezen 14.09.2020).
58. Korf 1971.
59. Ook afgebeeld in: Biesboer 1997, 51, afb. 49, 1590-1595; Korf 1981, 202, afb. 565.
60. Bellens & Veeckman 2005; Caignie 2008.
61. Veeckman 2010, 178.
62. Claes 1886, 7.
63. Archief Museum Sterckshof (nu museum DIVA), inv. P595.
64. Caignie, Geyskens 2010, 5.
65. Geyskens 2018, 72-73, cat. 24 en 25.
66. Deze fragmenten maken deel uit van de collectie van "De Vrienden van de Schervenzolder van Hombeek v.z.w.". Vriendelijke mededeling door Frans Van den Heuvel; met dank voor de mogelijkheid om deze hier te kunnen afbeelden.
67. Lodewijckx et al. 1983.
68. Despriet 2009, 21.
69. Foto overgenomen uit: Despriet 2009, voorpagina.
70. Korf 1971, 387, afb. 1.
71. Foto overgenomen uit: Korf 1971, 387, afb. 1.
72. Ravoire 2002, 357, fig. 17.

73. Met dank aan Alice Dananai, Régisseur des collections Arkéos / Direction de l'Archéologie Préventive, Douai.
74. Haslam J., niet gepubliceerde studie.
75. Schilderij van Marcus Gheeraerts "Het Armada-portret", 1588. Bron: Meilensteine der Geschichte. Von der Magna Charta zur Französischen Revolution II, 1971, Frankfurt.
76. Philippen 1932, 252; Philippen 1937, 27; Dumortier 2002, 214, cat. 75.
77. Veilingcatalogus Armand Spas 1918, nr. 358.
78. Rackham 1926, Plate 53c.
79. Gedenkboek Frans Claes 1932, 252, afb. 96.
80. Caignie 2017, 11-12; SAA, MA-BZA-B#317, Bevolkingsregister 1880-1890, Nationalestraat onpaar, p. 15/19; SAA, MA-BZA-B#520, Bevolkingsregister 1890-1900, Nationalestraat_1_tot_25, p. 14/21.
81. Catalogus Wereldtentoonstelling voor koloniën ... 1930, 89, D 705.
82. Christiaens 1994 verwijst naar Dossier "A.46 - correspondentie" in het OCMW-archief.
83. Veilingcatalogus Musée Frans Claes 1933, 160, nr. 1350.
84. Philippen, 1937, 26, voetnoot 2.
85. Vriendelijke mededeling door mevr. A. Van Dongen, Museum Boijmans Van Beuningen, Rotterdam.
86. Korf en Hijmersma 1971, cat. 12.
87. Dank aan Marius van Dam, Kunstonderzoek, Zeist, voor deze waardevolle informatie (mail 9.04.2021). Brouwer en van Dam 2011, 4, 5, 18-20; van Dam 1981, 113, 115. Vader J.W.N. van Achterbergh en zoon dragen beide dezelfde voornaaminitialen.
88. Despriet 1997, 33-34.
89. Ravoire 2002, 357, fig. 19.
90. Caignie, Dumortier, Paulke 2012, 262-264.
91. Veeckman-Dumortier 1999, 146, 10 en 12; 160, cat. nr. 1; 185, cat. nr. 33.
92. de Nas, de Ree, Baas, Kamermans (ed.) 2013, 52; Pluis 2013, 345, A.02.01.02.
93. Caignie 2015, 47.
94. Van de Velde 2019,
- Ruïnes in Baiae (Pozzuoli), 1606, ets, Aegidius Sadeler, p. 149, nr. 55B,
- bron van Pouhon te Spa, 1612, p. 156, nr. 59,
- twee schetsen voor de bron van Pouhon te Spa, 1612, p. 158-159;
Leeflang en Luyten 2003,
- Portret van Robert Dudley, 1586, p. 73-74 (bonnet met veer),
- Jan Saenredam naar H. Goltzius, De vier tijden van de dag: de avond, ca. 1594, afb. 77.2;
de Jongh en Luyten 1997, p. 74, fig. 5, Chrispijn de Passe, Avond 1599, p. 75, 179.
95. Francis Drake overlijdt in 1595.
96. van Meteren 1614, fol. 352 (1595), fol. 497-2 (1603), vóór 1612.
97. Caignie 2015, 47.
98. Pluis 2013, 345, A.02.01.03.
99. Dumortier 2002, 213, cat. 74.
100. Glazer 2000,
- nr. 28: Albarello, Emilia Romagna (Faenza) 1560/1570,
- nr. 62: Zoutvat, Faenza, eind zestiende - begin zeventiende eeuw,
- nr. 154: Albarello, Palermo, 1600/1610;
Wilson 1987, 167, cat. 261: kan uit Southwark/London, ca. 1630-35, met deze slingerband.
101. Dumortier 2002, 141, fig. 58.
102. Korf 1981, 156, fig. 410.
103. Pluis 2013, 521, B.02.00.04, B.02.00.05.
104. Caignie 2012.

105. Dumortier 2002, 38, fig. 18; 194, cat. 48: Delft, Huis Lambert van Meerten, inv. A.1797.
106. Dumortier 2002, 244.
107. Dumortier 2002, 42.
108. SAA, SR#419, f° 355 r°.
109. SAA, SR#419, f° 355 r°; bron: Dumortier 2002, 244.
110. Gegevens overgenomen uit: Dumortier 2002, Dictionnaire des faïenciers, 225-251.
111. Dumortier 2002, 244.
112. Stadsarchief Delft, DTB begraven, inv. 14.37, f° 144 v°.
113. SAA, SR#485, f° 236; bron: Dumortier 1990, 125, voetnoot 54.
114. Dumortier 2002, 243; Vande Weghe 1977, 280.
115. Duverger 1984, vol. 1: 1600-1617, 328-329, n° 196. Huurovereenkomst afgesloten voor notaris H. van Cantelbeck.
116. Dumortier 2002, 233.
117. SAA, SR#547, fol. 428 e.v.
118. Dumortier 2002, 231-232.
119. Dumortier 2002, 46; postelein = porselein, dus in Chinese Wan Li stijl; fruyten = a frutti, met fruit.
120. Caignie, Dumortier, Paulke 2012, 262-264.
121. Dumortier 1990, 125, voetnoot 53.
122. Dumortier 2002, 228.
123. Hendrikse 2007; Hendrikse & Laméris 2008.
124. Caignie, Dumortier, Paulke 2012, 262-264.
125. Dank aan D. Christiaens voor deze verduidelijking.
126. Catalogus 1930, 8.

BIBLIOGRAFIE

- BELLENS T. & VEECKMAN J. 2005: Archeologisch onderzoek naar het voormalig Augustijnenklooster in de Kammenstraat, *Brabom* 6, Stad Antwerpen, 225-228.
- BIESBOER Pieter Dr. 1997: *Nederlandse Majolica 1550-1650. Schotels en tegels voor de sier*, Amsterdam.
- BROUWER Marcel en van DAM Marius 2011: *J.W.N. van Achterbergh. Een gedreven verzamelaar - J.W.N. van Achterbergh. A passionate Collector*. Stichting van Achterbergh-Domhof.
- BRITTON Frank 1986: *London Delftware*, London. (gepubliceerd in 1987)
- CAIGNIE Frans 2002: Een betegelde schouw in het Osterrieth-huis te Antwerpen, in: *Monumenten en Landschappen* 21/2, maart-april 2002, 46-62.
- CAIGNIE Frans 2008: *Majolicategels uit de Sint-Augustinuskerk*. Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum monumentenzorg en archeologie 3, Antwerpen.
<http://issuu.com/archeologieinantwerpen> en <http://www.tegels-uit-antwerpen.be> - Sint-Augustinuskerk, PDF.
- CAIGNIE Frans 2012: *Laat 16de - vroeg 17de-eeuwse Antwerpse majolica-tegeltableaus met parelranddecor*. Studierapport, <http://www.tegels-uit-antwerpen.be> - Museum Plantin-Moretus, PDF.
- CAIGNIE Frans 2015: *Majolicategels uit de Braderijstraat*, Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum archeologie en monumentenzorg 13, Antwerpen.
- CAIGNIE Frans 2017: Antwerpse majolicahuisnaamplaten uit de zestiende eeuw, in: *Tegel* 45/2017, 4-13;
<http://www.tegels-uit-Antwerpen.be> - (2016 & 2015) MAS|collectie Vleeshuis, Deel III - huisnaamplaten, 32-35.
- CAIGNIE Frans 2018: Majolicanijverheid te Antwerpen: ontstaansgeschiedenis, in: *Majolica uit de bodem van het Mechelse Sint-Janshof*, MVSA - Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie, 25-32.
- CAIGNIE F., DUMORTIER C., PAULKE M. 2012: Carreaux en majolique anversoise dans le château de Pierre-Ernest de Mansfeld à Luxembourg, in: *Archaeologia Mosellana* 8, 225-273, Luxemburg.
- CAIGNIE Frans en GEYSKENS Leon 2010: Tegels uit kasteel Gallifort, in: *Turninum*, Volksmuseum Deurne, jg. 2010, nr. 2.
- CATALOGUS WERELDTENTOONSTELLING VOOR KOLONIËN, ZEEVAART EN OUD-VLAAMSCHE KUNST, Antwerpen 1930; *Afdeeling van Oud-Vlaamsche Kunst, Deel III. Meubelen en Versierkunst Volkskunst - Aardewerk, Gedenkenningen*.
- CATALOGUS 1930: *Geïllustreerde catalogus van het Museum der Commissie van Openbare Onderstand van Antwerpen, ingericht Lange Gasthuisstraat 33*.
- CATALOGUS 1962: *Van Antwerps plateel tot Delftse Keramiek*. Catalogus, Het Sterckshof, Deurne.
- CHRISTIAENS D. 1994: *Ceramiek*, Maagdenhuis, Antwerpen.
- CLAES F. & V. 1886: *Les découvertes archéologiques à Anvers pendant les travaux de rectification des quais en 1883: conférence et exposition d'antiquités*.
- de JONGH Eddy en LUYTEN Ger 1997: *Mirror of everyday life. Genreprints in the Netherlands 1550 - 1700*, Gent.
- de NAS Nora, de REE Ger J.M., BAAS Bert-Jan, KAMERMANS Johan (ed.) 2013: *Verglaasde Charme. De Schoonheid van de Nederlandse Tegel - Glazed Charm. The Beauty of Dutch Tiles*, SPA - Uitgevers Zwolle.
- DESPRIET Philippe 1997: *Noodopgraving in de Guldenbergabdij in Wevelgem (1997)*.
- DESPRIET Philippe 2009: Zuid-Westvlaamse opgravingen 2008, in: *Archeologische en Historische Monografieën van Zuid-West-Vlaanderen*, 70, Kortrijk, 21-29, fig. 9-25 en kleurenkaft.
- DUMORTIER C. 1990: Les marques en majolique anversoise (XVIe - début XVIIe siècle). Problèmes d'interprétation, in: Van Vlierden C. et Smeyers M. (éds), *Merken opmerken. Merk- en meestertekens op kunstwerken in de Zuidelijke Nederlanden en het Prinsbisdom Luik. Typologie en methode*, Leuven, 113-126.

- DUMORTIER Claire 1992: De 'geleyerspotbackers' in de Schoytestraat in Antwerpen, in: *Blik in de bodem, recent stads-archeologisch onderzoek in Antwerpen*, tentoonstelling Vleeshuis, 24.10.1992 - 24.01.1993, 109-111.
- DUMORTIER Claire 1995: Frans Andries, ceramista de Amberes en Sevilla, in: *Laboratorio de arte, Departamento de historia del arte*, núm. 8, 51-60, Publicaciones de la universidad de Sevilla.
- DUMORTIER C. 2002: *Céramique de la Renaissance à Anvers. De Venise à Delft*, Bruxelles, Paris.
- DUMORTIER Claire & VEECKMAN Johan 1994: Un four en majolique en activité à Anvers vers 1560, in: *Bulletin van de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis*, Brussel, deel 65, 163-217.
- DUVERGER Erik 1984: *Antwerpse kunstinventarissen uit de zeventiende eeuw*. SAA, 105#1204.
- DE VOS Annemie, VANDEVIJVERE Melissa, CAIGNIE Frans, BAECK Mario, VAN DER SNICKT Geert 2018: Restoration of the Conversion of Saul: New techniques in the treatment of Flemish sixteenth century Antwerp tile panels, in: *Journal of the Tiles & Architectural Ceramics Society*, vol. 24, 34-45.
- DEVROE An 2012: Voor wie wel pap lust van majolica. Unieke collectie in Topstukkenlijst, in: *Openbaar Kunstbezit Vlaanderen*, 49ste jg., oktober-november nr. 5, 16-20.
- GEDENKBOEK FRANS CLAES 1932: *Museum "De Gulden Spoor" te Antwerpen*, Antwerpen's Oudheidkundigen Kring, MCMXXXII.
- GEYSKENS Leon 2018: Luxe mocht iets kosten, in: *Majolica uit de bodem van het Mechelse Sint-Janshof*, MVSA - Mechelse vereniging voor Stadsarcheologie, 44-60, Catalogus, 61-87.
- GLAZER Silvia 2000: *Majolica. Die italienischen Fayencen im Germanischen Nationalmuseum Nürnberg*. Bestandskatalog, Nürnberg.
- HENDRIKSE Peter 2007: Zeeuwse Tegelvondsten, in: *Tegel* 35, 17-20.
- HENDRIKSE Peter & LAMÉRIS Kitty 2008: Zeeuwse Tegelvondsten II: Cirkelbandtegels, in: *Tegel* 36, 11-18.
- KORF Dingeman 1971: De Madonna op Nederlandse majolica, in: *Antiek*, 5e jg. nr. 6, januari 1971, 386-395.
- KORF Dingeman (tekst) en HIJMERSMA, H.J. (catalogus) 1971: *antwerps plateel*, mededelingenblad vrienden van de nederlandse keramiek, 62-63, 1971/1-2.
- KORF Dingeman 1981: *Nederlandse Majolica*, De Haan-Haarlem.
- LEEFLANG Huigen en LUYTEN Ger (red.) 2003: *Hendrick Goltzius (1558-1617). Tekeningen, prenten en schilderijen*, Zwolle.
- LODEWIJCKX M. en DOPERE F. met bijdrage van DE METS D. 1983: Archeologische bijdrage tot de geschiedenis van het voormalige Kabbeeklooster te Tienen, in: *Acta Archaeologica Lovaniensia* 22, 61-90.
- OOST Tony 1992: Halfproducten, steunstukken en misbaksels: afval van een majolicawerkplaats, in: *Blik in de bodem, recent stadsarcheologisch onderzoek in Antwerpen*, tentoonstelling Vleeshuis, 24.10.1992 - 24.01.1993, 99-108.
- PAIS-MINNEN 1965: Onbekend Meester (Tussen 1553 en 1587) Papkommen, in: *Openbaar Kunstbezit in Vlaanderen*.
- PHILIPPEN L.J.M. 1932: Oud Antwerpsch plateelwerk, in: *Gedenkboek Frans Claes: Museum "De Gulden Spoor" te Antwerpen*, Bulletin van Antwerpen's Oudheidkundigen Kring, MCMXXXII, 243-257.
- PHILIPPEN L.J.M. 1937: Een Merkwaardige Verzameling Oud-Antwerpsch Plateel, in: *Bulletin van Antwerpen's Oudheidkundige Kring*, XIIIe Jaarboek, Antwerpen, 25 - 41, Pl. I tot III.
- PICOLPASSO Cipriano 1558: *I tre Libri dell'Arte del Vasaio*, facsimile van het manuscript, Victoria en Albert Museum Londen, 1980, vertaald en ingeleid door Ronald Lightbown en Alan Caiger-Smith.
- PLUIS Jan 2013: *De Nederlandse Tegel, Decors en benamingen, 1570-1930. The Dutch Tile, Designs and Names, 1570-1930*. Met medewerking van Daniël Hanekuijk †, Piet Bolwerk, Jan van Loo †, Primavera Pers, Leiden, derde herziene en vermeerderde druk.

RACKHAM Bernard 1926: *Early Netherlands Maiolica with special reference to the tiles at The Vyne in Hampshire*, London.

RAVOIRE F. 2002: Distribution et consommation de la majolique d'origine française, Italienne et des Pays-Bas en France à la Renaissance (du XVIe siècle au début du XVIIe siècle), 347-370, in: J. Veeckman (red.), *Majolica and glass. From Italy to Antwerp and beyond*, Antwerpen.

van DAM J.D. 1981: Tegelverzamelaars in Nederland, in: *De Vrije Fries*, jaarboek uitgegeven door het Fries Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde ende Fryske Akademie, 61ste deel, 109-118.

SENOS Nuno 2010: Os lugares dos Azulejos. Placing the Azulejos, in: *Da Flandres. Os azulejos encomendados por D. Teodósio I, 5º Duque de Bragança (c. 1510-1563)*, Exposição Catálogo. *From Flanders. The azulejos commissioned by D. Teodósio I, 5th Duke of Braganza (c. 1510-1563)*, Exhibition Catalog.

VANDE WEGHE R. 1977: *Geschiedenis van de Antwerpse straatnamen*, Antwerpen.

VAN DE VELDE Hildegard 2019: *Jan Brueghel, A Magnificent Draughtsman*, Kontich.

VAN HERCK Ch. 1935: Antweeps plateel, in: *Bulletin van Antwerpen's Oudheidkundige Kring*, Xle Jaarboek, 187-190.

VAN METEREN Emanuel 1614: *Historie der Nederlandscher ende haerder naburen oorlogen ende geschiedenissen, tot den iare M. VI.cXII.: Nu de laestemael bij hem voor sijne doot merckelijck verbeterd ende in XXXII boecken voltrocken. Is mede hier by gevoegt des autheurs leven. Verrijckt benefens de landcaerte met bijna hondert correcte conterfeijtsels.*

VEECKMAN Johan 1991: Archeologisch onderzoek aan de Schoytestraat en Guldenberg, in: *Stad Antwerpen. Cultureel Jaarboek IX*, 113-117.

VEECKMAN Johan 2002a: Een majolica-atelier in de Aalmoezenierstraat te Antwerpen, in: *Archaeologia Mediaevalis*, 5/2002, 87-88.

VEECKMAN Johan 2002b: Een majolica-atelier in de Aalmoezenierstraat, in: *Antwerpsche Tydinghen* 2/2002, 64.

VEECKMAN Johan 2010: Sherds from a church. Maiolica production waste from the Augustinian friary in Antwerp, in: Koen de Groote, Dries Tys & Marnix Pieters, *Exchanging Medieval Material Culture. Studies on archaeology and history presented to Frans Verhaeghe*, Relicta Monografieën, 4, 177-188, Brussel.

VEECKMAN Johan, DUMORTIER Claire 1999: De voorwerpen in majolica uit een afvalput in het Steen te Antwerpen, in: J. Veeckman (red.), *Berichten en Rapporten over het Antwerps Bodemonderzoek en Monumentenzorg*, vol. 3, Antwerpen, 135-192.

VEILINGCATALOGUS ARMAND SPAS 1918: *Catalogus eener rijke verzameling Oud Delftsch, Brusselsch, Fransch, Duitsch, Engelsch, Italiaansch en ander plateel waarvan de openbare verkooping zal plaats hebben, zaal Wynen, Meir 47, Antwerpen, op maandag 21, dinsdag 22 en woensdag 23 october 1918 telkens ten 11 en 3 1/2 ure (T.U.) door het ambt van den deurwaarder FR. De Laet, Conscienceplein, 1 en onder het bestuur van Eug. Van Herck en Zonen, Deskundigen - Meir 54.*

VEILINGCATALOGUS MUSÉE FRANS CLAES 1933: "De Gulden Spoor", 1re partie. Anvers 27 novembre - 1 décembre 1933. Faiences d'Anvers, n° 1322 à 1356: 30 novembre 1933.

VOET Leon 1974: *De Gouden Eeuw van Antwerpen*, Antwerpen.

WILSON Timothy 1987: *Ceramic Art of The Renaissance. The trustees of the British Museum*, Hampshire.

Fotoverantwoording

Alle in dit rapport opgenomen beelden (kaartmateriaal, tekeningen, foto's) zijn eigendom van de dienst archeologie van de stad Antwerpen, tenzij zoals hierna anders vermeld. Geen enkele afbeelding mag zonder uitdrukkelijke schriftelijke toestemming van de stedelijke dienst archeologie gebruikt worden.

Alle foto's van de catalogus van het Maagdenhuis werden gemaakt door Herman Hillen, behalve cat. D.12 die door Leon Geyskens werd gemaakt

Schilderij De Maré: copyright Pat Verbruggen

Antwerpen, Onroerend erfgoed depot: G. Vermeylen

Antwerpen, Archief Sterckshof, nu DIVA

Berlijn, Staatliche Museen zu Berlin, Kupferkabinett, J. P. Anders

Fig. 14, tekening Karen Thiers

Fig. 16, tekening Veerle Caelen

Fig. 63, Peereboom W., Alkmaar

Fig. 49, Service Archéologique du Musée de Douai

Kaarten 1 en 2: ontwerp Veerle Caelen

Service Archéologique du Musée de Berck

Stedelijke Musea Kortrijk

Dankwoord

Daniël Christiaens en medewerkers van het Maagdenhuis

Mevr. An Labis van het Archief van het Provinciaal Zilvermuseum Sterckshof, nu DIVA

Mevr. J. Haslam, Londen, voor haar gewaardeerde hulp op het gebied van de kostuumgeschiedenis

Wim Devos en Chris Van Herck van de Mechelse Vereniging voor Stadsarcheologie, MVSA

Philippe Despriet, Archeologie Zuid-West Vlaanderen

Lut Coolsaet-Vanoverberghe, Moorsele

Dominique Verhaeghe, Gemeente Wevelgem

Heemkundige Kring WIBILINGA

Danny Huygens en Jerry Driessen van het Onroerend Erfgoeddepot stad Antwerpen

De archeologische dienst van de stad Antwerpen, in het bijzonder Johan Veeckman en Anne Schryvers voor het kritisch nalezen van de studie en hun waardevolle aanvullingen

Bijzondere dank aan Guy Vermeylen, vrijwilliger bij de dienst archeologie van de stad Antwerpen, voor de talloze bewerkingen van afbeeldingen

Rapporten van het Stedelijk informatiecentrum archeologie en monumentenzorg*

Reeds verschenen:

1. Archeologisch onderzoek op de Hanzestedenplaats (2006, november 2009)
2. Archeologisch onderzoek op het Militair Hospitaal (2007, november 2009)
3. Majolicategels uit de Sint-Augustinuskerk (september 2008, november 2009)
4. Archeologisch tuinonderzoek in Museum Plantin-Moretus (oktober 2008, november 2009)
5. Archeologisch onderzoek naar het Falcontinnenklooster (december 2009)
6. Archeologisch vooronderzoek - A302 Scheldekaaien Sint-Andries / Zuid (juni 2011)
7. Antwerpse inlegtegels in een Europese context (augustus 2011)
8. Kachelovens. Alleen voor de 16de-eeuwse elite? Antwerpen vertelt een ander verhaal (maart 2013)
9. Fysisch antropologisch onderzoek en archeologische interpretatie van de skeletten uit de kerk van Oosterweel (augustus 2013)
10. Jaaroverzicht 2011-2012 (december 2013)
11. Archeologisch onderzoek Brialmontomwalling. Uitbreidingstraat, Antwerpen-Berchem (juni 2014)
12. Haardstenen uit Antwerpse bodem (januari 2015)
13. Majolicategels uit de Braderijstraat (september 2015)
14. Archeologisch onderzoek - A273 Bogaardestraat (Jeugdherberg) (december 2015)
15. Jaaroverzicht 2013 - 2014 (april 2016)
16. Jaaroverzicht 2015 (december 2016)
17. De bouwmaterialen van het bastion Huidevetterstoren (december 2017)
18. Archeologisch onderzoek - A269 Lange Schipperskapelstraat 5-9 - Barreiro (augustus 2018)
19. Jaaroverzicht 2016-2017 (december 2018)
20. Archeologisch onderzoek - A363 Melkmarkt 37-39 (Suitehotel *Gulde Schoen*) (Mei 2019)
21. Archeologisch onderzoek - A277 Jesusstraat 21-29 / Lange Nieuwstraat 130-140 (juli 2019)

* Alle rapporten kunnen geraadpleegd worden op:

<https://www.antwerpenmorgen.be/nl/projecten/publicaties-archeologie/tijdslijn>